

**SEYAHATNAMELERİN SOSYAL BİLGİLER DERSİ
ÖĞRETİMİNDE KULLANIMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İZZET SOY

**MERSİN ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ BİLİM DALI**

**MERSİN
2023**

**SEYAHATNAMELERİN SOSYAL BİLGİLER DERSİ
ÖĞRETİMİNDE KULLANIMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İZZET SOY

**MERSİN ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ BİLİM DALI**

**Danışman
DOÇ.DR. TUBA TOMBULOĞLU**

**MERSİN
2023**

ÖZET

SEYAHATNAMELERİN SOSYAL BİLGİLER DERSİ ÖĞRETİMİNDE KULLANIMI

Tarih konuları, sosyal bilgiler içerisinde önemli bir yere ve işleve sahiptir. Seyahatnameler, hem tarihi belge olarak birinci elden kaynak olma özelliğine hem de edebi bir tür olma özelliğine sahiptirler. Ortaokul 5, 6 ve 7. sınıf öğrencilerinin sosyal bilgiler dersi çerçevesinde tarihi bir bilinç ve düşünce yapısına kavuşmaları bu dersin etkili ve verimli işlenmesi ile mümkündür. Seyahatnameler tarihî kanıtlardan bir belge veya canlı bir tanık niteliği taşırlar. Seyahatnamelerin bu özelliği bakımından sınıf ortamında kullanılması önemlidir. Bu çalışmada sosyal bilgiler öğretim programlarında seyahatnamelere ne ölçüde yer verildiği, kazanımların neler olduğu, seyahatnamelere yönelik hangi konuların bulunduğu ders kitaplarında seyahatnamelere ne kadar yer verildiği, tarih konularının öğretiminde kullanılabilecek yerli ve yabancı seyahatnamelerin neler olduğu ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Araştırmada; Ruy Gonzales de Clajivo'nun Anadolu, Orta Asya ve Timur, Busbecq'in Türk Mektupları, Edmand de Amicis'in İstanbul, Bela Horvath'ın Anadolu 1913 adlı seyahatnameleri okunmuş, sosyal bilgiler dersi öğretiminde hangi kazanımlar doğrultusunda kullanılabileceği belirlenmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın çalışma alanında seçkisiz olmayan örnekleme grubundan amaçlı örnekleme yöntemi ile maksimum çeşitlilik örneklemesine göre seçilmiş 4 adet seyahatname okunmuştur. Ayrıca çalışma alanını 5, 6 ve 7. sınıf sosyal bilgiler dersi öğretim programında yer alan kazanımlar, sosyal bilgiler programı ve sosyal bilgiler ders kitapları oluşturmaktadır. Verilerin toplanmasında, sosyal bilgiler ders kitapları, sosyal bilgiler programı ile 4 adet seyahatname araştırmacı tarafından incelenecek seyahatnamelerin içeriği analiz edilecektir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması kullanılmış, elde edilen veriler doküman incelemesi yoluyla tespit edilmiştir.

Araştırmanın kuramsal temelini açıklamak için sosyal bilgilerin anlamı, tanımı ve amacı belirtilmiştir. Sosyal bilgilerin tarihi gelişimi, seyahatnamelerin tanımı detaylı olarak araştırılmış ve açıklanmıştır. Araştırmada yararlanılan kaynaklar kaynakçada gösterilmiş ve araştırma tamamlanmıştır.

Araştırmanın sonucunda 7. sınıf sosyal bilgiler öğretim programının Kültür ve Miras öğrenme alanında yer alan kazanım ile ilişkilendirildiği saptanmıştır. Ders kitabında yerli, yabancı seyyahlardan alıntılarla konunun işlendiği görülmektedir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlara bağlı olarak çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Bilgiler, Sosyal Bilgiler Öğretimi, Sosyal Bilgiler Öğretim Programı, Edebi Ürün, Seyahatname.

Danışman: Doç. Dr. Tuba Tombuloğlu, Mersin Üniversitesi, Eğitim Fakültesi/ Türkçe ve Sosyal Anabilim Dalı Sosyal Bilgiler Bilim Dalı, Mersin.

ABSTRACT

THE USE OF TRAVEL BOOKS IN SOCIAL STUDIES COURSE

History topics have an important position and function in social studies course. Travel books have the feature of being a first-hand source as history document and also literary genre. It is possible for the 5th, 6th and 7th grade students of secondary education to attain a historical awareness and mentality within the framework of the Social Studies course with the effective and efficient teaching of this course. Travel books are a document from historical evidence or a living witness. In the terms of this feature of travel books, it is important to use them in the classroom environment. This study aims to reveal how much travel books are included in textbooks, and what local and foreign travel books can be used in teaching history subjects, to what extent travel books are included in Social Studies curriculum, what are learning outcomes, what topics are related to travel books. In the research, The travel books of Ruy Gonzales de Clajivo named Anatolia, Central Asia and Timur, Busbecq's Turkish Letters, Edmand de Amicis' Istanbul, Bela Horvath's Anatolia 1913 were read, and it was tried to determine which learning outcomes could be used in Social Studies lesson teaching.

In the study area of the research, 4 travel books selected from the non-random sampling group, selected according to the maximum diversity sampling with the purposeful sampling method, were read. In addition, learning outcomes in the 5th, 6th and 7th grade Social Studies curriculum constitute the social studies program and social studies textbooks. At the stage of data collection, social studies textbooks, Social Studies program and 4 travel books will be examined by the researchers and the content of the travel books will be analyzed.

In the research, case study that is one of the qualitative research methods was used and the data obtained were determined through document analysis.

Meaning, definition and purpose of Social Studies have been stated in order to explain the theoretical basis of the research. The historical development of Social Studies and the definition of travel books have been researched and explained in detail. The sources used in the research are shown in the bibliography and the research has been completed.

As a result of the research, it was determined that the 7th grade social studies curriculum was associated with the learning outcome in the field of Culture and Heritage. It is seen that the subject is handled with quotations from local and foreign travelers in the course book.

Various suggestions were made depending on the results obtained from the research.

Keywords: Social Studies, Social Studies Teaching, Social Studies Curriculum, Literary Product, Travel books.

Advisor: Doç. Dr. Tuba Tombuloğlu, Mersin University, Faculty of Education, Department of Turkish and Social Studies, Department of Social Studies, Mersin.

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans eğitimime başladığım ilk andan, tez çalışmamın son noktasını koyana kadar desteğini her zaman hissettiğim, engin tecrübelerini sabırla, özenle ve en önemlisi samimiyetle bana aktarıp rehberlik eden kıymetli hocam Doç. Dr. Tuba TOMBULOĞLU'na teşekkür, minnet ve şükranlarımı sunarım.

Yüksek lisans eğitimim boyunca gerek teorik gerek uygulamada destek ve yardımları için kıymetli bölüm hocalarım Prof. Dr. Hakan AKDAĞ'a, Prof. Dr. Kadir Ulusoy'a, Doç. Dr. Mehmet GÜNGÖR'e ve Doç. Dr. Mehmet Tahir KARABOĞA'ya teşekkür ederim.

Tez yazım aşamasında bana yardımcı olan arkadaşım Türkçe öğretmeni Eda SARIGÜL'e teşekkür ederim.

Tez yazım aşamasında bana yardımcı olan ve her zaman desteğini gösteren kardeşim İzel SOY'a teşekkür ederim.

Benim bu günlere gelmemde emekleri olan rahmetli babam İlhan SOY'a ve annem Ergül SOY'a şükranlarımı sunarım.

Ve yol arkadaşım, en büyük destekçim kıymetli eşim Ayşe SOY'a tezin yazım aşamasında bana olan yardımları, bu meşakkatli yolda göstermiş olduğu sabır için teşekkür ederim.

Bu çalışmamı rahmetli babam İlhan SOY'a ithaf ediyorum.

İzzet SOY

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
İÇ KAPAK	İi
ONAY	İii
ETİK BEYAN	İv
ÖZET	V
ABSTRACT	Vi
TEŞEKKÜR	Vii
İÇİNDEKİLER	Viii
TABLolar DİZİNİ	X
KISALTMALAR ve SİMGELER	Xi
1. GİRİŞ	1
1.1. Problem Durumu	3
1.1.1. Problem Cümlesi	6
1.1.2. Alt Problemler	6
1.2. Araştırmanın Amacı	6
1.3. Araştırmanın Önemi	6
1.4. Araştırmanın Varsayımları	7
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları	8
1.6. Tanımlar	8
2. ALANYAZIN İNCELEMESİ	9
2.1. Sosyal Bilgiler Öğretimi	9
2.1.1. Sosyal Bilgilerin Tanımı	9
2.1.2. Sosyal Bilgilerin Önemi	11
2.1.3. Sosyal Bilgilerin Tarihsel Gelişimi	14
2.1.3.1. Sosyal Bilgilerin Dünyada Gelişimi	14
2.1.3.2. Sosyal Bilgilerin Ülkemizde Gelişimi	16
2.2. Sosyal Bilgiler Öğretim Programı	19
2.2.1. Programın Vizyonu	24
2.2.2. Programın Temel Yaklaşımı	24
2.2.3. Sosyal Bilgiler Programına Temel Yaklaşımlar	25
2.2.3.1. Vatandaşlık Aktarımı Olarak Sosyal Bilgiler Öğretimi	25
2.2.3.2. Sosyal Bilim Olarak Sosyal Bilgiler Öğretimi	26
2.2.3.3. Yansıtıcı Soruşturma Olarak Sosyal Bilgiler Öğretimi	26
2.2.4. Sosyal Bilgiler Öğretiminin Amaçları	28
2.3. Eğitim ve Edebiyat	30
2.3.1. Sosyal Bilgiler Öğretiminde Edebiyat ve Kullanılabilecek Edebi Ürünler	31
2.4. Seyahatname (Gezi Yazısı) Nedir?	36
2.4.1. Seyahatnamelerin Genel Özellikleri	39
2.4.2. Seyahatnamelerin Sınıflandırılması	40
2.4.3. Türk Tarihinde Önemli Olan Seyahatnameler	43
2.5. Sosyal Bilgiler Öğretiminde Seyahatnamelerin Kullanılması	47
2.5.1. Sosyal Bilgiler Dersinde Kullanılabilecek Seyahatnameler	49
2.6. Sosyal Bilgiler Dersinde Seyahatname Kullanımında Ders Aracı Olarak Yararlanılabilecek Teknikler	50
2.7. Seyahatname Kullanımında Dikkat Edilecek Faktörler	51
2.8. Sosyal Bilgiler Öğretiminde Seyahatname ve Değer İlişkisi	52
2.9. Konu İle İlgili Yapılan Araştırmalar	53
3. YÖNTEM	56
3.1. Araştırma Modeli	56
3.2. Evren ve Örneklem	56
3.3. Veri Toplama Araçları	56
3.4. Verilerin Toplanması ve Analizi	57

	Sayfa
4. BULGULAR	59
4.1. Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Seyahatnameler	59
4.2. Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Seyahatnamelerle İlgili Kazanımlar	61
4.3. Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Seyahatnameler	64
4.4. İncelenen Seyahatnameler	75
4.4.1. Ruy Gonzales De Clavijo: Anadolu, Orta Asya ve Timur	75
4.4.2. Busbecq: Türk Mektupları	79
4.4.3. Edmand de Amicis: İstanbul	84
4.4.4. Bela Horvath: Anadolu 1913	90
5. TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER	95
5.1. Tartışma ve Sonuç	95
5.2. Öneriler	96
KAYNAKLAR	98
ÖZGEÇMİŞ	105

TABLÖLER DİZİNİ

	Sayfa
Tablo 2.1. Sosyal Bilgiler Ders Kapsamında Yer Alan Sosyal Bilim Konu Örnekleri	12-13
Tablo 2.2. Bazı Ülkelerin Sosyal Bilgiler Dersinden Temel Beklentileri	15-16
Tablo 2.3. Sosyal Bilgiler Dersinin Kısa Kronolojisi	17-18
Tablo 2.4. Sosyal Bilgilerde Öğretilecek Olan Beceriler	22
Tablo 2.5. Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Değerler	22
Tablo 2.6. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı Öğrenme Alanları ve Süreleri	23
Tablo 2.7. Sosyal Bilgiler Öğretim Geleneğinin Üç Yaklaşımı	27
Tablo 2.8. Edebi Ürünlerin Seçimine Yönelik Ölçütler	34
Tablo 2.9. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretiminde Kullanılabilecek Edebi Ürünler	36
Tablo 2.10. Türk Tarihiyle İlgili Olan Seyahat Kitaplarına Örnekler	46-47
Tablo 2.11. Sosyal Bilgiler Dersinde Seyahatname Kullanımı Sırasında Yararlanılabilecek Strateji, Yöntem ve Teknikler	50-51
Tablo 4.1. Sosyal Bilgiler Öğretiminin 2005 Yılında Hazırlanan Programında 4, 5, 6 ve 7. Sınıflarda Yer Alan Kazanımlar İle Birlikte Kullanılması Tavsiye Edilen Edebi Ürünler	63-64
Tablo 4.2. Sosyal bilgiler Öğretiminin 2005 Yılında Hazırlanan Programına Göre Seyahatnamelerin Sınıf Bazlı Karşılaştırılması	64

KISALTMALAR ve SİMGELER

Kısaltma/Simge	Tanım
AKT	Aktaran
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
S	Sayfa
ED	Editör
NCSS	Sosyal Bilgiler Ulusal Konseyi
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AB	Avrupa Birliği
YY	Yüzyıl
HZ	Hazreti
UNESCO	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
ÇEV	Çeviren

1. GİRİŞ

Çağdaş toplumların gelişmiş ülke olma ölçütlerinden birisi ülkenin eğitim alanındaki sahip olduğu bilgidir. Bilgi; çağın en değerli sermayesi, toplumsal yenilik, toplumsal refah, zenginlik ve kültürel gelişmenin önünü açan temel unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir. Çağımızda bilgiyi üretebilen ve onu işleyerek ürüne dönüştürebilen toplumlar daha başarılıdır, bu da gelişmiş bir eğitim sistemi ve eğitilmiş bireylerin yetiştirilmesiyle sağlanabilmektedir. Günümüz çağdaş eğitim kurumlarının en önemli hedeflerinden biri, değişen çağa uyum sağlayabilen, bilgiyi işleyebilen, yaratıcı ve analitik düşünebilen, problem çözme becerileri gelişmiş bireyler yetiştirmektir. Eğitim kurumları, toplumsal yaşamda önemli rol ve işlev görmektedir. Bir toplumun gelişmişlik düzeyi, toplumdaki bireylerin aldığı eğitimin kalitesi ile ilgilidir. Toplumun gelişmesi eğitilmiş insanların kalitelerine bağlıdır. Eğitim süreci, toplumdaki bireylerin istenilen yönde büyümesini ve gelişmesini öngörmektedir.

Eğitim sosyal kurumlar içinde önemli bir yer tutar. Toplum ve toplumdaki bireylerin gelişmişlik düzeyi eğitimin kalitesi ile ilgilidir. Toplumun gelişmesi eğitilmiş insanların kalitesi ile eşdeğerdir. Eğitim; *“bireyde kendi yaşantısı ve kasıtlı kültürleme yoluyla istenilen davranış değişikliğini meydana getirme sürecidir”* (Demirel, 2011: 6). Eğitim süreci sosyal yaşamdaki bireyin istenilen yönde yetişmesini sağlamaktır.

Sosyal bilgiler insanı ve insanın konu olduğu her şeyi kendisine konu olarak almaktadır. Kendimizi ve çevremizdeki insanları, olayları daha iyi anlamamıza katkı sağlamaktadır. Tanım olarak sosyal bilgileri tanımlamak tarih, coğrafya gibi bir bilimin tanımını yapmaktan daha zordur; çünkü sosyal bilgiler inter disiplinler ve multi disiplinler bir alandır. (Doğanay, 2002: 16).

Sosyal hayata, bireylere, gruplara ve kurumlara uyum sağlamak; sosyal yapı içerisindeki kurumlarla uyum içinde yaşamak son derece zor bir iştir. Sosyal ilişkilerin karmaşık olmadığı toplumsal gruplarda birey sosyal hayata uyum sağlamayı yaşayarak, çevresinden ve ailesinden edindiği tecrübeler ile öğrenir. Toplumsal ilişkilerin daha karmaşık olduğu günümüz toplumlarında ise bu davranışların hepsini ailesinden öğrenmesi olası değildir. Bu durumdan yola çıkarak bireyin sosyalleşmesi işlevini günümüzde ülkelerin eğitim kurumları yerine getirmektedir.

Yaşadığımız çağda savaş, açlık, yoksulluk, işsizlik, hava ve su kirliliği, işçi ve köylü sınıfının sorunları gibi sorunlar toplumsal hayatın bozulması açısından önem arz eden sorunlar olarak ortaya çıkmaktadır. Sosyal bilgiler dersi sorunların ve neden çözülmesinin kolay olmadığının farkında olmak, bu sorunlara ve olası başka sorunlara çözüm geliştirirken dikkate alınması gereken değerleri gözden kaçırmamalarını sağlamayı amaçlamaktadır. (Kılıçoğlu,2012: 6).

Ortaokul müfredatında sosyal bilgiler öğretimi önemli bir yer tutmaktadır. Sosyal bilgiler, sosyal bilimlerin birçoğunu yapısal olarak kapsayan ve bu disiplinler arasında genel bir bütünlüğe sahip olan bir bilgi sistemidir. Sosyal bilgilerin içeriğinde birden fazla sosyal bilim disiplinini içermesi, alanının ve kapsamın oldukça geniş olduğunu göstermektedir. Sosyal bilgiler öğretimi, ortaokul öğrencileri için tasarlanmış bir programdır. Sosyal bilgiler, tarih, coğrafya, ekonomi, psikoloji, sosyoloji, felsefe, din, siyasal bilimler, hukuk, antropoloji, arkeoloji ve daha birçok bilim dalını içine alan multi disiplinler bir alandır.

Sosyal bilgiler öğretiminde üç temel yaklaşım kullanılmaktadır.

- Vatandaşlık aktarımı yaklaşımı
- Sosyal Bilimler yaklaşımı
- Çok yönlü düşünme yaklaşımı

Genellikle vatandaşlık aktarımı yaklaşımında yöntem, tutum ve değerleri öğretmeyi amaçlayan gereçler kullanılır. Kullanmakta olunan ders kitaplarında “ La Fontaine Masalları, Nasreddin Hoca Fıkraları” gibi öğrencilere okutulan eserler tanımlanmış tutum ve değerleri ele alarak öğrencilere kazandırmaya çalışan gereçlerdir. Bu tutum ve değerlerin aktarımında edebi eserlerin görevi önemlidir. Duyuşsal hedeflerin ulaşımında vatandaşlık aktarımı yaklaşımı diğer yaklaşımlardan farklıdır. Ancak öğrencilerin araştırma ve problem çözme becerilerini geliştirmeye yönelik derslerde çok boyutlu düşünme yaklaşımı daha çok etkili olabilir.(Tanrıöğen, 2005: 15).

Sosyal bilgilerin birincil amacı, çocukları sorumlu vatandaşlarda bulunması gereken sorumlulukları üstlenecek şekilde yetiştirmektir. Sosyal bilgiler programının içeriğinde Tarih, Coğrafya, Sosyoloji, Psikoloji, Felsefe, Antropoloji gibi disiplinlerin ürettiği bilgiler yer almaktadır. Sosyal bilgiler bir disiplin değil, bir çalışma alanıdır. Sosyal bilgiler kendi başına bilgi üretmez, bunun yerine sosyal bilimlerden ilkeleri, genellemeleri, teorileri alır ve kendi amaçlarına hizmet edecek şekilde kullanır (Tanrıöğen, 2005: 13). Sosyal bilgiler; sosyal ve beşeri ilgili diğer bilimlerin içerik ve yöntemlerinden yararlanarak, küreselleşen bir dünyada insanın fiziksel ve sosyal çevresiyle etkileşimini disiplinler arası ve zamanında ele alan, düşünceli, yetenekli, yaşam hakkında temel demokratik değerlere sahip çıkan vatandaşlar yetiştirmeyi amaçlayan bir çalışma alanıdır (Doğanay, 2004: 17).

Sosyal bilgiler dersi tarih, coğrafya ve benzeri birçok sosyal bilimin temel çalışmalarından oluşmaktadır. Ulusal şuurun yaratılmasında tarih konularının öğretiminin özel bir yeri vardır. Tarih öğretimiyle ilgili zorluklar göz önüne alındığında, tarih konularını öğrenciler için daha ilham verici ve ilgi çekici hale getirmek amacıyla yeni öğretim yöntemlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Sosyal bilgilerin önemli disiplinlerinden biri olan tarih öğretiminde farklı bir yaklaşım kullanmak, bu dersi monotonluktan kurtarabilir, bu konuları daha ilgi çekici ve etkili şekilde öğretebilir. Değişen eğitim öğretim yöntemlerine uyum sağlayan sosyal bilgiler

programları da zaman içinde değişime uğradı. 2005 yılında yapılan değişiklikle sosyal bilgiler programında yapılandırmacı bir eğitim anlayışı benimsenmiştir. Buna bağlı olarak seyahatnamelerin sosyal bilgiler müfredat aktarımında kullanılması yapılandırmacı eğitim yöntemlerine uygun müfredat araçlarından birisi olabilir. Coğrafya ve tarih derslerinin aktarımında kullanılan aygıtlardan birini de edebi ürünler oluşturmaktadır. Edebi ürünlerin sosyal bilgiler öğretiminde kullanılması dersin hedef kazanımının öğretilmesinde büyük önem taşımaktadır. Edebi ürünler içinde seyahatnameler, sosyal bilgiler öğretiminde öğretmen ve öğrencilere yol gösterecek değere sahiptir. Seyahatnameler, öğrencilere sosyal bilgilerin kapsamına giren edebi türler ve kavramların canlı örneklerini sunar. Konu içeriğine bakıldığında seyahatnamelerden tarih öğretiminde yararlanılması mümkündür. Ayrıca bu ürünler sosyal bilgiler dersi konularını hayata geçiren anlamlı ve özgün senaryolar içermektedir.

1.1. Problem Durumu

Sosyal bilgiler; yaşam için bilgi aktarma işlevi gören sosyal bilimlerin bilim dallarından oluşan bir derstir (Bilgili, 2013). Sosyal bilgiler, elde edilen derinlemesine bilgi sonucunda ortaya çıkan kanıtlara dayalı olarak sosyal gerçeklikle bağlantılar kurma süreci olarak tanımlanabilir. Sosyal gerçeklik denilince akla toplumsal yaşamı düzenleyen çeşitli etkinlikler gelir. İnsanların daha kolay, rahat ve mutlu yaşayabilmeleri, gizli yeteneklerine göre kendilerini geliştirip gerçekleştirebilmeleri için hayatta kullandıkları ve kullanmak zorunda oldukları tüm sosyal olgular ve ilişkiler bu kavramın görüşüne girer. Başka bir ifade ile bütün sosyal bilimler, felsefe ve diğer faaliyetlerin birleşme yeri olan alan olarak görülebilir (Sönmez, 1996: 3).

Eski çağlardan itibaren insanlar çevreye bir şey öğretmenin en etkili ve pratik yolunu bulmak için mücadele ettiler. Ortaya çıkan bu bilgi ve birikim sayesinde etkili bir eğitim sürecinin gerçekleştirilmesi için doğru yöntem ve tekniklerin kullanılması noktasında eğitimciler bazı yeni bakış açıları geliştirmişlerdir. Eğitim alanında yoğunlaşan çalışmalar sonucunda öğrencilerin hangi yöntemle daha etkili öğrendikleri, bu yöntemlerden nasıl daha etkili faydalanacakları ve etkili öğretim yöntemlerinin nasıl uygulanabileceği konularında önemli sonuçlara ulaşılmıştır. (Büyükkaragöz ve Çivi,1999: 45). Buna bağlı olarak devletler eğitim alanında yapılmış olan çalışmalara ayak uydurmak amacı ile eğitim programlarını düzenleme çabası içine girmişlerdir.

Günümüzde Sosyal Bilgiler öğretiminde pek çok edebi ürün kullanılmaktadır. MEB'in ilköğretim 5. sınıf, 6. sınıf ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı incelendiğinde bu edebi türler arasında hikaye, destan, türkü, biyografi, şiir vs. bulunmaktadır. Sosyal Bilgiler dersinde edebi türlerin kullanımı öncelikle herhangi bir konuyla ilgili disiplinlerarası

bilgi paylaşımını sağlar. Öğrencilerin konuyla ilgili bilgilerini artırmanın yanı sıra eleştirel düşünme, empati kurma, çoklu bakış açısı, dili güzel kullanma, iletişim, zaman ve kronoloji gibi çeşitli becerilerinin geliştirilmesine yardımcı olur. Soyut konu ve kavramların somutlaştırılmasını sağlar, derse ilgi çeker, motivasyonu ve başarıyı artırır(Kaymakçı, 2013: 231-232).

Milli Eğitimin genel hedeflerine bakıldığında öğrencilerin hangi niteliklerinin geliştirilmek istendiğine ve yetiştirme düzeyine yapılan vurgu, öğretme ve öğrenme sürecinde bilişsel ve duyuşsal niteliklerin kazandırılmasının ne kadar anlamlı olduğunu kanıtlamaktadır. (MEB, 2005: 5):

Beden, zihin, ahlâk, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere sahip, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip; insan haklarına saygılı; kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek; İlgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek, gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak.

Sosyal bilgiler öğretiminde ders kitaplarının ve sözlü anlatımın yoğun olarak kullanıldığı fakat yeni materyallerin kullanılmadığı ve öğretimin tekrar ağırlıklı olduğu; öğrencilerin öğrenmek amacıyla değil not almak ve arkadaşlarının saygısını kazanmayı amaçladığı, derslerin öğrencilerin ilgisini çekmediği ve konuların öğrencilerin zihninde gerçekleşmediği görülmektedir (Paykoç, 1994). Sosyal bilgiler dersinde edebi ürünlere çok az yer verildiği ve bu edebi ürünlerden gereğince yararlanılmadığını yapılan araştırmalar ortaya çıkartmıştır. (Otluoğlu, 1999).

Günümüz ihtiyaçlarına adapte olabilecek bilgi, beceri davranış ve değerlerin kazandırılıp kavranılmasını sağlamak duyuşsal özelliklerle ilgilidir (Öztürk, Keskin ve Otluoğlu, 2012: 34). Duygusal tepkiler herkes için farklıdır çünkü duygular; kişinin karşılaştığı tehlike, başarı veya başarısızlık gibi çeşitli durumlarda ortaya çıkar. Duyguların öğretilmesi için gereken şartları hazırlamak ve şekillendirmek çok zordur (Erden ve Akman, 2002: 214-216). Kültürel ürünler, duyuşsal özelliklerin kazanılmasına ve geliştirilmesine önemli ölçüde katkıda bulunur. Bu durumda kültürel ürünler öğrenme sürecinde rahatlıkla kullanılabilen ve sınıf ortamına aktarılabilen edebi ürünlerdir (Öztürk ve Otluoğlu, 2002: 174). Edebi ürünler içerisinde yer alan seyahatnamelerin ders amaçlı kullanılması; öğrencilerin sosyal bilgiler dersinin farklı ünitelerindeki farklı kazanım, değer ve becerileri edinmelerine destek olabilir (Çelik, 2016: 2).

Sosyal bilgiler dersinin en önemli amaçlarından biri de öğrencilerin düşünme becerilerini geliştirmektir. Bilgi çağının sunduğu kolaylıkların yanı sıra öğrencilerin bu yeni duruma hazırlıklı olabilmeleri için düşünme becerilerini edinmeleri gerekmektedir. Eleştirel düşünme, karar verme, yaratıcı düşünme, sorgulama, problem çözme ve analitik beceriler

sosyal bilgiler öğretiminin amaçları arasındadır (Demirkaya, 2011: 427). Sözlü ve yazılı edebiyat ürünleri, bir toplumun kültürel yığınının gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli bir kaynaktır. Sosyal bilgiler öğretiminde edebiyatın kullanılması edebiyata dayalı bir sosyal bilgiler anlayışını geliştirmiştir.

Zengin içerikli seyahatnamelerin sosyal bilgiler derslerinin öğretiminde kullanılması dersin amaçlarının gerçekleştirilmesine yardımcı olabilir. Çünkü Demir ve Akengin (2014: 3)'in öne sürdüğü gibi edebi ürün edebiyat temelli sosyal bilgiler öğretiminin ilk ve en önemli unsurudur. Bu düşünce yapısında, sosyal bilgiler öğretiminde edebi yayınlardan yararlanılabilir. Ama edebi yayınları kullanmanın birinci boyutunu programlarda araştırmak gerekir. Bir program incelenirken temel unsurları dikkate alınarak değerlendirilir. Programlarda tasarlanan kazanım, anlam, eğitim sorunları ve düşünce açısından edebi yayınların varlığı önem göstermektedir. Bir eğitim programının tanımını gözden geçirirken aşağıda yer alan dört unsur genel olarak dikkat çekmektedir:

- Öğrencinin gerçekleştirmesi gereken davranışsal ve eğitsel hedefleri belirlemek
- Hedeflere ulaşmak için gerekli içeriğin ve öğrenme deneyiminin seçimi
- Öğretme ve öğrenme sırasında seçili içeriğin sunulması
- Öğretim süreci ve hedeflerine ne ölçüde ulaşıldığını değerlendirilmesi (Şişman, 2011: 11).

Ata (2013)'nın Türk Yurdu dergisinde yayınlanan Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve Seyahatnameler: "Çocuklarımız, Ninelerimiz ve Dedelerimiz çok yardım severdi" isimli makalesinde seyahatnamelere öğretim programında ne kadar az yer verildiğini belirtmiştir. Aynı makalesinde Ata (2013), seyahatnamelerden sadece yazılı metin olarak değil, seyyahların resmettikleri resim ve gravürlerin de eleştirel açıdan kullanılabileceği üzerine vurgu yapılmıştır.

Edebi ürünler yardımıyla bireyler farklı zamanlarda ve farklı yerlerde yaşayan insanlarla, farklılıkları kabul ederek ve saygı duyarak kendilerini karşılaştırabilirler. Bu durum özdeşik düşünme becerilerini geliştirerek karakter gelişimine yardımcı olur (Öztürk, Keskin ve Otluoğlu, 2012: 35). Seyahatname bir ders aracı olarak kullanıldığında iddiaların doğruluğu hâlihazırdaki başka kaynaklardan doğrulanmalıdır (Öztürk ve Otluoğlu, 2011: 131).

Doğrudan aktarımın kullanıldığı derslere göre edebi ürünlerin kullanıldığı derslerde öğrencilerin sevmeye, farkında olma, dikkat çekme, hissetme, anlama, hatırlama, görselleştirme, öğrendikleriyle ilişkilendirme gibi duyuşsal davranışsal özellikler ve bilişsel yeteneklerde daha iyi bir konumda oldukları görülmektedir (Öztürk ve Otluoğlu, 2002: 175-176). Seyahatnamelerin dili; seyyahın yazarken tanık olduğu olaylar, devrin tarihi özellikleri ve seyyahın gittiği yerlerin özellikleri sosyal bilgiler öğretiminde kullanılabilir ayrıca öğrenciler için tarihi mirasın verimli biçimde kazanılmasını sağlayabilir.

Kaynaklar gözden geçirildiğinde seyahatnamelerden sosyal bilgiler dersinde faydalanılmasına yönelik yetersizlikler görülmüştür. Buna göre, araştırmanın problem cümlesi şu şekildedir:

1.1.1. Problem Cümlesi

Seyahatnamelerin sosyal bilgiler dersi öğretimine katkısı neler olabilir?

1.1.2. Alt Problemler

1. Sosyal bilgiler öğretim programında seyahatnamelere ne ölçüde yer verilmektedir?
2. Sosyal bilgiler öğretim programında seyahatnamelerle ilgili kazanımlar nelerdir?
3. Sosyal bilgiler ders kitabında seyahatnamelere ne ölçüde yer verilmiştir?
4. Sosyal bilgiler dersi tarih öğretiminde kullanılabilecek yerli seyahatnameler nedir?
5. Sosyal bilgiler dersi tarih öğretiminde kullanılabilecek yabancı seyahatnameler nedir?

Bu problem ve alt problem cümleleri kapsamında seyahatnamelerin sosyal bilgiler dersi öğretiminde kullanımı incelenmiştir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Sosyal bilgiler dersi, sosyal bilimlerin alt disiplinlerini birleştiren bir temel eğitim programıdır. Bu alt disiplinlerden biri de tarihtir. Tarih konuları, sosyal bilgilerde önemli bir ağırlığa sahiptir. Sosyal bilgiler dersi çerçevesinde tarihi idrak ve zihniyete kavuşmaları bu dersin verimli bir şekilde öğretilmesiyle mümkün olabilir. Bu araştırmanın kapsamlı amacı, edebi ürünler arasındaki bir ürün olan seyahatnamelerin sosyal bilgiler dersinin öğretiminde ne derece kullanıldığını ortaya koymaktır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Ortaokul sosyal bilgiler müfredat içeriği çocuklara çeşitli sosyal beceriler kazandırma açısından önemlidir. Yapılandırmacı eğitim yaklaşımında sosyal bilgiler dersinde çocukların dersin öğretimini sağlayan kaynaklar ile iç içe olmaları gereklidir. Öğrenciyi merkeze alan yaklaşımların sonucu olarak öğrencilerin tarihi olay, tarihi mekân algısı ve tarihsel empatiyi kazanmış olmaları beklenir. Edebi yayınlar arasında bulunan seyahatnameler, yazıldığı zamandan günümüze kadar etkileri hissedilmekte ve kültürel değerlerin yansıtılmasında anlamlı bir görev üstlenmektedir.

Tarihsel olaylar sadece geçmişte yaşanan olayların düz analizi ve değerlendirilmesinden meydana gelen olaylar değildir. Sosyal bilgiler dersi, öğrencilerin tarihle tanışmalarında önemli

bir basamaktır. Öğrencilerin sonraki dönemde karşılarına çıkacak tarihi konulara karşı ön yargılı bir tutum sergilememeleri süreçte biçim alacağı için bu bağlamda öğrencilerin tarihi sevmelerini sağlamak ve bu dersi işleyen öğretmenlerin de alternatif öğretim yöntemleri ile konuların dikkatli işlenmesini sağlamak önceliklidir. Bu nedenle uygulama aşamasında izlenenler etkili, yaşananlar daimi olmalıdır. Tarihi birer kanıt olan seyahatnamelerin sosyal bilgiler dersine sunulması öğrencilerin derse olan dikkatlerini arttırabilir ve aynı zamanda geçmiş ile bugün arasında bağlantı kurmasına da katkı sağlayabilir.

Bu konuda Güngör (1998); Tarih öğretiminde masal, roman ve hikâyelerde geçen milli ahlakın temel değerlerinin olaylar halinde öğrencilere kazandırılması hedeflenmektedir (Akt. Ulusoy, 2009: 302). Bahsedilen edebi ürünler, birincil veya ikincil tarihsel olaylardan türetilen belge veya eserlerdir. Bahsedilen çalışmalara seyahatnameler de eklenebilir. Seyahatnameler yazıldığı dönemin izlerini yansıtan, kendine özgü bilgi ve özellikler kazandıran, kültürel değerlerin aktarılmasında geçmiş ve bugün arasında doğrudan bağlantılar kuran edebi bir türdür. İlerlemeci öğretim esası temel alınarak hazırlanan programlarda öğrenci merkezli eğitimin yapılması, öğrencinin merkeze alındığı edebi ürünlerin derslerde kullanılması yapılandırmacı programın uygulanabilirliği açısından önemlidir. Sosyal bilgiler programında “kültürel miras”, “insanlar, yerler ve çevreler” isimli iki önemli öğrenme alanı içerisinde tarihi konuların aktarılması ve kültürel mirasa ait kazanımların öğrencilere kazandırılması istenmektedir (Safran, 2008: 2-17). Toplumsal birikim sonucu elde edilen bulgular toplumların kültürel eserleridir. Eğitim ve öğretim faaliyetlerinin bu kültürel birikimi öğrencilere aktarmada önemli bir yeri vardır (Mindivanlı, Küçük, Aktaş, 2012: 99). Tarihi belgelerden yola çıkarak seyahatnameler kültürel birikimin aktarılmasında tarihi bir şahit olarak öğretmenlerin derste yararlanması için bulunmaktadır. Aynı zamanda tarihsel empati becerisinin kazandırılmasında da önemli bir yere sahiptir.

Seyahatnameleri sosyal bilgiler dersinin genel amaçlarına ulaşmak için kullanmak, öğrencilerin eleştirel yorumda bulunmaları ve sağlıklı kararlar almak için ihtiyaç duydukları becerileri geliştirmeleri amacıyla hazırlık bilgisi olarak kullanılabilir. Bu araştırma; seyahatnamelerden dün ile bugün arasında bir bağlantı kurmak için yararlanılabileceğini, sosyal bilgiler dersinde kullanılacak uygun örnekler ile yapılandırmacı anlayışa uygun etkinlikler arasında olabileceğini de gösterecektir.

1.4. Araştırmanın Varsayımları

Araştırmada yararlanılan ortaokul sosyal bilgiler dersi öğretim programlarında seyahatnamelerin bulunduğu ve sosyal bilgiler ders kitaplarında seyahatnameler ile ilgili bölümlerin araştırmacının amacını gerçekleştirmeyi sağlayacağı varsayılmıştır.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma;

- Ortaokul sosyal bilgiler öğretim programı
- Sosyal bilgiler öğretim programındaki seyahatname örnekleri
- Dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci sınıf sosyal bilgiler ders kitapları
- Dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci sınıf sosyal bilgiler dersi kazanımları ile sınırlıdır.

1.6. Tanımlar

Eğitim: En genel tanımıyla "Bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme sürecidir" (Ertürk, 1994: 12). Bireyleri ortak hedeflere göre ilerletme ve geliştirme sürecidir (Fidan, 1996: 4).

Öğretim: "İçsel bir süreç ve ürün olan öğrenmeyi destekleyen ve sağlayan dışsal olayların planlanması, uygulanması ve değerlendirilmesi sürecidir." (Senemoğlu, 1997: 399).

Sosyal Bilgiler: Sosyal bilgiler terimi sosyal bilimler içeriğine dayalı olarak oluşturulan üniteleri kapsayan programı belirtmek için kullanılmaktadır. Fen bilgisinin fen bilimlerine dayanması gibi sosyal bilgiler de sosyal bilimlere dayanır (Sağlam, 1980: 6). Sosyal bilgiler içerisine giren tarih, coğrafya, vatandaşlık gibi dersler önceleri ayrı birer ders olarak okutulurken 1974-1975 senesinden itibaren bir araya toplanmış ve sosyal bilgiler dersi adı altında okutulmaya başlanmıştır (Altaylıoğlu ve Oğuzkan, 1976: 287).

Kazanım: Eğitim yolu ile bireye kazandırılmaya çalışılan bireyde bulunması kabul görülen istenilen özelliklerdir (Ertürk, 1972: 24).

Öğretim Programı: Bir dersin öğretimiyle alakalı okulda ya da okul dışı ortamda tüm aktiviteleri içeren ve bireye verilmesi gerektiği düşünülen tüm yaşantılardır (Demirel, 2002: 7).

Seyahatname: Yapılan geziler sonucunda geziler ile ilgili kaleme alınan hatıralar ve gezi notlarını ifade eder (Sağlam, 2013: 24). "Gezi mektubu" ya da "gezi eseri" manasına gelen seyahatnameyi Arap edebiyatında karşılayan söz olarak "rihle", Fars edebiyatında karşılayan söz olarak ise "sefername" denir (Yazıcı, 2009: 9).

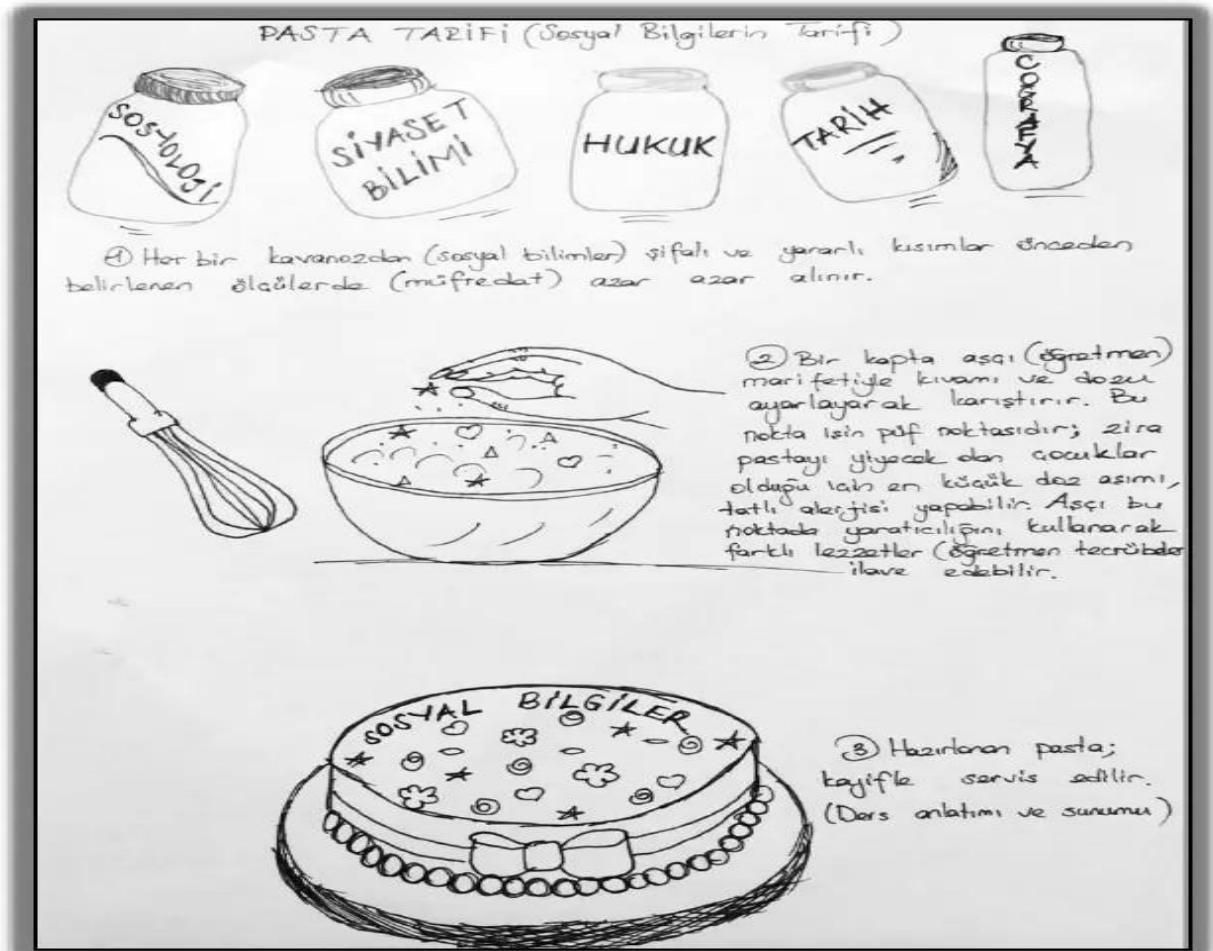
Ders Kitabı: Milli Eğitim Bakanlığı tarafından belli kurallara göre incelenerek belirli okul, sınıf ve ders için öğrenci ve öğretmenlere kaynak olarak hazırlanan kitaptır (Alaylıoğlu, Oğuzkan.1976: 68)

2. ALANYAZIN İNCELEMESİ

2.1. Sosyal Bilgiler Öğretimi

2.1.1. Sosyal Bilgilerin Tanımı

Sosyal bilgilerin tanımında “Pasta Metaforu” (İnan, 2019:2).

“Sosyal bilgiler; kavrayış düzeyleri gözetilerek sosyal (beşerî) bilimlerin gerçek hayat ve yaşanan toplumla ilgili seçilmiş konularına yer veren bir derstir.” (İnan, 2019; 2)

Sosyal bilgiler tanımlarında öğretiminin amacı, içeriği ve yöntemleri uzun zaman süresince anlaşılmaz ve şüpheli olsa da Barth ve Schemis ilk kez 1970 yılında başarılı bir şekilde tanımlamış ancak Soğuk Savaş'ın sonuna kadar sosyal bilgiler eğitimcileri yeni tanımlamalar yapmaya devam etmişlerdir (Öztürk, 2007: 23). Tarihte sosyal bilgiler üzerine farklı tanımlamalar yapılmış ve günümüzde de Sosyal Bilgiler ile ilgilenen bilim insanları yeni tanımlamalar yapmaya devam etmektedir.

Sosyal bilgiler ile alakalı tanımlamalardan bazıları:

Belli başlı sosyal konularda vatandaşlık becerilerinin kullanılması için sosyal ve beşeri bilimlere ait kavramların disiplinlerarası entegrasyonudur” (Barth, 1991: 7).

Sosyal bilgiler kanıtlar ile sosyal gerçekler arasında ilişki kurulması ve bu süreçte elde edilen bilgilerdir (Sönmez, 2010: 3).

Sosyal bilgiler yurttaşlık becerilerini önemli sosyal konularda ortaya koymak için sosyal bilimler ve beşeri bilimlerin disiplinler arası bir yaklaşımla birleştirilmesidir (Öztürk, 2007: 23).

Sosyal bilgiler insanı temel alır. Tarih, Coğrafya ve diğer disiplinlere göre sosyal bilgileri tanımlamak daha karmaşıktır çünkü çok disiplinli bir alandır. Sosyal bilgilerin en önemli iki özelliği vatandaşlığa yönelik olması ve disiplinler arası bir alan oluşturmastır (Doğanay, 2004: 205).

Sosyal bilgiler “Pedagojik amaçlarla sosyal bilimleri basitleştirerek kaynaştıran bir ders” (Wesley, 1937, akt. İnan, 2019: 1)

Sosyal bilgiler “Mevzuu doğrudan doğruya insan cemiyetinin teşkilatına ve tekâmülüne ve bu içtimai birliklerin bir uzvu olması dolayısıyla insana dair olan bilgiler sosyal bilgiler’dir” (Moffat, 1957, akt. Akdağ, 2012: 3).

Sosyal bilgiler topluma aktif olarak katılmalarını sağlamak amacıyla gerekli bilgi, beceri ve değerlere sahip bireyler yetiştirmektir (Ross 1997, akt. Kılıçoğlu, 2009: 4).

Sosyal bilgiler konu alanı olarak sosyal davranış bilgilerine ağırlık veren ders veya ortaokul programıdır (Barth ve Demirtaş, 1997: 1,7).

Sosyal bilgiler konu seçiminde genellikle tarih, ekonomi, sosyoloji ve coğrafya gibi sosyal bilimlerden yararlanan toplum bilgileridir (Alaylıoğlu ve Oğuzkan, 1976).

Yapılan tüm bu ve benzeri tanımlar sosyal bilgilerin tanımlanması noktasındaki tartışmalara son verememiştir. Bunun üzerine sosyal bilgiler alanındaki en büyük uluslararası kuruluşlardan olan Sosyal Bilgiler Ulusal Konseyi 1992 senesinde sosyal bilgiler tanımı yapmıştır (NCSS):

“Sosyal bilgiler, vatandaşlık yeterlikleri kazandırmak için sanat, edebiyat ve sosyal bilimlerin disiplinler arası bir yaklaşımla birleştirilmesinden oluşan bir çalışma alanıdır. Okul programı içinde sosyal bilgiler; antropoloji, arkeoloji, ekonomi, coğrafya, tarih, hukuk, felsefe, siyasal bilimler, psikoloji, din, sosyoloji, sanat, edebiyat, matematik ve doğa bilimlerinden uygun ve ilgili içeriklerden süzülen sistematik ve eşgüdümlü bir çalışma alanı sağlar. Sosyal bilgilerin temel amacı, birbirlerine bağımlı, global bir dünyada, kültürel farklılıkları olan demokratik bir toplumun vatandaşları olarak kamu yararına bilgiye dayalı, mantıklı kararlar verebilme yeteneği geliştirmek için genç insanlara yardımcı olmaktır” (NCSS, 1993: 3).

2005 yılına gelindiğinde ülkemizde müfredatlar noktasında düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenlemeler ışığında program ele alınmış ve Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından sosyal bilgiler tanımı ise şu şekilde yapılmıştır:

“Bireyin toplumsal varoluşunu gerçekleştirebilmesine yardımcı olması amacıyla, tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, siyaset bilimi ve hukuk gibi sosyal bilimlerin ve vatandaşlık bilgisi konularını yansıtan; öğrenme alanlarının bir ünite ya da tema altında birleştirilmesini içeren; insanın

sosyal ve fiziki çevre ile etkileşiminin geçmiş, bugün ve gelecek bağlamında incelendiği; toplu öğretim anlayışından hareketle oluşturulmuş bir ilköğretim dersidir.”(MEB, 2005: 51).

Yapılan tanımlamalarda ilköğretim sosyal bilgiler programına vurgu yapılarak hazırlanmıştır. Türkiye için Akdağ (2014) “...ilköğretim dersi olup, bilimsel yöntemler ve kaynaklara göre uzman eğitimcilerin yetiştirildiği sosyal bilimler içerisinde yer alan eğitim bilimlerinin bir alt disiplini” şeklinde sosyal bilgileri ifade etmiştir (Akdağ, 2014: 5).

Tüm bu tanımlardan sonra ortaya çıkan ve sosyal bilgiler kavramının daha iyi anlaşılmasını sağlayan ve sosyal bilgilerin anlaşılmasına temel teşkil eden yeni eğilimler şunlardır:

- Etkili demokratik vatandaşlık
- İnsan deneyimlerinin bütünlüğü
- Geçmiş, bugün ve gelecek boyutu
- Yakın çevreden uzağa
- Küresel bağımlılık
- Denge
- Çeşitlilik
- Bilin teknoloji ve toplum
- Sosyal bilgiler standartları
- Barış eğitimi ve çatışmaların çözümü (Doğanay, 2004: 206-209)

Örnek verilen tanımlardan hareketle Safran (2015) sosyal bilgilerin dört önemli boyutuna özellikle değinmiştir. Bu boyutlar:

- Bireyin toplumsal varlığının farkında olması,
- Sosyal bilimler ve yurttaşlık bilgileri temalarını yansıtması,
- Sosyal bilgilerin insanın sosyal ve fiziksel çevreleriyle etkileşiminin zamansal boyutta ele alınması,
- Toplulaştırılmış öğretim yaklaşımına dayalı sosyal bilgilerin oluşturulması (Safran, 2015: 3).

2.1.2. Sosyal Bilgilerin Önemi

Toplumsal bir varlık olan insanın toplum içindeki sınırlarını bilmesi ve bu sınırlara uygun olarak davranması gerekmektedir. İnsanoğlunun yeryüzüne geldiği andan itibaren doğaya ve etrafındaki kişilere uyum sağlayabilmek için belli kurallara uyması ve bunu yaşamında uygulamaya geçirmesi gerekmektedir. Bu ilişkiler sonucu olarak birey toplumsal grup ve kurumların normlarını öğrenmelidir. Ülgen (1997)’e göre eğitim-öğretim etkinliklerinde öğrencilerin gelişimsel özellikleri tanınmalı ve ilerlemeleri desteklenmelidir

İnsan sosyal bir varlık olarak sosyal hayatın gerektirdiği şartlara uygun olarak hayatını devam ettirmek zorundadır. Aksi durumda toplumda kaos oluşur. İnsanlar, toplumlar veya milletler bu huzursuzluğun son bulması, toplumda huzur ve sükûnetin sağlanması için kurumsallaşma ihtiyacı hissederler (Özmen, 2015: 18).

Sosyal bilgiler, sosyal uyum ve devlet yetkililerinin üretmek istediği türden vatandaşlar konusunda önemli bir role sahiptir (Safran, 2015: 5).

Çocukları sorumlu, bilinçli ve nitelikli insanlar olarak yetiştirmek bugüne ve geleceğe hizmet etmektir (Aral ve Gürsoy, 2001: 36).

Eğitim yoluyla çocukların tek düze olmayan ilerlemesi; ekonomik, politik, kültürel ve sosyal olarak yetkin bir toplum yaratılışının başlangıç ilkesini oluşturur (Cılga, 1999: 510).

Aşağıdaki tabloda bahsedilen alanların sosyal bilgiler içerisindeki bazı örnekleri gösterilmiştir (İnan, 2019: 9-10).

Tablo 2.1

Sosyal bilgiler ders kapsamında yer alan sosyal bilim konu örnekleri

<i>Bilim dalları</i>	<i>Sosyal Bilgiler Dersi Programından Konu Örnekleri</i>
Tarih	Uygarlıklar, Atatürk, İstiklal Savaşı, Osmanlı Devleti, Saat-Takvim,
Coğrafya	Mevsim, Hava Durumu, Doğal Çevre, Nüfus, Doğal Afetler
Felsefe	Bilim, Araştırma, Bilim Adamları, Buluş-Keşif,Dünyaya Yön Verenler
Sosyoloji	Birey, Grup, Kurum, Sosyal Örgütler, Kulüpler, Toplum İçin Çalışanlar, Toplum Gönüllüleri,Topluma Örnek Kişiler
Siyaset Bilimi	Yönetim Şekilleri, İnsan Hakları, Yaşadığımız Yerin Yönetimi (Vali Kaymakam, Muhtar vb.),Meclis-Hükümet, Egemenlik
Hukuk	İnsan ve Yurttaş Hakları, Kadın Hakları, Çocuk Hakları, Temel Özgürlükler, Vergi Görevi
Antropoloji	Türk Kültürü (Düğün, Nevruz), Çocuk Oyunları, Bayramlar-Kutlamalar
Ekonomi	Ülke Kaynakları (Madenler, Topraklar, Ormanlar), Meslekler
Sanat Tarihi	El Sanatlarımız (Maden İşletmeciliği, Halı Dokumacılığı), Örnek Eserler
Arkeoloji	Yurdumuzda İlk Yerleşmeler, Örenyerleri, Kazı Yerleri
Psikoloji	İletişim, Değerler (Empati, Hoşgörü, Sorumluluk vb.)
Hukuk	İnsan ve Yurttaş Hakları, Kadın Hakları, Çocuk Hakları, Temel Özgürlükler, Vergi Görevi

Antropoloji	Türk Kültürü (Düğün, Nevruz), Çocuk Oyunları, Bayramlar-Kutlamalar
Ekonomi	Ülke Kaynakları (Madenler, Topraklar, Ormanlar), Meslekler
Sanat Tarihi	El Sanatlarımız (Maden İşletmeciliği, Halı Dokumacılığı), Örnek Eserler
Arkeoloji	Yurdumuzda İlk Yerleşmeler, Örenyerleri, Kazı Yerleri
Psikoloji	İletişim, Değerler (Empati, Hoşgörü, Sorumluluk vb.)

İnsan bireysel olarak yaşayan bir canlı değil toplum içinde yaşayan bir canlıdır. Sosyal bilgiler dersleri çocukları hayata hazırlar ve içinde yaşadığı toplum ile uyum sorunu yaşamasını engeller (İnan, 2014: 2).

Sosyal bilgiler dersleri, öğrencilerin demokratik değerleri benimsemiş vatandaşlar olarak yaşadıkları topluma uyum sağlamalarını ve bu bilgileri uygulamaya koyabilecekleri araçlar sağlamayı amaçlamaktadır (MEB, 2006: 26).

Günümüz dünyasında iletişim teknolojisinin baş döndürücü hızı, çocukların toplumsallaşma sürecini sağlıklı bir şekilde tamamlayabilmeleri için örgün eğitimin gerekli olduğunu ortaya koymaktadır. Sosyal bilgiler bütün insanlığı etkileyen içeriğe ve bu içeriği eğitimde uygulayan alandır. Sosyal bilgiler devletler ve örgütlü toplumlar için hassas bir alan haline gelmiştir (Akdağ, 2014: 13).

Sosyal bilgilerin temel yaklaşımı, öğrencilere bilgiyi üretmek ve kullanmak için gerekli beceri, kavram ve değerleri kazandırarak Türkiye Cumhuriyetinin aktif vatandaşlarını geliştirmektir (Ata, 2007: 73).

Her toplum devamlılığını sağlamak için daha ileri gidebilecek bireyler yetiştirmek ister. Bunun en sistematik yolu eğitimidir. Toplum da bunu hem evrensel hem de özgün eğitim programları aracılığıyla gerçekleştirmeye çalışır. Toplumların gerçekleştirmeye çalıştığı bu özelliklerden dolayı sosyal bilgiler öğretim düzeyinde bu amaca yönelik bir derstir (Akdağ, 2014: 21).

Sosyal bilgiler; öğrencileri güncel toplumsal sorunlarla yüzleştiren ve bu sorunları inceleyen bir alandır. Buna ek olarak öğrenciler sosyal bilgilerin önemini tam kavrayamamakta, bu alanı özellikle sayısal ders alanlarından daha az faydalı görmektedir. Bu düşüncenin temelinde ise öğrencilerin bu dersin yaşamları boyunca faydasının sayısal alan derslerine göre az olacağını düşünmeleri etkili olmaktadır (Safran, 2006: 13).

Sosyal bilgiler dersi sözel bir ders olduğu için düşünme becerilerinin açığa çıktığı bir alanlardan biridir. Bu dersi öğrenilmesi konusunda yaşanan en büyük zorluğun bu özelliğinden kaynaklı olduğu söylenebilir (Kıcı, 2006: 23).

Sosyal bilgiler dersleri, bireylerin sosyal ve kültürel deneyim kazanmaları ve bu alanda bilgi ve deneyim sahibi olmaları için en uygun derslerdir. Çünkü bu derste öğrenciler diğer toplumları olduğu kadar kendi toplumlarının da dünü ve bugünü hakkında bilgi sahibi olurlar. Bu tür kapsamlı içerik, onlara insanların asırlar boyunca yarattığı zengin kültürel deneyimleri öğrenme fırsatı verir (Öztürk ve Otluoğlu, 2003: 40).

2.1.3. Sosyal Bilgilerin Tarihsel Gelişimi

2.1.3.1. Sosyal Bilgilerin Dünyada Gelişimi

Sosyal bilgiler dersinin ne zaman ve nerede başladığı tam olarak bilinmemektedir. Yalnız sosyal bilgiler dersinin konularının Antik Yunan ve Roma gibi köklü kültürler ortaya çıkaran toplumların okullarında, ilk çağlardan beri okutulduğu hakkında ileri sürülen düşünceler de vardır (Bilgili, 2008: 19). Örneğin eski çağlarda Aristo, Platon, Heredotes ve benzeri düşünürler öğrencilerine tarihi konuları da içeren dersler vermişlerdir. Büyük ve tarihi uygarlıklar arasında bulunan Çin’de ise Sima Qian ile Du Yu tarih dersleri okutmuşlardır (Kılıçoğlu, 2012: 7).

İnsanın yaşamını sürdürebilmesi için gerek duyduğu ihtiyaçların karşılanması açısından hem fen hem de sosyal bilimin kurallarını öğrenmesi gerekmektedir. Bu kuralları insan tek başına öğrenemez. Bu bakımdan sosyal bilimler ve fen bilimleri için “İnsanoğlu var olduğu andan itibaren hem fen hem de sosyal bilimler başlamıştır” görüşü savunulabilir (Sönmez, 1998: 7).

Sosyal bilim dalları 17 ve 18. yüzyıllarda Avrupa’nın Aydınlanma Dönemi’ne eşdeğer olarak gelişim göstermiştir. Bu dönem içerisinde devlet yönetim modelleri, toplum yapılanmaları ve insanın hak ve özgürlük anlayışı değişim göstermiş buna bağlı olarak sosyal bilim dallarında da gelişim yaşanmıştır (Sönmez, 1998: 51).

Fransız düşünür Condorcet (1743-1794) sosyal bilgiler adını kullanan ve bu ad ile bir dersin okutulması gerektiğini söyleyen ilk düşünür olmuştur. Kavram olarak sosyal bilgiler ilk olarak 1916 yılında ABD’ de söylenilmeye başlanmıştır (Sözer, 2008: 41-55). Bu kavram ABD’de 1916 senesinde Ulusal Eğitim Derneği kuruluşunun “Orta Okulu Teşkilatlandırma Komisyonu Sosyal Bilgiler Kurulu” tarafından kullanıldı. Bireyler toplumsal örgütlenme ve toplumsal gelişimde toplumsal yaşamın birer ögesi olduklarından kurul sosyal bilgileri insana ilişkin bilgi olarak tanımladı (Dönmez, 2003: 34).

ABD’ye göç eden birçok insan demokratik bir toplumda yaşamaya hazır değildi bazı göç edenlere vatandaşlık kurallarının hatırlatılması ve nasıl vatandaş olunacağını öğretilmesi gerekiyordu. Vatandaşlık eğitiminin verileceği en uygun yer olan okullarda sosyal bilgiler toplumu bir araya getirme rolünü üstlendi. Bunun sonucunda 1892 senesinde Amerikan Milli Eğitim konseyi sosyal bilgiler programını düzenledi. Yeniden düzenlenen sosyal bilgiler

programının kapsamında toplumun gereksinimleri göz önünde bulunduruldu (Öztaşkın, 2018: 14).

Birinci dünya savaşına giden yıllarda sosyal bilgiler alanı, sosyal deneyimin karmaşıklığından doğan ilerici bir eğitim hareketinin parçası haline geldi. İlerlemeciliği teşvik eden eğitimciler ve araştırmacılar, sosyal bilgilerin biçimlendirilmesinde önemli rol oynadılar (Öztürk, 2012: 24). Burada amaç bütünlük ve disiplinler arası bir yaklaşım ile yurttaşlık eğitimi programı oluşturmaktır. Bu program ile değişen toplumda ortaya çıkan karmaşayı çözebilen, demokratik toplumun gerektirdiği sorumluluk ve görevleri aktif olarak yerine getirebilen yurttaşlar yetiştirilmesi planlanmaktadır (Öztürk, 2012: 3).

1920 ve 1940 yılları arasındaki dönemde sosyal bilgiler pek çok değişim göstermiştir. 1929 senesinde ABD’de ortaya çıkan ekonomik buhran sosyal bilgiler programlarının ekonomiye ağırlık verilmesi sonucunu doğurmuştur. II. Cihan harbinin sonrasındaki zaman bölümünde ise Sovyetlerin ABD’yi geçeceği kaygısı yaşanmış ve vatandaşlık eğitiminin yanında programda tarih, coğrafya, ekonomi, siyaset bilimi gibi konuların ağırlığı artmıştır. 1950’li senelerden itibaren tarih ve coğrafya bu programda büyük oranda öne çıkmaya başlamıştır (Nelson, 1987, akt. Öztürk, 2012: 10).

1960 ve 1970 seneleri arasında sosyal bilgiler ağır eleştirilere maruz kalmış bunun sonucunda Bruner’in buluş yolu ile öğrenme kuramının etkisi ile “Yeni Sosyal Bilgiler” adıyla sosyal bilgiler programında bir yenilik hareketi başlatılmıştır. Bu hareketin sonucu olarak eleştirel düşünce geliştirilmeye çalışılmış, sosyal bilgiler programından tarih ve coğrafya derslerinin ağırlıkları azaltılarak sosyoloji, ekonomi, sosyal psikoloji gibi farklı derslerin ağırlıkları arttırılmıştır (Öztürk, 2012: 7).

1980’li yıllarda “Yeni Sosyal Bilgiler” adıyla uygulanan programın başarısız olduğu fikri ortaya atılmış ve klasik programa tekrardan dönüşmüştür (Bilgili, 2013: 24).

1990’lı yıllarda NCSS sosyal bilgiler ile ilgili “Yeni Sosyal Bilgiler” hareketinin fikirlerine yakın önermelerde bulunmuştur. Bunun sonucu olarak 21. Yy’da Amerika Birleşik Devletleri’nde sosyal bilgiler programının yapılandırmacı anlayışa göre, disiplinler arası ve tematik özellikler taşıdığı, problem çözme yöntemi ve işbirliğini öğretmeyi yordadığı gözlenmektedir (Öztürk, 2009: 45).

Tablo2.2

“Bazı Ülkelerin Sosyal Bilgiler Dersinden Temel Beklentileri” (İnan, 2019: 11).

Ülke	Beklenti
ABD	Aktif ve Bilgili Vatandaş
Japonya	Endüstriyel Toplumda İnsan
Avustralya	Ahlâk ve Sosyal Adalet
Çin	Milli Ruh

Güney Afrika	İnsan Hakları Değerleri; Çevre Bilinci
Finlandiya	Sorumlu Vatandaş
Nijerya	Yaşam Değerleri
Danimarka	Devlet ve Toplumla İlişkiler
İtalya	Topluma Aktif Üyelik

Günümüzde İngiltere gibi ülkeler sosyal bilgiler dersinin konularını disiplinlerarası yaklaşım ile ele almamakta, tarih, coğrafya, vatandaşlık gibi disiplinleri ayrı ayrı disiplinler olarak ele almaktadır (Öztürk, 2012: 24).

2.1.3.2. Sosyal Bilgilerin Ülkemizde Gelişimi

Türk eğitim tarihinde sosyal bilgiler ders konularına Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (1869)'nin yayımlanmasıyla yer vermeye başlanmıştır. Türk eğitim tarihinde eğitim alanında ilk kapsamlı düzenleme olan bu nizamnamenin Sıbyan Mektepleri programının 6. Maddesine göre Muhtasar Tarih-i Osmani, Muhtasar Coğrafya ve Malumat-ı Nafla dersleri okutulacaktır (Akyüz, 1999: 142). Bu nizamnamede gereceğe uygun olarak sunulan olaylar ve vatanseverlik kavramının öğrencilere verilmesi gerektiği belirtilmiş bu durumun aktarılmasının ancak sosyal bilgiler dersleri ile olabileceği savunulmuştur (Öztürk ve Otluoğlu, 2011: 15).

Eğitim tarihimizde 1924-1926-1936 ve 1948 senelerinde program değişiklikleri yapılmış yapılan programlarda tarih, coğrafya ve vatandaşlık dersleri ayrı birer disiplin olarak bulunmuştur (Kılıçoğlu, 2009: 9). 1962 senesinde "Toplum ve Ülke İncelemeleri" adını alan bu ders 1968 senesinde 4 ve 5. sınıflarda okutulmak üzere disiplinlerarası yaklaşım esasına dayanarak ilk kez sosyal bilgiler adı ile okutulmaya başlanmıştır (Öztürk ve Deveci, 2011: 16). 1968 senesinden önce sosyal bilgiler derslerinin içeriği ayrı dersler olarak işlenmekteydi (Bilgili, 2010: 20).

ABD'nin askeri ortağı olan, nüfusunun etkili olduğu ve kültürel etkisi altında olan ülkelerde sosyal bilgiler önemini gittikçe arttırmıştır ve Türkiye'de bu ülkeler arasında yer almaktadır (Öztürk, 2007: 43). Ülkemiz için sosyal bilgiler yeni bir ders sayılır. 1968-1969 eğitim döneminde bütün ilkokullara, 1970-1971 senesinde ortaokullara ders olarak eklenmiştir (Günden, 1995: 22).

1985 senesinde sosyal bilgiler dersi ortaokul dersleri arasından kaldırılmış bu dersin yerine "Milli Tarih", "Milli Coğrafya" ve "Yurttaşlık Bilgisi" dersleri ortaokul dersleri arasına eklenmiştir (Öztürk ve Otluoğlu, 2002: 16).

18 Ağustos 1997 tarihli 23084 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan, 4306 sayılı kanuna uygun olarak 1997-1998 eğitim öğretim senesinde kesintisiz ve zorunlu sekiz senelik eğitime

geçilmiştir. “İlkokul” ve “Ortaokul” birleştirilmiş ve “İlköğretim Okulu” adını almış ve İlköğretim okullarında bulunan dersler yeniden düzenlenmiştir (MEB, 1998: 8). 4-5-6 ve 7. sınıflara haftada üçer saat olarak uygulanmak üzere sosyal bilgiler dersi geri getirilmiştir (MEB, 1998: 10). 1998 sosyal bilgiler müfredatı, tümevarımcı ve davranışsal pedagoji kullanılarak Taba Tyler müfredat modeli esas alınarak geliştirilmiştir (Şimşek, 2005: 6).

İçinde yaşadığımız yüzyılın başlarına gelindiğinde tüm dünyada bireysel, ekonomik ve toplumsal gelişim ve değişim yaşanmaya başlamış bu durumda AB kuralları ve eğitim modelleri göz önünde bulundurarak eğitim sistemimizi değiştirmek ve güncellemek zorunlu hale gelmiştir (MEB, 2005: 9-11). 2005 senesinde hazırlanan yeni sosyal bilgiler öğretim programında yapılandırmacı anlayış benimsenerek, sosyal bilgiler öğretim programı amaç, içerik, öğretim ve değerlendirme süreçlerinde önemli değişikliklere uğramıştır (Daşcıoğlu ve Şimşek, 2014: 24).

Tablo 2.3

“Sosyal Bilgiler dersinin kısa kronolojisi” (İnan, 2019; 13-14).

Tarihi Gelişimi			
1968	1985	1998	2005
Sosyal Bilgiler dersi, ilk kez müfredata girdi.	Sosyal Bilgiler Dersi’nin kaldırılmasıyla, bu dersin yerini “Millî Tarih” ve “Millî Coğrafya” dersleri aldı.	Sosyal Bilgiler dersi, zorunlu eğitimin 8 yıla çıkarıldığı yeni değişikliklerle yeniden müfredata girdi.	Sosyal Bilgiler Dersinde yapılandırmacı eğitimin uygulanmasına kademeli olarak geçildi.
Sosyal Bilgiler Dersi’nden Önce 1968’den önce, Sosyal Bilgiler dersinin kapsamını oluşturan tarih, coğrafya ve vatandaşlık bilgisi ilk ve ortaokullarda bağımsız dersler olarak okutulmaktaydı.			

Tablo 2.3 (devamı)

Genel Kronoloji			
1869 Sultan Aziz döneminde çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'ne göre, rüştiyelerde (ortaokullarda) sosyal alanlar“Tarih-i Umumi”,“Tarih-i Osmanî ve Coğrafya” adıyla ayrı dersler olarak okutulmaya başlandı.	1896 ABD Wisconsin'de yapılan öğretim konferansı, yönetim, tarih ve ekonomi konularını “sosyal bilgiler” adı altında birleştirdi.	1904 II.Abdülhamit devrinde, sosyal bilimlerden “Muhtasar Tarih-i Osmanî” (Kısa Osmanlı Tarihi) dersi ilkokul (iptidaîlerin) programlarına girdi.	1916 Sosyal Bilgiler, bir “ders” adı olarak ilk kez ABD’de kullanıldı.
↓			
1921 ABD’de şemsiye örgüt olarak “Sosyal Bilgiler Ulusal Konseyi” (National Council for the Social Studies-NCSS) kuruldu.	1924 Türkiye’de “Malûmat-ı Vatanîye” dersleri, okullarda verilmeye başlandı.	1926 Vatan Bilgisi, “Ahlâk Sohbetleri” dersleri ile birleştirilerek “Yurt Bilgisi” adını aldı.	1962 Hazırlanan İlkokul Program taslağında Tarih, Coğrafya ve Vatandaşlık dersleri “Toplum ve Ülke İncelemeleri” adıyla birleştirildi.

2012 senesinde 4+4+4 eğitim sistemi kabul edilmiş ve zorunlu eğitimin 12 seneye çıkartılması kararı alınmıştır (T. C. Resmi Gazete, 2012). Bu program ile birlikte “İlkokul” ve “Ortaokul” kavramları tekrar kullanılmaya başlanmıştır. 5. sınıf kademesindeki sosyal bilgiler dersi yapılan bu değişiklikler ile sosyal bilgiler öğretmenleri tarafından verilmeye başlanmıştır (Çatak, 2015: 90-91).

2.2. Sosyal Bilgiler Öğretim Programı

Sosyal bilgiler dersi ilk olarak 1968 senesinde ilkokul müfredatına 1989, 1998, 2005 yıllarında ise aynı isimle programlara girmiştir. 2005 sosyal bilgiler programı tüm bu programların hepsinden farklı olan bir programdır (Safran, 2011: 13). 2005-2006 Sosyal Bilgiler Öğretim programı Vygotsky'in kuramı olan "sosyal yapılandırmacılık" kuramı baz alınarak hazırlanmıştır (Öztürk, 2009: 27). Zamanla 2005 programı üzerine düzenleme ve yenilikler yapılmıştır.

Tarih, coğrafya, iktisat, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi sosyal bilimlerin yanı sıra yurttaşlık bilimlerini de içeren bir ortaokul dersi olan sosyal bilgiler 2005 programında çevre ile etkileşime, bütüncül ve genel anlayışa dayalıdır (Yazıcı ve Koca, 2011; 30-37).

Sosyal bilgiler dersleri ortaokul programlarında yer almakta ve sosyal bilgiler programındaki kazanımlarla ilişkilendirilmektedir. Programa göre birey kendi kültürünü ve toplumun ihtiyaçlarını ön planda tutmalıdır. Aynı zamanda bu ihtiyaçları anlaması önemlidir. İhtiyaçlar belirlendikten sonra toplumun gelecek hedefleri de belirlenecek ve eğitim de bu doğrultuda şekillenecektir (Sağlam, 2011: 275).

2005 sosyal bilgiler öğretim programı davranışçı yaklaşımdan ziyade öğrenciyi merkeze alan, problem çözmeye odaklı, öğrencinin etkin katılımını sağlayan, bireysel farklılıkları gözetken ve etkinlik temelli öğrenme modelini tercih eden bir anlayışa sahiptir (Özdemir, 2012: 17-48). Yapılandırmacı yaklaşım çerçevesinde planlanan sosyal bilgiler programı artık ezberlenmiş bilgilerden meydana gelen ders olmaktan çıkan bir çerçeve çizmektedir (Gültekin, 2008: 65).

Yapılandırmacılık (Constructivism) bilginin öğrenciler tarafından aktif olarak oluşturulması, yorumlanması ve yeniden düzenlenmesidir ayrıca öğrencinin öğrenmesi noktasında nasıl sorusunu sorar (Yanpar, 2006: 88).

30.06.2005 tarihli MEB Talim Terbiye Kurulu'nun 188 sayılı aldığı kararla sosyal bilgiler dersi 6 ve 7. sınıf öğretim programı kabul edilmiştir. MEB (Tebliğler dergisi, 2005)'in aldığı karara göre:

Bakanlık makamının 18.11.2003 tarih ve 12438 sayılı Oluru ile Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığında kurulan Özel İhtisas Komisyonu tarafından hazırlanarak kurulumuzda görüşülen İlköğretim Sosyal Bilgiler (6 ve 7. sınıflar) Dersi Öğretim Programı'nın 2006-2007 Öğretim Yılından itibaren denenip geliştirilmek ve kademeli olarak uygulanmak üzere ekli örneklerine göre kabulü (...) Kurulumuz 02.04.1998 tarih ve 62 sayılı karar ile kabul edilen İlköğretim Sosyal Bilgiler (6 ve 7. sınıflar) Dersi Öğretim Programının 2006-2007 öğretim yılından itibaren kademeli olarak uygulamadan kaldırılması kararlaştırıldı (MEB, 2005).

2005 sosyal bilgiler programının giriş bölümünde genel amaçlar, 6 ve 7. sınıf kazanımları; açıklamalar bölümünde beceri, değer, öğrenme alanları, kavramlar ve ölçme araçları, son bölümde ise ünite etkinlikleri bulunmaktadır (MEB, 2005).

2005 sosyal bilgiler programı ünite anlayışını sürdürmüştür ama bu ünite anlayışı ile tek tek disiplinlerin ünitesinden ziyade öğrencilerin ilgi ve merakına göre sosyal bilgiler ünitesi oluşturulmaya çalışılmıştır (Ata, 2009: 36).

Sosyal bilgiler derslerinin uygulama aşamasında şu noktalara dikkat edilmesi gerekmektedir (MEB, 2018: 10):

- Disiplinler arası bir yaklaşım,
- Sosyal bilgiler öğretiminin temel ilkeleri,
- Bilimsel yöntemlerin sezdirilmesi ve öğrencilerin karşılaştıkları problemler üzerinde yansıtıcı düşünceleri,
- Programdaki kazanımlarla birebir ilişkilendirilmiş olan değer ve becerilerin farklı kazanım ve öğrenme disiplinleriyle ilişkilendirilmesi,
- Kavram öğretiminde sınıflamalar ve farklı yaklaşımların dikkate alınması, anlam ve kavram karmaşası ve kavram yanlışlarının giderilmesi,
- Milli ve dini bayramlar, kurtuluş günleri, belirli gün ve haftalardan, yararlanılarak öğrencilerin tarihsel duyarlılıklarının ve milli bilinçlerinin geliştirilmesi,
- Sosyal bilgiler öğretiminde okul dışı ortamlardan faydalanılması (MEB, 2018: 10).

Dünyada yaşanan bilimsel ve teknolojik gelişmelerden dolayı programların güncel tutabilmesi için yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir (MEB, 2015: 2). 2015 senesinde güncellenen sosyal bilgiler programının güncellenmesinde şu konular dikkate alınmıştır (MEB, 2015: 1):

- “Toplumun ihtiyaçları
- Öğrencilerin yaşantıları
- Sosyal bilim disiplinleri”

“Sosyal Bilgiler Öğretim Programının Öğeleri” ise şu şekilde maddelendirilebilir;

- Genel Amaçlar
- Beceri
- Kavram
- Değer
- Öğrenme alanı
- Ünite
- Kazanım (Akdağ, 2014: 17).

1739 sayılı Milli Eğitim temel kanununun 2. Maddesine göre Türk Milli Eğitiminin genel amaçlarına ve temel ilkelerine uygun olarak sosyal bilgiler dersi Öğretim programının genel amaçları aşağıdaki gibi belirtilmiştir (MEB, 2018:3):

- Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak vatanını ve milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, millî bilince sahip birer vatandaş olarak yetişmeleri,
- Atatürk ilke ve inkılaplarının, Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınmasındaki yerini kavrayıp demokratik, laik, millî ve çağdaş değerleri yaşatmaya istekli olmaları,
- Hukuk kurallarının herkes için bağlayıcı olduğunu, tüm kişi ve kuruluşların yasalar önünde eşit olduğunu gerekçeleriyle bilmeleri,
- Türk kültürünü ve tarihini oluşturan temel öge ve süreçleri kavrayarak millî bilincin oluşmasını sağlayan kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi gerektiğini kabul etmeleri,
- Yaşadığı çevre ile dünyanın genel coğrafi özelliklerini tanıyarak insan ile çevre arasındaki etkileşimi açıklamaları ve mekânı algılama becerilerini geliştirmeleri,
- Doğal çevrenin ve kaynakların sınırlılığının farkına varıp çevre duyarlılığı içerisinde doğal kaynakları korumaya çalışmaları ve sürdürülebilir bir çevre anlayışına sahip olmaları,
- Doğru ve güvenilir bilgiye ulaşma yollarını bilen bireyler olarak eleştirel düşünme becerisine sahip olmaları,
- Ekonominin temel kavramlarını anlayarak kalkınmada ve uluslararası ekonomik ilişkilerde millî ekonominin yerini kavramaları,
- Çalışmanın toplumsal yaşamdaki önemine ve her mesleğin gerekli ve saygın olduğuna inanmaları,
- Farklı dönem ve mekânlara ait tarihsel kanıtları sorgulayarak insanlar, nesneler, olaylar ve olgular arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirlemeleri, değişim ve sürekliliği algılamaları,
- Bilim ve teknolojinin gelişim sürecini ve toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini kavrayarak bilgi ve iletişim teknolojilerini bilinçli kullanmaları,
- Bilimsel düşünmeyi temel alarak bilgiye ulaşma, bilgiyi kullanma ve üretmede bilimsel ahlakı gözetmeleri,
- Toplumsal ilişkileri düzenlemek ve karşılaştığı sorunları çözmek için temel iletişim becerileri ile sosyal bilimlerin temel kavram ve yöntemlerini kullanabilmeleri,
- Katılımın önemine inanmaları, kişisel ve toplumsal sorunların çözümü için görüşler belirtmeleri,
- İnsan hakları, ulusal egemenlik, demokrasi, laiklik, cumhuriyet kavramlarının tarihsel süreçlerini ve günümüz Türkiye'si üzerindeki etkilerini kavrayarak yaşamını demokratik kurallara göre düzenlemeleri,
- Millî, manevi değerleri ile evrensel değerleri benimseyerek erdemli insan olmanın önemini ve yollarını bilmeleri,
- Ülkesini ve dünyayı ilgilendiren konulara duyarlılık göstermeleri,

- Özgür birer birey olarak fiziksel, duygusal özelliklerinin; ilgi, istek ve yeteneklerinin farkına varması amaçlanmaktadır (MEB, 2018: 3).

Beceri; öğrenme sürecinde kazanılması, iyileştirilmesi ve yaşama aktarılması gereken yetkinliklerdir (MEB, 2005).

Tablo 2.4.

Sosyal Bilgilerde öğretilecek olan beceriler (MEB, 2018: 9)

1. Araştırma	15. Kanıt kullanma
2. Çevre okuryazarlığı	16. Karar verme
3. Değişim ve sürekliliği algılama	17. Konum analizi
4. Dijital okuryazarlık	18. Medya okuryazarlığı
5. Eleştirel düşünme	19. Mekânı algılama
6. Empati	20. Öz denetim
7. Finansal okuryazarlık	21. Politik okuryazarlık
8. Girişimcilik	22. Problem çözme
9. Gözlem	23. Sosyal katılım
10. Harita okuryazarlığı	24. Tablo, grafik ve diyagram çizme ve yorumlama
11. Hukuk okuryazarlığı	25. Türkçeyi doğru, güzel ve etkili kullanma
12. İletişim	26. Yenilikçi düşünme
13. İş birliği	27. Zaman ve kronolojiyi algılama
14. Kalıp yargı ve önyargıyı fark etme	

Kavram; insan zihninde anlam kazanan farklı nesne ve olguların değişken genel özelliklerini örneklendiren bir bilgi yapısıdır (Ülgen, 2001: 100).

Değer; bir sosyal grubun veya toplumun varlığını, birliğini, işleyişini, devamını sağlamak ve sürdürmek amacıyla üyelerinin çoğunluğu tarafından doğru, gerekli olarak kabul edilen ortak fikir, amaç, ahlaki ilke ve inanışlardır (Özgüven, 1999).

Tablo 2.5.

Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan değerler (MEB, 2018: 9).

1. Adalet	7. Dayanışma	13. Saygı
2. Aile birliğine önem verme	8. Duyarlılık	14. Sevgi
3. Bağımsızlık	9. Dürüstlük	15. Sorumluluk
4. Barış	10. Estetik	16. Tasarruf
5. Bilimsellik	11. Eşitlik	17. Vatanseverlik
6. Çalışkanlık	12. Özgürlük	18. Yardımseverlik

Öğrenme Alanı (MEB, 2005)'e göre; birbirleri ile bağlantılı becerilerin, temaların, kavramların ve değerlerin toplu olarak göz önünde olabileceği öğrenmeyi düzenlemeye yönelik bir yapıdır.

Tablo 2.6.

“Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı Öğrenme Alanları ve Süreleri” (MEB, 2018: 11).

SINIFLAR	4. SINIF			5. SINIF			6. SINIF			7. SINIF		
ÖĞRENME ALANI	Kazanım	Süre Oranı (%)	Ders Saati	Kazanım	Süre Oranı (%)	Ders Saati	Kazanım	Süre Oranı (%)	Ders Saati	Kazanım	Süre Oranı (%)	Ders Saati
BİREY VE TOPLUM	5	11,1	12	4	13	14	5	11,1	12	4	11,1	12
KÜLTÜR VE MİRAS	4	13	14	5	16,6	18	5	20,4	22	5	27,8	30
İNSANLAR, YERLER VE ÇEVRELER	6	18,5	20	5	16,6	18	4	13	14	4	13,9	15
BİLİM, TEKNOLOJİ VE TOPLUM	5	14,8	16	5	13	14	4	11,1	12	4	11,1	12
ÜRETİM, DAĞITIM VE TÜKETİM	5	16,6	18	6	16,6	18	6	16,6	18	6	13,9	15
ETKİN VATANDAŞLIK	4	13	14	4	11,1	12	6	14,8	16	4	11,1	12
KÜRESEL BAĞLANTILAR	4	13	14	4	13	14	4	13	14	4	11,1	12
TOPLAM	33	100	108	33	100	108	34	100	108	31	100	108

Ünite; öğrenme alanlarının içerisinde belli bir zaman dilimi içinde yaratılan sonuç (Akdağ, 2014: 18).

Kazanım; öğrencinin kavram, beceri ve değer ölçüsünde yapması muhtemel tutum ve hareket (Akdağ, 2014: 18).

2005 Sosyal bilgiler programının genel amaçlarını üç başlık altında toplamak mümkündür. Bu amaçlar:

- Sosyal bilgilerin evrensel boyutu
- Sosyal bilgilerin milli boyutu
- Sosyal bilgilerin bireysel boyutu (Akdağ, 2014: 10).

Sosyal bilgiler programının genel amaçlarının toplandığı üç başlıktan yola çıkarak “Özgür bir birey ve ilgi, istek yetenekler” bireysel boyutta, “Türk kültürü ve tarihi- Milli bilincin

oluşması" milli boyutta, "Toplumlaraarası siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik etkileşim, değişim ve süreklilik" evrensel boyuttaki amaçlarına örnek olarak gösterilebilir (Akdağ, 2014: 10).

Sosyal bilgiler Ulusal Konseyi (N.C.S.S.) sosyal bilgiler programlarıyla alakalı üç tavsiye de bulunmuştur:

- Değişen bir dünya ve toplumda kültürel çeşitliliğin nasıl oluştuğuna dair bilgi ve anlayış geliştirmek,
- Tüm kültürlerin katkısını gösterme,
- Kültürel erdemlerin araştırılmasını sağlama (Öztürk, 2002: 13).

2005 Sosyal Bilgiler Öğretim programı: Öğrencilerin kendi yaptıkları ve deneyimledikleri ile ezbere dayalı eğitim tarzından uzak, iyi vatandaşlar yetiştirme amacı ile öğrencilerin deneyimleyebilecekleri bilgi, beceri ve değerlerin kazandırıldığı, yeni metodolojik teknikler, değerlendirme araç ve yöntemleri ile öğrencilerin keyifli bir ders süreci geçirmelerini sağlayan bir niteliktedir.

Bu durumda bireyleri ve içinde bulundukları koşulları tanıtan, bireylere düşünme, hissetme ve eylemde bulunma fırsatları sunan literatür ve edebi ürünler sosyal bilgiler dersinin öğretimi açısından önemlidir.

2.2.1. Programın Vizyonu

MEB (2005)'e göre yeni programın vizyonu şu şekildedir:

21. yy. Atatürk ilke ve inkılaplarını ilke edinmiş çağdaş, Türk gelenek göreneklerini demokratik değerleriyle bezenmiş insan haklarını bilen, yaşadığı çevreyi koruyan, bilgi tecrübelerine dayandırarak süzgeçten geçirip, sosyal ve kültürel bağlamda kullanan eleştirel düşünen yaratıcı, sosyal hayatta aktif haklarını bilen ve sorumluluklarını yerine getiren Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını yetiştirmektir. (MEB,2005)

2.2.2. Programın Temel Yaklaşımı

MEB (2005)' e göre 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programını temel yaklaşımı:

İhtiyaçlar doğrultusunda dünyada yaşanan gelişmelere paralel olarak, öğretim programlarında yeni yaklaşımlar dikkat çeker duruma gelmiştir. Bu nedenle program, tümüyle davranışçı yaklaşımlardan öte, bilginin taşıdığı değeri ve bireyin var olan deneyimlerini dikkate alarak, yaşama etkin katılımını, doğru karar vermesini, sorun çözmesini destekleyici ve geliştirici bir yaklaşım doğrultusunda yapılandırmayı önemseyen bir gelişim göstermektedir. Bu yaklaşımla öğrenci merkezli, dolayısıyla etkinlik merkezli, sosyal bilgiler açısından, bilgi ve beceriyi dengeleyen, öğrencinin kendi yaşantılarını ve bireysel farklılıklarını dikkate alarak çevreyle etkileşimine olanak sağlayan yeni bir anlayış yaşama geçirilmeye çalışılmaktadır. (MEB, 2005: 43).

2005 sosyal bilgiler programının temel yaklaşımı doğrultusunda:

- Tüm öğrencileri birey olarak özgün olduğunu kabul eder.

- Öğrencinin gelecekteki yaşamını aydınlatarak kişisel niteliklerinin gelişimine duyarlılık gösterir.
- Bilgi, kavram, değer ve becerilerin gelişimine katkı sağlayarak öğrenmeyi öğrenmeye öncelik verir.
- Öğrencileri düşünmeye, soru sormaya ve fikir alışverişinde bulunmaya teşvik eder.
- Öğrencilerin hem bedenlen hem de ruhen sağlıklı ve mutlu bireyler olarak yetişmesini amaçlar.
- Ulusal kimliği merkeze alır ve evrensel değerlerin benimsenmesine vurgu yapar.
- Öğrencileri kendi gelenekleri çerçevesinde manevi, ahlaki, sosyal ve kültürel yönden geliştirmeyi amaçlar.
- Öğrencilerin haklarını bilmeleri, kullanmaları ve sorumluluklarını yerine getirmeleri için gelişimlerini önemser.
- Öğrencileri sosyal sorunlara duyarlı hale getirir.
- Öğrenme süreci esnasında öğrencilerin çevre ile etkileşim kurmalarını ve deneyimlerini kullanmalarını sağlar.
- Her öğrenciye ulaşmak için çeşitli öğrenme-öğretme yaklaşım ve tekniklerini önemser.
- Periyodik olarak öğrenci ödev dosyaları görüntülenerek öğrenme ve öğretme sürecinin değerlendirilmesine olanak tanır (MEB, 2005).

2.2.3. Sosyal Bilgiler Programına Temel Yaklaşımlar

Alan uzmanları sosyal bilgiler eğitiminin birincil amacının yurttaşlık eğitimi olduğu konusunda uzun zamandır benzer düşüncede olsalar da yurttaşlık eğitimi yorumlama ve uygulama söz konusu olduğunda çeşitli yaklaşımlar benimsemişlerdir (Öztürk, 2007: 24). 2005 sosyal bilgiler öğretim programı, sosyal bilgiler öğretiminde öne çıkan yansıtıcı düşünme, sosyal bilimler ve vatandaşlık aktarımı gibi üç yaklaşım ile sosyal bilgiler eğitiminin geleneklerini yansıtmaktadır (Ata, 2007: 73).

2.2.3.1. Vatandaşlık Aktarımı Olarak Sosyal Bilgiler Öğretimi

Vatandaşlık aktarımı yaklaşımı sosyal bilgilerin öğretilmesi ile alakalı en eski yoldur ve en çok sosyal bilgilerin öğretimi ile ilgilidir. Klasik felsefe anlayışını yansıtan, öğretmeni merkeze alan bir öğrenme ve öğretme sürecidir (Doğanay ve Sarı, 2003: 153).

Sosyal bilgiler öğretiminde en fazla kullanılan yol olan vatandaşlık aktarımı yaklaşımının temel hedefi öğrencilere kültürel mirası işlemek ve onların sağlıklı birer vatandaş olmalarına yardımcı olmaktır (Erden, 1996: 7). Kültürel miras öğrencilere öğretilirken öğrencilerin tarihi bilgi ve olguları, temel sosyal kurumları, toplumsal değer ve inançları öğrenmesine çalışır (Erden, 1996: 7).

Geçmiş ve gelecekle gurur duymak, sorumluluk almak ve otoriteye sarılmak bu yaklaşımı oluşturur. Statükocu bir program anlayışına sahip olan bu yaklaşımda, var olan değerlerin değiştirilmesinden ziyade korunmasına çalışılır. İdeal vatandaşın özellikleri örnek alınarak ideal vatandaş elde edilmeye çalışılır (Öztürk, 2012: 5).

Vatandaşlık aktarımı yaklaşımı ile ilgili Barr, Barth, Shemis (1977); derse başlarken öğretmenler toplum ile alakalı biz dizi beklenti içerisindeyler. Öğretmenler ana hedefin, neyin doğru neyin yanlış olduğunu çok iyi bilirler. Öğretmenler toplumsal kültürü bilir ve toplumsal kültüre göre neyin doğru neyin yanlış olduğunun farkındadırlar (Akt. Dönmez 2003: 35).

2.2.3.2. Sosyal Bilim Olarak Sosyal Bilgiler Öğretimi

Sosyal bilgilerin bir sosyal bilim olarak öğretimi yöntemine göre, iyi vatandaş yetiştirmek için öğrencilere sosyal bilimlerle ilgili disiplinlerin, bilgi, beceri ve değerleri kazandırılmalıdır. Böylece sosyal bilimciler gibi sosyal bilimcilerin düşünme becerilerini tam olarak öğrenmiş olan gençler, ayırt edici ve algılayıcı olabilirler (Erden, 1996: 7).

Bir bilim adamı gibi düşünmeyi öğrendikten sonra onu anlamak ve mantıklı sonuçlar çıkarmak için uygun anlayışa sahip olacaktır (Barth ve Demirtaş, 1997: 9). Bu özelliklere sahip bir öğretim süreci, öğrencileri karmaşık ve çoğu zaman iç içe geçmiş bir dünyada karşılaştıkları sorunlarla başa çıkabilmeleri için gerekli bilgi, beceri, yeterlilik ve değerlerle donatır. Bu anlayışta sosyal bilimciler tarafından tanımlanan önemli bulgular, bakış açıları ve konular, sosyal ilginin içeriğini meydana getirir (Öztürk, 2012: 5).

2.2.3.3. Yansıtıcı Soruşturma Olarak Sosyal Bilgiler Öğretimi

Yansıtıcı Soruşturma Olarak Sosyal Bilgiler öğretimi yöntemini Dewey; " bir konunun zihin içinde evirip çevrildiği, ciddi ve ardışık bir süreç içeren bir düşünme çeşidi olarak tanımlamaktadır. Yansıtıcı düşünme, herhangi bir inancın veya faraziye halindeki bilgilerin, kanıtlar ışığında inceden inceye sürekli, kesin bir şekilde incelenmesidir" (Ata, 2006: 2).

Yansıtıcı soruşturmayı müdafaa eden düşünürler; yurttaşlığın pek mühim becerisinin karar verme yeteneği olduğunu, dolayısı ile öğrencilerin öncelikle karar verme becerilerinin iyileştirilmesi gerektiğini savunurlar (Barr ve diğerleri, 1978, akt. Ata, 2006: 2).

Soruşturma yaklaşımını benimseyenler; ortaokuldaki yurttaşlık bilgisi eğitiminin, öğrencileri kişisel ve sosyal sorunlarla karşılaştıklarında rasyonel ve üzerinde düşünülmüş kararlar vermeleri için donatmayı amaçladığını savunurlar (Barth ve Demirtaş, 1997: 10).

Yansıtıcı soruşturma olarak sosyal bilgiler yönteminde uygulanması gereken önceden belirlenmiş içeriğin varlığından bahsetmek olanaksızdır. Yapılacak etkinliklerin öğrencileri doğrudan çeken, etkileyen ve kaygılandıran güncel konulara ve problemlere odaklanması gerekir. Bu yaklaşım araştırma becerilerinin gelişimini tasavvur etmenin bir yoludur (Öztürk, 2009: 5).

Tablo: 2.7.

Sosyal Bilgiler Öğretim Geleneğinin Üç Yaklaşımı:

	VatandaşlıkAktarımı OlarakSosyal Bilgiler Öğretimi	Sosyal Bilim Olarak Sosyal Bilgiler Öğretimi	Yansıtıcı Araştırma Olarak Sosyal Bilgiler Öğretimi
Amaç	Vatandaşlık en iyi, doğru değerlerin karar almak için bir çerçeve olarak telkin edilmesiylegeliştirilir.	Vatandaşlık en iyi, sosyal bilim kavram, süreçve problemlerinin egemenliğine dayalı olarak karar verirken geliştirilir.	Vatandaşlık en iyi, vatandaşların karar verirken ve problem çözerken ihtiyaç duyduğu bilgilerin elde edildiği bir araştırma süreci kullanılarak geliştirilir.
Yöntem	Aktarım: Kavram ve değerlerin ders kitabı kullanma, ezberleme, aktarım, soru-cevap ve yapılandırılmış sorun çözme gibi tekniklerle aktarımı.	Buluş: Sosyal bilimlerden her birinin kendine özgü bilgi toplama ve kanıtlama yöntemi vardır. Öğrenciler bu yöntemleri keşfetmeli ve uygulamalıdır.	Yansıtıcı Araştırma / İnceleme: Karar verme, sorunları tanımlamayı ve iyi anlayarak çatışmaları çözmeyi hedefleyen bir yansıtıcı inceleme sürecinde oluşturulur ve öğrenilir.
İçerik	İçerik öğretmen tarafından yorumlanan bir otorite tarafından seçilir ve inanç, değer ve tutumları gösterme işlevine sahiptir.	Doğru içerik hem ayrı ayrı hem de bütünleşmiş sosyal bilimlere ait yapı, kavram, sorun ve süreçlerdir.	İçerik öğrenciler tarafından seçilen sorunları biçimlendiren birey vatandaşın ilgi ve ihtiyaçlarının dayandığı değerlerin analizini içerir. Böylelikle sorunlar, yansıtma için içeriği oluşturur.

(Öztürk, 2009: 7)

2.2.4. Sosyal Bilgiler Öğretiminin Amaçları

Sosyal bilgilerin temel amacı, küreselleşmenin doruğa ulaştığı bir dünyada demokrasiyi benimseyen yurttaşlar yetiştirmek ve hem kendi içinde hem de toplum yararına bilgiye dayalı kararlar alabilen bir nesil yetiştirmektir (Doğanay, 2004: 16).

Sosyal bilgiler dersinin temel amacı; bireyin toplumsal sorunları çözebilmesi, topluma çevreye ve insanlığa karşı yükümlülük ve sorumluluklarını anlayıp yerine getirebilmesi için gerekli bilgi, beceri ve davranışlarla donatılmasıdır (Aykaç, 2007).

Sosyal bilgiler öğretiminin hedeflerinin belirlenmesi evrelerinde yaygın ve ulusal eğitim amaçlarının yanı sıra bireysel ve toplumsal eğitim amaçlarına da yer verilirken; bilgi, değer, beceri, alışkanlıklar ve yetenekler belirleyici bir görev üstlenmektedir (Aslan, 2016: 8).

Türkiye’de sosyal bilgiler dersleri aracılığı ile yerine getirilen, eğitim sisteminin temel amacı "etkili vatandaş" yetiştirme görevidir. Buradan hareketle bu dersin çok önemli olduğunu söyleyebiliriz. Sosyal bilgiler sosyal bilimlerin insan merkezli bilim anlayışından bilgi çekmesi anlamında öne çıkmakta, öğrencilere; tarih, coğrafya ve vatandaşlık gibi konuları öğretmeyi amaçlamaktadır (Sarı, 2014: 130).

Sosyal bilgilerin hedefinin ne olduğu ana fikri çeşitli ülkelerdeki sosyal bilgiler programlarında ve bu alandaki araştırma yayınlarında sıklıkla vurgulanmaktadır. Sosyal bilgilerin amaçları ile ilgili olarak farklı yönler vurgulansa da, iki hedef kapsamlı görünmektedir. Birincisi, çocukları bilgi ile donatmak ve sosyal bir toplum anlayışı oluşturmak, ikincisi ise demokratik vatandaşlık potansiyeli yaratarak çocukların aktif ve sorumlu bireyler olarak yetişmelerini sağlamaktır (Parker, 2011: 4).

Sosyal bilgiler, milletlere faydalı vatandaşlar ve genel olarak örnek bireyler yetiştirmek için sosyal bilimlerin temel disiplinlerini tanıtan bir derstir ve buna göre programların hazırlanması gerekmektedir (Akdağ, 2009).

Garci ve Michaelis (2001) sosyal bilgilerin amaçlarını şu şekilde sınıflandırmışlardır:

- Kendini gerçekleştirme,
- İnsan ilişkilerini kavrama,
- Vatandaşlık sorumluluklarını kavrama,
- Ekonomik açıdan nitelik kazanma, aile ve ülke ekonomisine katkı,
- Düşünme becerileri kazanma,
- Öğrenmeyi öğretmek (Aslan, 2016: 43).

İnan (2019) "Neden Sosyal Bilgiler Öğrenmeliyiz" sorusunun öğrencilere sorulması gerektiğini düşünmüş ve sosyal bilgiler dersinin neden öğrenilmesi gerektiğiyle alakalı "Önem Soruları eşliğinde neden öğrenilmesi gerektiğini sıralamıştır:

- "Sokağa tüküren birisi yalnızca görgüsüzlük mü yapmış olur? (Çevre temizliği bilinci)

- Bir çocuğun evde söz söyleme ve okulda oyun oynama hakkı yok mudur? (Çocuk Hakları)
- Kırsal mahalleden gelen birini içimize alıp onu olduğu gibi kabul edebilecek miyiz? (Çok kültürlülük)
- Yakındaki tümülüsün sadece bir toprak yığını olmadığını açıklayabilecek miyiz? (Çevreyi-Mekânı tanıma)
- Ana dili farklı olan çocuğun resmi dili geç öğrenebileceğini kabul edebilecek miyiz? (Üniter devlet)
- Sizden farklı düşünen biri “Ben öyle düşünüyorum” diyerek sözü bağladığında ona saygı gösterebilecek miyiz? (Saygı değeri)
- Tahammül göstermenin, “Zevkler ve renkler tartışılmaz!” sözündeki zevk ve renk konularıyla sınırlı olmadığını anlatabilecek miyiz? (Hoşgörü)
- Kendi dükkânın önünde şiddet göstermeyen ve işleri engelleyemeyen birinin basın açıklaması yapmasına izin verebilecek miyiz? (İfade özgürlüğü)
- Türkiye’nin nasıl ve hangi şartlarda kurulduğunu ayrıntılandırabilecek miyiz? (Tarih bilinci)
- Uluslararası bir futbol maçını, deri rengi farklı olan oyunculara aşağılayıcı söz söylemeden izleyebilecek miyiz? (İrkçılığa karşıtlık)
- Kadınların evde erkeklerin işlerini ve hizmetlerini yapması gerektiği inancını ret edebilecek miyiz? (Cinsiyet ayrımcılığı)
- Yönetimi etkileme yolunun sadece sandığa gidip oy kullanmak olmadığını ve bunun başka yollarının olduğunu gösterebilecek miyiz? (Demokrasi kültürü)
- Okul duvarında asılı resmi olan bir “kahraman”ın yaptığı fedakârlıklarının neler olduğunu anlatabilecek miyiz (Karakter eğitimi)
- İyi kompozisyon yazan birinin edebiyatçı eğilimi taşıdığını anlatabilecek miyiz? (Kariyer/Meslek eğitimi)”(İnan, 2019: 10-11).

Öğrencilere sorduğu “Önem Sorularından” yola çıkarak sosyal bilgiler dersinin amacını İnan (2019) şu şekilde açıklamaktadır:

- Erdemli (Dürüst) insan yetiştirmek
- Etkin vatandaş yetiştirmek
- Demokrasi (Siyasi yönetim)’ye katılma aşamaları konusunda bilgili nesil yetiştirmek
- Temel tarihsel, mekânsal ve sosyal düşünme becerilerini kazandırmak (İnan, 2019: 11).

Eğitim sistemimizin öncelikli amacı, değer ve yeterliliklerle iç içe bilgi, davranış ve becerilere sahip bireyler yetiştirmektir. Müfredat bilgi, davranış ve becerileri kazandırmaya çalışırken değerler ve yeterlilikler yol gösterici ve aralarındaki bağlantıdır. Bilgi, davranış ve becerilerde mevcut durum ışığında değerlere ve yeteneklere görünürlük kazandırmak için etkili

araçlardır. Bu nedenle bilgi, beceri ve yetenekler günümüzde sürekli olarak güncellenmekte, yenilenmekte ve değişim kaçınılmaz olmaktadır (MEB, 2018: 4).

Sosyal bilgiler eğitimi amaçları için, sosyal bilgiler alanında öne çıkan NCSS (1994) (Ulusal Sosyal Bilimler Konseyi) tarafından önerilen genel çerçeve şu şekilde kabul edilmektedir:

Sosyal bilgilerin amacı, öğrencilerin demokratik bir kişilik ve aktif yurttaşlar olarak kamusal yaşama katılımları için gerekli olan yurttaşlık bilgi, beceri ve entelektüel gelişimlerini desteklemektir. NCSS yurttaşlık becerilerinin temel amacı olarak, öğrencilere demokratik düşünce ve değerlere adanmış bir eğitimin önemi vurgulamıştır. Yurttaşlık becerileri demokratik değerlere bağlılık üzerine dayanır ve yurttaşların toplum, ulus ve dünya hakkındaki bilgilerini; araştırma yöntemlerini uygulayabilme, veriyi toplama ve analiz edebilme, işbirliği, karar verme ve problem çözme becerilerini kullanabilmelerini gerektirir. Demokratik yaşam tarzımızın sürdürülebilmesi ve geliştirilmesi, gençlerin, bilgili, beceri sahibi ve demokrasiye adanmış bireyler olarak yetiştirilmelerine ve global bir toplumun üyesi olarak demokratik yaşama katılımlarını gerektirir (NCSS, 1994: 3).

2.3. Eğitim ve Edebiyat

Kavram olarak edebiyat önceden terbiye, iyi davranış güzel ahlak vb. anlamlarda kullanılıyorken günümüzde ise aşağıdaki anlamlarda kullanılmaktadır:

- Düşünceleri, duyguları, olayları ve görüntüleri güzel ve etkili bir şekilde ifade eden konuşma şekli
- Bu sanatın ilke, kural ve ürünlerini sınavan bilim dalı
- Bir dilde yaratılan sözlü veya yazılı sanatsal değeri olan tüm eserler
- Bir bilim dalı ile ilgili tüm makale ve eserler (Serdar, 1999: 105).

Eğitimin en önemli işlevi, “İyi birey ve iyi yurttaş yetiştirmenin yanında devletlerin her alanda kalkınması ve ilerlemesini sağlayacak nitelikli insan gücünde yetişmesini sağlamaktadır” (Karatekin, Meray, Keçe, 2015: 73).

Toplum içinde yaşayan bireyleri, olay ve durumlarını sanat amacıyla anlatan, içinde yaşadığı toplumun değer yargılarını içeren metinlere edebi ürün adı verilir (Öztürk ve Otluoğlu, 2002, s. 18).

Edebi eserler öğrencilerde düşünmeyi ve sorgulamayı sağladığı için ve öğretmenin öğrencileri etkileme aşamasını hızlandırdığından dolayı öğrenme daha kalıcı hale gelir, öğrencilerin geçmiş ile bağ kurabilmelerini sağlar. Edebiyat, tüm toplumlarda kültürel kimliğin oluşmasında etkili bir rol oynamıştır (Çeri, 200: 25).

“Edebiyatla eğitim arasında sıkı bir bağ vardır. Edebiyat sözcüğünün kökünü oluşturan ve “eğitim, terbiye” anlamına gelen “edeb” sözcüğü de bunun açık bir göstergesidir. Eğitim ve öğretim bakımından edebiyatın değeri, insana çok çeşitli bir duyma, düşünme ve hareket etme

örnekleri vermesidir. Edebiyat eseri insanı ve çevresini tanıtır. İnsanın kendisiyle, başka insanlarla, doğal ve toplumsal çevresiyle çatışmalarını yansıtır. Edebiyat değişik insanlık durumlarını, serüvenlerini yansıtarak insan doğasını tanıtır, bu yolla yaşantımızı zenginleştirir, güzelin tadına ve farkına varma gücünü geliştirir. Edebiyat eserleri insanın iç dünyasını yumuşatır. İnsan sevgisiyle, yurt sevgisiyle, yaşama sevgisiyle, doğa sevgisiyle... Edebiyat eserleri iyilik, dostluk, hoşgörü, bağışlama, dayanışma, çalışkanlık, dürüstlük... gibi insana özgü temel duyguları geliştirip pekiştirir” (Otluoğlu, 2001: 18).

Edebi eser; olmuş veya olabilecek durum ve olayların veya sanatçının betimlediği şahısların, sanatçının seçtiği kelimelerle düzenlenmesi, oluşturulması ve bütünleştirilmesinden oluşan duygu uyandıracak birimdir (Tural, 2000: 18).

Edebiyat, eğitim sürecinde çeşitli etkinliklerle birlikte müfredatta kullanıldığında çocuğu birçok yönden geliştirebilir. Bu doğrultuda edebiyatın çocuklara kazandırdığı sosyal beceriler şunlardır (Gönen ve Veziroğlu, 2013: 1):

- Zaman ve mekândan bağımsız olarak diğer insanların yaşadıkları deneyimler hakkında bilgi sağlar.
- Çocuklar, dolaylı olarak, diğer insanların hayatları hakkındaki bilgilerini arttırarak hayattaki diğer rolleri deneyimlerler.
- Kendini ve çevresindeki kişileri daha iyi tanır.

“Eğitim etkinlikleri içinde oldukça önemli bir yeri olan edebiyat etkinlikleri, öncelikle keyif ve eğlence verirken, geçmişte eğlencenin yer almadığı eğitim anlayışının aksine bugün eğlendirirken eğitmesi özelliği ile ön plana çıkmaktadır” (Kiefer, Hepler ve Hickman’da akt. Gönen ve Veziroğlu, 2013: 2).

Edebiyat ve edebiyat ile alakalı etkinliklerin öğrencinin eğitim hayatındaki çeşitli konularla bütünleştirilerek öğretilmesi, müfredatın amacına ulaşmasını sağlarken, öğrencinin birçok alanda gelişimini de destekleyebilir.

2.3.1. Sosyal Bilgiler Öğretiminde Edebiyat ve Kullanılabilecek Edebi Ürünler

Sosyal bilgiler kanıtlara ve sonunda elde edilen gerçek zamanlı bilgilere bağlı olarak toplumun gerçekleriyle bağ kurma sürecidir (Sönmez, 2005: 455).

Sosyal bilgiler, öğrencilerin sosyal bilim disiplinlerinden seçilen bilgilere dayalı olarak toplumsal yaşamla alakalı temel bilgi, değer ve becerileri kazandığı bir çalışma alanıdır (Erden, 1996: 8).

Multidisipliner yapısı nedeniyle sosyal bilgiler farklı disiplinlerle işbirliğini gerektirmektedir (Dolmaz, 2018).

Sosyal bilgiler yurttaşlara vatandaşlık sağlamak amacı ile sanat, edebiyat ve sosyal bilimleri kolektif bir şekilde bütünleştiren bir disiplindir. Sosyal bilgiler okul programı içindeki

ilgili alanlar arkeoloji, ekonomi, antropoloji, hukuk, siyaset bilimi, coğrafya, felsefe, psikoloji, sosyoloji, din, sanat ve diğer beşeri bilimler arasında sistematik ve koordineli faaliyet alanları sağlar (Doğanay, 2004: 16).

Geçmişten günümüze kadar insanlar iletişim konusunda birbirleri ile çeşitli şekillerde iletişim kurmaktadır. Bu süreçte ana iletişim aracı olarak konuşma ve yazıyı kullanmışlardır ve sözlü-yazılı kültürlerin incelenmesinde edebi eserlerin ön planda olduğuna şüphe yoktur (Kaymakçı, 2013).

Edebi türler ile eğitim ve öğretim arasında çok eski çağlardan beri yakın bir bağ olduğu bilinmektedir. Edebiyat kelimesinin etimolojisi olan ve “eğitim” anlamına gelen “edep” sözcüğü bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Edebiyatın eğitim ve öğretim açısından değeri, insanlara ne işitecekleri, düşünecekleri ve yapacakları konusunda çeşitli örnekler vermesidir (Kavcar, 1999: 2).

Yapısal olarak edebiyat sosyal bilgilerin temel disiplinlerinden birisidir ve farklı disiplinleri bünyesinde barındırır. Edebi türlerin edebiyat ve Türkçe gibi konularda kullanılacağı genel olarak kabul edilse de farklı sınıflar için sosyal bilgiler dersinde de etkili bir öğretim materyali olarak kullanabiliriz (Tokcan, 2016: 6).

Edebiyat, sosyal bilgilerle ilişkisinde öğrencilerin kişisel yaşamlarını ve bireysel farklılıklarını dikkate alarak çevreyle etkileşimini kolaylaştıran yapılara sahiptir. Edebiyat ve sosyal bilgiler özellikle bireyler ve kimlikler yaratmada benzer misyonları paylaşır (Tekgöz, 2005: 2).

Edebi eserler, öğrencilere sosyal bilgiler dersinde yer alan kavramların canlı örneklerini sunar, aynı zamanda bu eserler sosyal bilgiler ders konularını uygulamaya geçirebilecek anlamlı gerçek dünya senaryoları oluşturur. Tüm bunların yanı sıra sanatsal bir yanları da olduğu için okuyucuyu içine çekmektedir (McGowan ve Guzzetti, 1991: 40).

Edebi ürünler, kişisel gelişimi desteklemenin yanında okuma, düzenli yazma, metinlerdeki görsellerle sanatçı bakış açısı kazanma ve diğer disiplinlerle ilgili alan konuları hakkında bilgi edinme konularında akademik başarıya artı değer katar (Brown ve Tomlinson, 2008: 12).

“Bir eğitim filozofu olan Johann Friedrich Herbart, 19. yy’ın başlarında, öğretmenlerin çocuklarla olumlu sosyal tutumlar geliştirmek için Tarihi, Edebiyatla ilişkilendirmeleri gerektiğini belirtmiştir” (Rippa’dan akt. McGowan ve Guzzetti, 1991: 36).

Sosyal bilgiler derslerinde edebi eserlerden yararlanılmasına olanak sağlayan öğretim etkinlikleri düzenlenirken unutulmaması gereken temel hedeflerden birisi de öğrencilerin okuma ve anlama becerilerini geliştirmektir (Öztürk, Keskin ve Otluoğlu, 2014: 99).

Ata (2000), konu çocukların eğitimi ise, farklı bilgi alanları arasındaki etkileşimi sağlayan disiplinlerarası bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiğini ve bu yaklaşımın öğrencilerin hayatı tüm yönleriyle ve renkleriyle görmelerini sağlayacağını belirtmiştir.

Edebi eserlerin öğretim ortamlarında etkili bir şekilde kullanılması, öğrencilerin; karşılaştıkları durumları anlama, analiz etme, yorumlama, olayları analiz etme ve farklı bir pencereden bakıp farklı bakış açılarıyla değerlendirme becerilerini geliştirir. Ayrıca bu edebi eserler aracılığı ile sadece ulusal değerleri değil evrensel değerleri de öğrenirler (McGowan ve Guzzetti, 2004: 38).

Oruç ve Erdem (2010) tarafından yapılan araştırma bulgularına göre ise sosyal bilgiler derslerinde edebi ürünlerin eğitim materyali olarak kullanılması kazanımların, değerlerin ve becerilerin aktarılmasına yardımcı olabilir.

Sosyal bilgiler ders öğretiminde edebiyatın kullanılması, öğrencilerin güncel olayları ve tarihsel gelişimleri karşılaştırarak benzerlik ve farklılıkları anlamalarını, bugün ile geçmiş arasında kültürel karşılaştırmalar yapabilmelerini sağlar (Belda ve Aktaş, 2016).

“Sosyal Bilgiler dersinde, amaçları gerçekleştirirken gözden kaçırılmaması gereken çok önemli gerçeklikler vardır. Bunları özetle şöyle söyleyebiliriz; gelişen ve değişen dünyada toplumsal değerler de yavaş yavaş değişmektedir. Bu gelişme ve değişimler, kitle iletişim araçlarının, özellikle bilişim teknolojisinin de gelişmesiyle kültürler arası ilişkileri, etkilenmeleri daha da artırmaktadır. Güçlü (kendisini empoze edebilen) kültürün, zayıf (etkilenmeye açık) kültürü yok etmeye hazır olduğu bu dönemde ulusal birliği ve beraberliği sağlayacak toplumsal değerler daha bir önem kazanmaktadır. Bu nedenden ötürü, sosyal bilgiler derslerinde toplumsal değerleri tanıtan, yayan, yaşatan kültürel ürünlere önem gösterilmeli ve sosyal bilgiler öğretiminde bunlardan olabildiğince yararlanılmalıdır” (Otluoğlu, 2001, s.17-18).

Sosyal bilgiler açısından incelendiğinde Türkiye’de eğitim ortamında yararı ortaya konulmuş edebi ürünlerin kullanımının çok eskiye dayandığı görülmektedir (Ata, 2000). Sosyal bilgiler öğretiminde edebi ürünlerin kullanımı, birey merkezli ve yapılandırmacı bir yaklaşımla ortaya konulan 2005 sosyal bilgiler öğretim programı ile gereken itibarı kazanmıştır (Şimşek, 2009: 390).

Edebi ürünler, sosyokültürel değerlerin gelecek nesillere aktarılmasında bir köprü görevi görmektedir. Bu yönüyle edebi ürünler ile eğitim yakından ilişkilidir (Reynolds, 2011: 1).

Edebi ürünlerin nasıl seçileceğinin sorgulanmasına yönelik olarak eğitim ve öğretim programı; öğrenci, içerik ve dil anlatım özelliklerine bağlı olarak Top (2009) yaptığı çalışmada ölçütleri aşağıdaki gibi belirtmiştir:

Tablo 2.8.
“Edebi ürünlerin seçimine yönelik ölçütler” (Top, 2009: 23).

İLGİLİ ÖLÇÜT BOYUTU	BULUNMASI GEREKEN ÖZELLİKLER
Eğitim ve Öğretim Programı	Türk Millî Eğitimi'nin genel amaçlarına uygunluk, İlgili öğretim programının genel amaçlarına uygunluk, İlgili öğrenme alanına uygunluk, İlgili kazanıma uygunluk,
Öğrenci	Öğrencilere kazandırılması gereken beceri ve değerlere uygunluk, Öğrencinin içinde bulunduğu gelişim evresine uygunluk, Öğrencinin ön öğrenme seviyesine uygunluk, Öğrencinin ilgi seviyesine uygunluk, Öğrencinin cinsiyet özelliğine uygunluk,
İçerik	Öğrencinin ihtiyaç ve gereksinimlerine uygunluk, Öğrenci için anlamlılık, Sözcük kapasitesini geliştirmeye uygunluk, Gerçeğe yakınlık, Basit, sade ve anlaşılabilirlik, İlgili içeriğe uygunluk, İlgi çekicilik,
Dil ve Anlatım	Olumlu tutum ve davranışlara yönlendiricilik, Şiddet öğeleri içermeme, Duygu, düşünce ve hayal gücünü geliştiricilik, Anlatım tekniğinin yaş seviyesine uygunluğu, Dilin, sade, açık ve anlaşılabilir olması, Cümlelerin uzunluğunun uygunluğu, Cümlelerin kuruluş biçimleri (Top, 2009: 23).

Sosyal bilgiler Öğretim programında da edebi eserlerin kullanımına ağırlık verildiği görülmektedir. Programın edebi eserlerin kullanılması ile ilgili bölümü şöyledir:

Etkili ve sorumlu Türk vatandaşı yetiştirmek amacıyla tasarlanmış Sosyal Bilgiler üniteleri; tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi sosyal bilimler ve vatandaşlık bilgisi açılarından çok yönlü olarak ele alınmaktadır. Öğretmen de konuları çok yönlü olarak işlemelidir. Örneğin, Türkiye'nin coğrafi bölgeleri ele alınırken, Millî Mücadele yıllarında bu bölgedeki faaliyetlere yer verilerek, coğrafya, tarih ve vatandaşlık konuları ile ilişkilendirilerek, millî bilinç ve tarih duyarlılığı oluşturulmaya çalışılmalıdır. Benzer şekilde edebî ürünler ve yazılı materyallerden (efsaneler, destanlar, masallar, atasözleri, halk hikâyeleri, türküler ve şiirler vb.) yararlanılarak, Sosyal Bilgiler, edebiyat ve coğrafya kaynaştırılmalı, öğrencilere vatan sevgisi kazandırılmalıdır (MEB, 2005: 2).

Programdaki değerler, bir örnek olaydan ya da öyküden hareketle, değerleri açıklamak, ahlâkî muhakeme ve değer analizi şeklinde verilmelidir (MEB, 2005: 3).

Öğretmen, öğrencileri millî, ahlaki, insanî, manevî, kültürel değerler bakımından besleyici; demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı görev ve sorumluluklarını

yerine getirmede yol gösterici olmalıdır. Ayrıca ders konularını sevdirci roman, tarihî roman, hikâye, hatıra, gezi yazısı, şiir ve fıkra gibi edebî ürünleri okumaya teşvik etmelidir (MEB, 2005: 4).

Sosyal bilgiler derslerinde genel olarak kullanılan edebi eserler şunlardır (Öztürk, Keskin ve Otluoğlu, 2012, s. 99-100):

- Efsaneler
- Destanlar
- Masallar
- Bilmeceler
- Atasözleri, alkış, kargış
- Halk Hikâyeleri
- Halk şiirleri (Türküler)
- Şiirler
- Öyküler
- Tarihi Romanlar
- Gezi Yazıları
- Keşifler
- Maniler
- Siyasetnameler
- Denemeler
- Makaleler
- Fıkralar
- Belgeseller
- Biyografiler
- Biyografik Romanlar
- Monografiler
- Söylevler
- Tiyatro Eserleri
- Anılar
- Mektuplar
- Menakıpnameler
- Gazavatnameler
- Sözlükler
- Karikatürler
- Diğer Kaynaklar

Tokcan (2016) ise yararlanılacak ürünleri edebi özelliklerine göre ayırarak tablolastırmıştır:

Tablo 2.9.

Sosyal Bilgiler Öğretiminde Kullanılacak Edebi Ürünler

Hikayeli Tarihsel Edebi Ürünler	Tarihsel Nazım Eserleri	Görsel Tarihsel Edebi Ürünler	Tarihsel olmayan Edebi Ürünler
Tarihsel hikayeler	Şiirler	Çizgi romanlar	Gezi Yazıları
Romanlar	Nazım halindeki Destanlar	Karikatürler	Sosyal ilişkileri anlatan hikâyeler
Anekdotalar	Türküler		Şiirler
Nesir halindeki destanlar	Marşlar		Şarkılar
Mitler			Fıkralar
Gazavatnameler			
Menkıbeler			
Cenknameler			

(Tokcan, 2016: 10).

Sosyal bilgiler derslerinde edebi eserlerin üniteler işlenirken kullanılması, sosyal bilgiler derslerinin öğretiminin temel amaçlarından biri olan milli bilinç ve tarihsel duyarlılığın oluşmasına katkı sağlamaktadır. Bunun yanında kültürel aktarımın gerçekleşmesine ve öğrencileri motive etme noktasında da katkı sağlamaktadır (Kavcar, 1999: 6).

2.4. Seyahatname (Gezi Yazısı) Nedir?

Seyahat kelimesi seyh kökünden türetilen “yürüme, gitme, insanların arasını bozmak için ortalıkta dolaşma, kendini ibadete vererek yeryüzünde gezip dolaşma” anlamlarına gelmektedir. Seyahatin türetildiği seyh kelimesi: “suyun yeryüzünde sürekli akması” anlamını taşımaktadır. Dolayısı ile suyun yeryüzünde aktığı gibi gezip dolaşan ve yolculuk edenlere de saih veya seyyah denilir. Sefer, seyir ve rihle gibi kelimeler seyahat ile yakın anlamlı kelimelerdir (Çağrı, 2009: 7).

Seyahatname farklı nedenlerle yapılan seyahatler sonucunda yazılmış olan eserin adıdır. Seyahatname kelimesinin Arapça kökü “siyâhat”tir. Seyahatname; Arapçada gezi anlamına

gelen seyahat ile Farsçadaki mektup veya risale anlamında kullanılan name kelimelerinin birleşimidir. “Gezi mektubu” yahut “gezi eseri” anlamına gelir. Seyahatnamenin Arap edebiyatındaki karşılığı “rihle” Fars edebiyatındaki karşılığıysa “sefername” olarak adlandırılır (Yazıcı, 2009: 9). Seyahatname, “gezi hatıraları kitabı” olarak adlandırılır (Kılıçlıoğlu, Araz ve Devrim: 230).

Seyahatname kelime olarak tarihsel gelişim içerisinde birçok isim almıştır. İlk önce “risale” olarak isimlendirilmiş, sonra “rihle”, “nevâdir”, “acâyib”, “garâyib”, “ruzname”, “menzilname” isimlerini almış ve sonunda “seyahatname” şeklini almıştır (Ak, 2006: 12).

Seyahatname isminin zamanla şekillenerek ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Tounati (2004)’e göre; seyahatnameler yazıldıkça İslam dünyası bu eserlere farklı isimler vermiştir. Bazı seyyahlar tarihte “risale” olarak adlandırılan bu eserlere “ruzname” (günlük/ günce) adını da vermişlerdir.

Geçmişte gezilen ve görülen yerleri tanıtmak için yazılan seyahatnamelerin yerini günümüzde “gezi yazısı” almıştır. Aralarında muazzam farklar olmasa da ufak tefek farklar vardır. Gezi yazısı yazmak, sadece gezilen yerleri doğru bir şekilde tanıtmak için değil, aynı zamanda o yerin tarihi ve doğal özellikleriyle de dikkatleri üzerine çekmek içindir. Turizm faaliyetlerinin ortaya çıkması ve turizmin ülke içerisindeki önemi bu durumun şekillendirilmesinde fazlasıyla etkili olmuştur (Maden, 2008: 153).

İnsanlar farklı amaçlarla farklı bölge veya ülkelere seyahat ederler. Gördüklerini, duyduklarını, edindikleri bilgileri ve gittikleri yerler hakkındaki duygu ve izlenimlerini yazıya dökerler. Bu yazılara gezi yazısı (seyahatname) denilir. Çetin (1999) gezi yazılarının özelliklerini şu şekilde ifade etmiştir:

- Gezi yazıları kronolojik sıraya göre düzenlenmiştir. Olaylar oluş sırasına göre sunulur.
- Gezi yazılarında gördüklerinize ek olarak duygulara da yer verilir
- İzlenimlerin önceden yazılan gezi yazıları ile karşılaştırılması, seyahatnameleri güncel bir tarihsel belge haline getirir.
- Gezi yazıları kolay anlaşılır ve akıcı bir dille yazılır.
- Sıradan, sıkıcı yer ve olaylar yerine sıra dışı, ilginç yer ve olay anlatımları tercih edilmelidir.
- Yazar, gezilen yerlerin izlenimlerine kendi görüş ve yorumlarını da katabilir.
- Yazarlar gezi yazılarında çeşitli anlatım biçimlerini kullanabilirler.
- Gezi yazılarında, gezilen yerlerin görselleştirilmesini kolaylaştırmak için resimlere de yer verilir (Çetin, 1999: 183-184).

Edebi eserler arasında bulunan seyahatname, güncel olarak gezi yazısı olarak bilinmekte ve birçok tanımı bulunmaktadır.

Yazarın yurt içi veya yurt dışı seyahatleri sırasında gördüğü yerleri, yaşadığı izlenimleri ve edindiği bilgileri aktardığı yazılara seyahatname denir. Meslek olarak seyahat eden kişilere seyyah veya gezgin adı verilir. Seyahatnameler bu özellikleri ile hem tarihi belge hem de edebi eser niteliğindedir (Yılmazçelik, 2013: 79).

Türk ve Dünya yazılı dünyasının en renkli eserlerinden bazıları seyahatname veya gezi yazısı adına yazılan metinlerdir. Birden fazla bilim dalında uzun zamandır ilgi gören bu eserler, seyahatname kisvesi altında özel bir tür olarak değerlendirilmekte ve inceleme alanı oluşturmaktadır (Ekici, 2012: 27).

Seyahat; düşünce dünyasında “insan benliği ve öteki” kavramının oluşturulmasıyla başlayan, başkaları aracılığı ile kendini tanımlama sürecini de beraberinde getirir. Bu süreç sadece gezginin kendisi için büyük bir hasat ve deneyim değil, aynı zamanda seyahatin yazıya aktarılması aracılığı ile pek çok kişiye dokunmuştur (Kartın, 2013: 214).

İletişim olanaklarının sınırlı olduğu bir zamanda bilimsel ve kültürel gelişmelerin anlaşılmasında ve yeniliklerin yaygınlaştırılmasında seyahatnamelerin önemli bir rol oynadığı bilinmektedir (Maden, 2008: 148).

“Seyahatnamelerde yazarın çıkış noktası baştan geçenler değil, coğrafi özelliklerdir. Buna bağlı olarak, o bölgenin iklimi, insanları, tarihi eserleri, eski-yeni yapıları, yol ve ulaşım özellikleri, günlük hayatı meydana getiren ayrıntıları vs. seyahatnamelerin konusunu oluşturur” (Asiltürk, 2009: 912).

Tarih sosyolojisi çalışmalarında, resmi belgelerin suskun kaldığı veya hiç konuşulmadığı bir dönemde seyahatnameler sadece tarihçilere değil, genel olarak sosyal bilimcilere önemli katkılar sağlar (Şirin, 2013: 43).

Seyahatnameler kültürel tarih, sosyal tarih ve tarihi coğrafya çalışma alanlarında önemli materyallerdir (Ortaylı, 2010: 65).

Seyahatnameler kültürel tarihin önemli bir kaynağıdır. İnsanlık tarihi kadar eski olan seyahat ve seyahatnameler çok iyi incelenmemiştir. Seyahatnameleri analitik bir yöntemle incelemek, insanlık tarihi yazmak için büyük önem taşımaktadır (Şirin, 2012: 102).

Çataloluk (2013)'a göre seyahatnamelerle ilgili birçok konu tartışmalıdır.

- Seyyahların bütün tespitleri doğru mu?
- Seyahatnamelerin bir kısmı ya da tamamı orijinal mi yoksa alıntı mı?

Seyahatnameler, toplumları ve yerleri anlamaya yardımcı olmalıdır. Aksi takdirde önyargı, nefret, ayrımcılık, marjinalleştirme gibi birçok toplumsal soruna katkıda bulunabilir (Gündüz, 2013).

Seyahatnameleri okurken eleştirel bir gözle okuyup dikkatlice incelemek gereklidir. Seyahatnamelerin içeriği ve kapsamı tarih boyunca sürekli zenginleşmiştir. Böylesine zengin ve çeşitli bir edebi türün değişmeyen yegâne özelliği tarihi kaynak belge olmasıdır.

2.4.1. Seyahatnamelerin Genel Özellikleri

Sosyal bilgiler dersinin öğrencilere aktarımında seyahatnameler önemli öğretim araçları arasında yer alabilir. Ama bu eserler kullanılırken, ortaya atılan bilgilerin doğruluğu diğer kaynaklar ile sentez edilip denetimden geçirilmelidir. Çünkü bazı seyyahların yazdıklarında fikirleri, yorumları, kişisel eleştirileri ve hatta abartıları olabilir (Öztürk, Keskin ve Otluoğlu, 2012: 134).

“Seyahatnameler diğer bir deyişle vakayiname olduğu da bilinmektedir, seyyahın gözlemlemesinin gerekli görüldüğünden bazı soruları sormamız gerekebilir: İlk olarak; seyyahların bütün tespitleri doğru mudur? İkincisi; seyahatnamelerin bir kısmı veya tamamı gerçek midir, yani başka bir eserden kopya edilmemiş midir? gibi sorular akla gelmektedir. Birinci sorunun seyyahların bazen objektif olamadıkları, kendi kültürlerine, sosyolojik ve psikolojik birikim ve görüşlerine göre değiştiği yolundadır. Bu tezi ileri süren araştırmacı Prof. Dr. Nurettin Ceviz Texier’nin eserlerinin bazı bölümlerinde siyasi görüşlerinde çok da objektif yaklaşmadığını söylemektedir. İkinci soruya gelirse; Bazı seyyahların ise gerekçe sunmadan ve kaynak göstermeden başkalarının hazırlamış olduğu seyahatnameleri kopyalamaktan geri durmamışlardır” (Çataloluk, 2013).

Seyahatnameler esasen iki özelliği barındırmaktadır. Birincisi, tarihe tanıklık eden belgelerdir; ikincisi, dil ve anlatım, içerik özellikleri bakımından edebi bir türdürler. Bu özelliklerinden yola çıkarak bakıldığında seyahatname türü bu iki temel özellik çerçevesinde değerlendirilebilir. Tavernier Seyahatnamesinin (2010) girişinde Stefanos Yerasimos şunları söylemektedir:

“Seyahatname de bir edebiyat türüdür ve türün en başarılı örnekleri sadık ve kılı kırk yaran betimlemelerden çok, durumları saptama başarısı göstermiş büyük çarpıtmalar pahasına yaratılmıştır. Ne var ki, seyahatname sadece edebi bir tür değildir ve edebiyat yaklaşımı ya da eleştirisi tek başına yetersiz kalır. Bilinmeyen ya da az bilinen bir gerçekliğin aktarıcısı sayılan yazar, hep görüntüyü çarpıtıcı bir ayna olarak kaldığından, yazdıklarını irdelemenin amacı, anlatıyı okura sunmadan önce, mümkün düzeltmeleri yapabilmektir. Edebi özelliğe ağırlık vermek, doğrudan betimlenmiş nesneyi kale almamak olur.”

Seyahatnamelere baktığımız zaman o dönemin coğrafyasının sosyal, eğitsel ve ekonomik özelliklerini yansıtan tarihsel (hatta yerel manzara tasvirleriyle coğrafi) ve yazarın maddi ve manevi özelliklerini, hayatlarının özgün yönlerini samimi ve anlaşılır bir dille aktarması bakımından da edebidir (Maden, 2008; 148). “Yazın türü olarak” seyahatnamelerin özelliklerine bakacak olursak:

- Seyyah seyahatnamelerinde genellikle ziyaret ettiği ülkeleri yeni bir ışık altında görür ve kendi ülkesiyle karşılaştırmalı yorumlar yapar. Konu birinci tekil şahıs yani seyyahın kendisi tarafından anlatılmıştır.
- Seyahatnamelerde metin öznel olarak ortaya çıkar. Seyyah anlatımda olabildiğince genel olarak ifade etmeye çalışsa da duygu ve düşüncelerini ifade etmekten çekinmemiştir.
- Gezi sırasında seyyahlar tarafından kaydedilen notlar yeniden ele alarak düzenlenip tekrar yazılır.
- Seyahatnamelerde kullanılan planlar genellikle rotalara, tarihi olaylara (kronoloji) veya temalara dayalı olup, seçilen üsluba göre gelişim gösterir.
- Seyahatnameler kronolojik sırayla yazılır. Ancak seyahatname, seyahat tarihinden sonra yayınlanmışsa tarihler doğru olmayabilir.
- Seyahatnamelerin yazımında sabit bir zaman yoktur. Gezinler iki toplum ve medeniyet arasında gidip gelirler ve eserlerinde bazen geri bazen de ileriye anlatarak betimlemeler yaparlar.
- Seyyahlar ziyaret ettikleri ülkelerin çok eski zamanları hakkında yazılarında bilgi verebilirler. Bu, seyahatnamelerin kapsamını ve karakterini artırır (Gürer, 2010: 17-18).

2.4.2. Seyahatnamelerin Sınıflandırılması

Seyahatnameleri yazılış amaçlarına göre sınıflandırabiliriz. Burada öncelik olarak seyyahların özellikleri ön plana çıkmaktadır. Seyyahların özelliklerine göre seyahatnameler; “Bilim insanları, hekimler, esirler, sefaret mensupları (elçiler ve konsoloslar), subaylar ve görevliler, tüccarlar, din adamları, anonim seyahatnameler” şeklinde tasnif edilerek açıklanabilir (Güler, 2013: 156). İlk adımda seyahatnameler iki bölüme ayrılabilir:

- Yerli Seyahatnameler
- Yabancı Seyahatnameler

Yerli seyyahlar tarafından yazılmış olan seyahatnameler Türk seyyahların gözünde ötekini, yabancı seyyahların yazdığı seyahatnameler ise yabancıların gözünde ötekini anlamak ya da algılamak açısından önemlidir. Çağrıcı (2009) yazılış gayeleri bakımından seyahatnameleri şu şekilde sınıflandırmıştır:

- İlim Tahsili İçin Seyahat
- Dil Eğitimi İçin Seyahat
- İbadet Maksudıyla Seyahat
- Tasavvufi Seyahat

- Coğrafya, Tarih ve Kültür Konularında Bilgi Toplamak İçin Seyahat (Çağrı, 2009: 8-9).

Yılmazçelik (2013)'in, Önen (1969)'den aktardığı bilgilere göre Batılıların Türkiye ve Orta Doğu hakkında yazdığı seyahatnameler aşağıdaki gibi sınıflandırılmıştır:

- Çoğu tekne ile Kudüs'e yapılan Hac ziyareti sırasında yazılmış seyahatnameler
- Memleketlerine döndükten sonra bir savaş esirinin yazdığı seyahatnameler
- Eğlence arayan maceracı seyyahlar tarafından yazılmış seyahatnameler
- Seyahat sonrasında bilgi aktarmak ve tanımak amacıyla yazılan, içerik açısından yoğun eserler
- Osmanlı İmparatorluğu'na gelen elçiler ve diğer yetkililer tarafından yazılan eserler (Yılmazçelik, 2013: 80).

Bacıoğlu'na göre (2010) Türk seyyahları seyahat amaçlarına ve bunlarla ilgili seyahatname örneklerine göre şu şekilde tasnif edilebilir:

- Yolculuğun vesile olduğu seyahatnameler: "Evliya Çelebi Seyahatnamesi" ve Seydi Ali Reis-"Mir'âtü'l- Memalik"
- Hac amacıyla yapılan seyahatnameler: Nabi-"Tuhfetü'l-Haremeyn"
- Manzum seyahatnameler: Bayburtlu Zihni-"Sergüzeştname"
- Esâretnameler

Türk tarihinde önemli rol oynayan seyahatnameleri üç kategoride ele almak mümkündür:

- Çinli Seyyahların Seyahatnameleri: 629-645 yıllarındaki "Hsüan Tsang Seyahatnamesi", 981 senesindeki "Wang Yen-te Seyahatnamesi"
- Arap Seyyahların Seyahatnameleri: 821 yılındaki "Tamim İbn Bahr Seyahatnamesi", 920-921 yıllarındaki "İbn Fazlan Seyahatnamesi" ve 1356 senesindeki "İbn Battuta Seyahatnamesi"
- Avrupalı Seyyahların Seyahatnameleri: 1245-1246 senelerindeki "Plano Carpini Seyahatnamesi", 1253 senesindeki "William Rubruguis Seyahatnamesi", 1271-1279 senelerindeki "Marco Polo Seyahatnamesi" ve 1403-1406 senelerindeki "Ruy Gonzales de Claviyo Seyahatnamesi"(Bacıoğlu, 2010: 17-18).

Seyahatnameler Osmanlı İmparatorluğu'nda seyyahlar tarafından farklı amaçlarla yazılmıştır. Yazılan eserler farklı başlıklar altında toplanabilir ve "Menazilnameler", "Gazavatnameler", "Aca'ib-nameler", "Vaki'atlar", "Esaretnameler", "Sefaretnameler" şeklinde tetkik edilebilir (Vatin, 1999: 162-176).

Osmanlı seyyahlarına seyahat etme amaçları açısından bakılacak olursa:

- Osmanlı coğrafyasını merak etme duygusu
- Osmanlı devlet görevlilerinin tayin ya da sürgün sebepleri ile uzak yerlere gönderilmeleri
- Osmanlı Devleti'nin büyük bir ilim ve kültür ortamı yönetim merkezi olarak ortaya çıkmasıyla buraların yaşadığı dinamizm
- Ticaret sebebi nedeniyle tüccarların ülke içinde seyahat etmeleri
- Şeyh ve Dervişlerin toplum hareketliliğine katkısı
- Hac organizasyonları
- Casusluk veya elçilik çalışmaları
- Düzenlenen askeri seferler (Ak, 2006: 13).

Coşkun (2009), Türk edebiyatı açısından seyahatnamelerin ayrıntılı bir tasnifini yapmıştır. Bu tasnife göre:

I. Yolculuğun Esas Olduğu Seyahatnameler:

- Evliya Çelebi: Seyahatname
- Seydi Ali Reis: Mir'at'ül Memalik
- Bayburtlu Zihni: Hikâye-i Garibe
- Hayrullah Efendi: Avrupa Seyahatnamesi
- Mehmet Emin Efendi: Asya-yı Vustaya Seyahat
- Ahmet Mithat Efendi: Avrupa'da Bir Cevelan
- Ahmet Haşim: Frankfurt Seyahatnamesi
- Cenab Şehabeddin: Hac Yolunda
- Ali Suad: Seyahatlerim
- Mehmet Rauf: Seyahatname-i Avrupa
- Reşat Nuri Güntekin: Anadolu Notları
- Falih Rıfkı Atay: Denizaşırı, Tuna Kıyıları, Gezerek Gördüklerim

II. Esaretnameler:

- Vakıât-ı Cem Sultan
- Macuncuzade Mustafa: Sergüzeşt-i Esir-i Malta
- Tımışvarlı Osman Ağa: Bir Osmanlı Askerinin Sıra Dışı Anıları

III. Sergüzeştname, Hasbihal Türünde Yazılan Manzum Seyahatnameler:

- Cemali: Der Beyan-ı Meşakkat-i Sefer ü Zaruret ü Mülâzemet
- Bayburtlu Zihni: Sergüzeştname
- İzzet Molla: Mihnet-Keşan

IV. Hac Seyahatnameleri:

- Nabi: Tuhfet'ul- Haremeyn

- Hüseyin Vassaf: Hicaz Hatırası

V. Coğrafya ve Tarih Kitabı Niteliğindeki Seyahatnameler:

- İbni Hurdazbih: el-Mesalik ve'l- Memalik
- Ali Ekber: Hıtayname
- Babür Şah: Babürname
- Âşık Mehmed: Menazirü'l-avâlin
- Piri Reis: Kitab-ı Bahriye

VI. Tarih ve Biyografi Türünün Bir Parçası Olarak Yazılan Seyahatnameler (Fetihname, Menzilname, Ruzname):

- Esad Efendi: Sefername-i Hayr
- Haydar Çelebi: Ruzname
- Matrakçı Nasuh: Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn

VII. Sefaretnameler:

- Abdürrezzâk Bahir Efendi: Risale-i Sagire
- Yirmisekiz Çelebi Mehmet: Fransa Sefaretnamesi (Coşkun, 2009: 14).

Tounati (2004) seyahatnamelerin sınıflandırılmasıyla ilgili şu yargıda bulunmuştur: Seyahatname, hem eğitici hem de eğlendirici haberler sunan edebi bir türdür. Seyahatnamelerdeki özel tebliğler, bu türün tasnifini de zorlaştırmaktadır (Tounati, 2004: 13).

2.4.3. Türk Tarihinde Önemli Olan Seyahatnameler

Tan (1995)'a göre dünyaca ünlü seyahatnameler şunlardır: “İbni Fazlan, Ebû Dulef, Marco Polo, İbni Battuta (Türk dünyası ile ilgili seyahatnameler), Julia Pardoe, Ogier Ghiselin de Busbecg, Lamartine, Lady Montagu, General Moltke, Raphaela Lewis, Jacop Philipp Falmerayer, Pretextat Locommte, Wilhelm Radloff, A. Dejavad, Alexander William Kinglake, Th. Deyrolle, Henri de Coulboeuf de Blocqueville, Pierre Loti, L. De Lounay, Vital Cuinet, Gerard de Nerval, Charles D. Warner, Edmondo de Amicis, Theophile Gautier, J. P. Tournefort, Fynes Moryson, Thomas Allome, Hermann von Pückler-Muskau, Marcus Le Croix, Ponqueville, Claude Farrere, Richard Hakluyt, Samuel Purchas, Hans Dernschwam, Cornelias de Bruyn.” (Akt. Bacioğlu, 2010: 12).

Türk tarihindeki ilk Türk seyyah konusunda Asiltürk (2009) şu görüşleri belirtmiştir: Türk edebiyatı seyahatnamelerine örnek teşkil edecek başlangıç eseri Hoca Gıyaseddin Nakkaş'ın Acâibü'l-Letâif'idir. Bu eser Hıtay Seferatnamesi ismiyle de bilinir. 1422'de bitirilen bu eserde Timur'un oğlu Mirza Şahruh'un Çin imparatoruna yolladığı bir heyetin Herat'tan başlayıp üç yıl süren yolculuğu Hoca Gıyaseddin tarafından anlatılmaktadır.

Türk tarihindeki ilk Türk seyyah Gümüşçü (2006)'ye göre ise “Hace Hatip Mahmut”tur ve bu seyahatname hakkında şunları söylemektedir: 16. yy.ın başlarında yazılan bu seyahatname Amerika'nın keşfinden ilk söz edendir ve “Seyahatü'l Kübra ve Müfredatü'l Ettiba” adını taşır.

Abbasi Halifesi 921 senesinde İbni Fadlan'ı Bulgar ülkesine göndereceği heyetin başında Bulgarların İdil hükümdarı Almış Han'a gönderdi. İbni Fadlan, "Risaletü İbni Fadlan" adlı seyahatnamesinde, bu seyahati sırasında edindiği bilgileri (Bulgar ülkesinin, Rusya'nın ve oradaki insanların örf ve adetlerini anlatarak) anlatır (Yazıcı, 2009: 10).

İbni Batuta yolculuğa başladığı 1325 senesinden itibaren yolculuğunu 30 sene boyunca devam ettirmiştir ve bu eserinde seyahatnamenin kapsamını daha da genişleterek zenginleştirmiştir. İbni Batuta yazdığı eserinde coğrafi ve siyasi bilgilerin yanında çok değerli antropolojik ve sosyokültürel bilgiler de aktarmıştır. Bu seyahatinde Türkiye, Çin, Hindistan, Endülüs, Mısır, Batı Sudan, Tunus, Cezayir ve Libya'nın da aralarında olduğu birçok ülkeyi ve büyük bir coğrafi alanı gezmiştir. İbni Batuta'nın yazdığı bu eser Türk ve Moğol tarihi açısından çok değerli bilgiler sunmaktadır (Yazıcı, 2009: 10).

Osmanlı İmparatorluğu döneminin en önde gelen seyyahı şüphesiz Evliya Çelebi'dir. Evliya Çelebi, seyahat serüvenine nasıl bir rüya ile başladığını seyahatnamesinin ilk cildinde ayrıntıları ile birlikte anlatır. Evliya Çelebi'nin yolculuğu Hz. Peygamber'i rüyasında görmesi ve ardından rüyalarını yorumlatması ile birlikte başlar:

...Rabb'ın hikmeti, Yezdan'ın hidayeti, Kur'an-ı Kerim sûre ve ayetlerinin bereketiyle hasta dil Cenab-ı Hak tarafından yardım isteyip doğum yerimiz olan İstanbul'da evimizin köşesinde değirmi yastık üzerinde murat uykusuna daldık. 1040 Muharrem'inin Aşure gecesi (10. M. 1040/19. 08. 1630) idi ki bu hakir uyku ile uyanıklık arasında iken görürüm ki Yemiş İskeleyi yakınında Ahi Çelebi Camii, helal ve temiz mal ile yapılmış dua kabul olunur eski bir camidir, rüyamda kendimi o camide gördüm. Derhal camiin kapısı açılıp pür-silah asker ile nurlu camiin içi nurlu kalabalık cemaatle doldu ve sabah namazının sünnetini kılıp salavat okumaya başladılar...Bu sağ tarafta nura gömülmüş güzel kalabalık kimlerdir? Dedim. "Onların hepsi peygamberlerin ruhlarıdır, geri safta bütün evliya ve asfiye ruhlarıdır...Sonra sen "Ve sallı alâ cemi'i'l-enbiyâi ve'l-mürselîn ve'l-hamdû lillâhi Rabbi'l-âlemîn" deyip kalk, hemen mihrapta Hz. Peygamber otururken mübarek elini öpüp "Şefaât ya Resulallah" deyip rica eyle" diye Ebî Vakkas oğlu Sa'd yanımda oturup hepsini öğretti...Hz. Peygamber saadetle yeşil sancağı dibinde, yüzünde örtüsü, elinde asası, belinde kılıcıyla, sağında İmam Hasan ve solunda İmam Hüseyin ile belirince mübarek sağ ayaklarını nurlu cami içine Bismillah ile koyup mübarek yüzlerinden örtüsünü açarak, "Esselâmü aleyküm ey ümmetim" buyurdular. Mecliste hazır olanların hepsi, "Ve aleyküm selâm ey Allah'ın Resulü ve ey insanların efendisi" diye selam aldılar...Hazret mihrapta ayak üzere dururken hemen Ebî Vakkas oğlu Sa'd hazretleri elimden yapışarak Hazret'in huzuruna götürüp, "Sadık aşığın ve müştak ümmetin Evliya kulu şefaatinin rica eder" deyip Hazret'e götürdü, "Mübarek ellerini öp" deyince ağlamaklı olup mübarek ellerine küstahane dudaklarımı vurup mehabetinden, "Şefaât ya Resulallah" diyecek yerde, "Seyahat ya Resulallah" demişim. Hemen Hazret tebessüm edip, "Allah'ım, şefaati, seyahati ve ziyareti sağlık ve esenlikle kolaylaştır." Deyip Fatiha dediler...Hakir şaşırıp uykudan uyandım...Daha sonra sabahleyin pak abdest alıp sabah namazını kıldım, İstanbul'dan Kasımpaşa'ya geçip yorumcu İbrahim Efendi'ye rüyamızı yorumlatıp, "Cihanı süsleyen ve dünyayı gezip dolaşan seyyah olup güzel sonla işin tamam olup Hazret'in şefaati ile cennete girersin" diye müjdeleyip El-Fatiha dedi... (Kahraman ve Dağlı, 2013, s. 1-3, C.1).

Evliya Çelebi 1640 senesinde yolculuğa çıkmış Osmanlı, Avusturya ve Safevi devletlerini dolaşmış ve gördüklerini “Seyahatname” ismini verdiği eserinde yaklaşık kronolojik bir sıra ile kaleme almıştır. Evliya Çelebi seyahatlerinin birçoğunu yüksek rütbeli ileri gelenlerin maiyetine katılarak yaptı (Erduran, 2006: 23).

Evliya Çelebi 1640'ta Bursa, İzmit ve Trabzon'a, 1645'te Kırım'a gitti. 1645-1650 seneleri arasında Azerbaycan ve Gürcistan'dan Rumeli'ye gitti. Sonrasında ise 1667-1670 seneleri arasında Avusturya, Arnavutluk, Teselya, Kandiye, Gümülcine ve Selanik'e gitti. Evliya Çelebi 50 seneyi aşkın bir süre boyunca ziyaret ettiği ülkeleri, gördüğü toplumları, yaşam biçimlerini ve özelliklerini ayrıntılı olarak belgelemiştir. Evliya Çelebi belirlenmiş temalar üzerinde durmamış, seyahatnamelerinde dikkatini çeken, önemli, kendisini şaşırtan veya heyecanlandıran bilgileri kaydetmiştir (Bayraktar, 2011: 22).

“Sosyal Bilgiler Öğretiminde Tarihsel Yazılı Kanıtların Kullanımı” başlıklı çalışmasının ekinde Doğan (2007) öğretmen ve öğrenciler için Selçuklu-Osmanlı dönemine ait birinci elden yazılı kaynakları liste halinde vermiştir. Verilen listede bulunan seyahatnamelere bakacak olursak:

A. Selçuklular Dönemi:

- MARCO POLO, (1985), Marco Polo'nun Geziler Kitabı, (Çev. Ömer Güngören),Yol Yay. İstanbul.

B. Osmanlı Dönemi:

- BARON DE TOTT, (tarihsiz). Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar (XVIII. yüzyıl),Tercüman Yayınları, İstanbul.

- BURNABY, F.(1999), At Sirtında Anadolu, (Çev. Fatma Taşkent), İletişim Yay. İstanbul.

- BUSBECQ, O.G.D.(Tarihsiz), Türkiye'yi Böyle Gördüm, (Çev. Aysel Kurutluoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser Serisi, İstanbul.

- D'OHSSON, M.(Tarihsiz), XVIII. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler, (Çev. Zerhan Yüksel), Tercüman 1001 Temel Eser Serisi, İstanbul.

- EVLİYA ÇELEBİ, (1991),Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler, (Haz. Nihal Atsız), Kültür Bakanlığı Yay. Ankara.

- HAYRULLAH EFENDİ,(2002), Avrupa Seyahatnamesi, (Haz. Belkıs Altunış Gürsoy), Kültür Bakanlığı Yay. Ankara.

- I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri,(1987), (Edt. Zeki Cemil Arda), Anadolu Üniversitesi Yay. Eskişehir.

- MOLTKE, H.V.(1967), Türkiye Mektupları, (Çev. Kemal Vehbi Gül),Varlık Yay. İstanbul.

- MONTEQU, L. (Tarihsiz), Türkiye Mektupları 1717-1718 (Çev. Aysel Kurutluoğlu).
- PİRİ REİS, (1973), Kitab-ı Bahriye I-II, (Haz. Yavuz Senemoğlu) Tercüman 1001 Temel Eser Serisi, İstanbul.
- SEYDİ ALİ REİS, (Tarihsiz) Mir'at-ül Memalik, (Haz. Necdet Akyıldız), Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser Serisi, İstanbul.
- THEVENOT, J. (1978), 1655- 1656'da Türkiye, (Çev. Nuray Yıldız), Tercüman 1001 Temel Eser Serisi, İstanbul.
- YİRMİSEKİZ ÇELEBİ MEHMED, (1993), Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi, (Haz. Beynun Akyavaş), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. Ankara. (Doğan, 2007: 340-348, Ek 1).

Anadolu'ya ve Türklerin yaşadığı yerlere yönelik seyahatlerin en eski referanslar: 10. yy.da yaşamış olan İbni Fadlan, Moğol egemenliği döneminde seyahat eden Avrupalı seyyahlar Carpini, Rubrik ve Marco Polo, Arap seyyah İbn Batuta ve Timurlular döneminde İspanyol bir seyyah olan Clavijo'dur. Osmanlı dönemi açısından bakacak olursak 1333 senesinden 1500'lerin sonuna kadar Osmanlı dönemi ile alakalı yazılan seyahatname sayısı 449 (136 tanesi İtalyan seyyahlara ait)'dur. Osmanlı dönemi ile alakalı yazılan seyahatnamelerin sayısında 1600'lerden itibaren artış görülmüştür. 1600'lü senelerden itibaren Osmanlı hakkında seyahatname yazan bazı önemli seyyahlar ise şu şekildedir: Tavernier, C. Texier, J. Newberie, J. Thevenot, Tournefort, Lady Mary Montagu, Carsten Niebuhr, M.M. Leake, F. Beaufort, J. Hemilton, M.M. Moltke, V. Cuinet, M.M. Keipert, J. Von Hammer (Gümüşçü, 2006: 249).

"Tarihte usul" isimli yapının "Türk tarihiyle ilgisi olan seyahat kitapları" başlıklı eserinde Togan (1985) 106 adet seyahatnamenin ismini zikrederek onlar hakkında kısa açıklamalarda bulunmuştur:

Tablo 2.10.

"Türk tarihiyle ilgili olan seyahat kitapları"na örnekler

Yüang-Çang	<i>Memoires Sur Lesscountries Occidentales Par Hiouen-Thang</i>	7. yüzyılda Batı Göktürk memleketi üzerinden Hindistan'a seyahat etmiştir.
Ahmed İbni Fazlan	<i>Rihle</i>	921-922 yılları arasında Türk ülkelerde yaptığı seyahatname.
Ebu-Dulaf Mis'ar İbni Muhalhil	<i>Risale</i>	---
Çang-Yung	<i>Garp Ülkelerinde Seyahat</i>	Çengiz Hanın garp seferleri esnasında Türkistanı ziyareti hatıraları.
Ciao-Gan ve Pun-Daya	<i>Seyahatname</i>	Cengiz Han'a elçi olarak giden

		iki Çinlinin hatıratı
Plano Karpini	<i>Seyahatname</i>	Papanın 1245-46'da Karakurum'u ziyaret eden elçisinin hatıratı
Rubruk	<i>The Journey Of William Of Rubruck</i>	Fransız Kralının 1253'te Karakurum'da bulunan elçisinin hatıratı.
Marco Polo	<i>The Book Of Ser Marco Polo</i>	1271-91 yıllarında Moğollar ülkesinde seyahat eden tüccardır.
Muhammed İbni Battuta	<i>Rihle</i>	---
Seydi Ali Reis	<i>Mir'atü'l-Memalik</i>	---
J.B.Tavernier	<i>Les Six Voyages en Turguie, en Perse aux Indes</i>	Fransız seyyah, 1636-1663 seneleri arasında Türkiye ve İran'da bulunmuştur.
Evliya Çelebi	<i>Seyahatname</i>	En önemli Osmanlı seyyahı
Piton De Tournafort	<i>Reletion d'in voyage de levant fait par l'ordre du roy</i>	1700-1702 yolları arasında Türkiye'yi gezen nebatatçı. Haritaları ve resimleri çok önemlidir.
John Cook	<i>Voyages and travels through the Russian Empire, Tartary and part of Persia</i>	1746'da İngiliz kraliçesi tarafından Nadir Şah'a gönderilen elçi heyetinden olan Cook'un seyahat hatıralarıdır.
Lady Mary Montague	<i>Letters</i>	İngiliz sefirinin eşi tarafından yazılan mektuplardır. R.Ekrem Koçu 1946'da " <i>Lale Devrinde Türkiye'yi Ziyret Eden Mary Montague</i> " ismiyle basmıştır.
Sigmund von Heberstrein	<i>Rerum Moscoviticarum Commentarii</i>	16. yüzyılda elçi olarak geldiği Moskova'da Kazan, Astarhan ve Nogaylar hakkında bilgi toplamıştır.
Mehmed Emin	<i>İstanbul'dan Asyay Vustaya Seyahat</i>	Türkçe basım: İstanbul, 1789.

(Togan, 1985: 246-261).

2.5. Sosyal Bilgiler Öğretiminde Seyahatnamelerin Kullanılması

Sosyal bilgiler öğretimi ile edebiyat arasındaki ilişkinin her zaman araştırma konusu olduğu görülmektedir. Bunlardan birisi de ortaokul 6-7. sınıf sosyal bilgiler dersinde bir tarih

konusunun üzerine deneysel olarak yaptığı araştırmada, hikâye anlatmanın öğrencilerin bilgilerini geliştirdiğini saptamıştır. Yaptığı deneysel araştırmasında edebi ürünlerin kullanımının öğrencilerin bilişsel performansları üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını, ancak duyuşsal kazanımları üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu belirlemiştir. Edebi metinlerin sosyal bilgiler öğretiminde kullanılması, öğrencilerin iletişim becerilerinin, empati kurma ve kendilerini ifade etme becerilerinin geliştirilmesinde etkili olabileceğini göstermektedir. Diğer çalışmalar ve literatür incelendiğinde; sosyal bilgiler dersini anlamada yardımcı olduğu, genç okuyuculara geçmiş ve şimdiki olaylar arasında önemli bağlantılar kurma fırsatı sağladığı, ve öğrencilerin geçmiş dönemleri daha iyi görselleştirmelerine yardımcı olduğu bilinmektedir (Kaya ve Ekici, 2015: 93).

Anlamanın kavramsallaştırılmasında önemli olan bilgiyi ezberlemek değil, bilgiyi zihnimizde dönüştürüp kullanabilmektir. Bu amaçla sosyal bilgiler dersi ders kitaplarının yanı sıra edebi kitaplardan ve yazılı ürünlerden de yararlanır. Bu amaçlarla kullanabileceğimiz yazılı ürünler kitapçılarda kolaylıkla bulunabilecek olan hikâye, şiir, roman, tiyatro, biyografi gibi eserlerdir (Doğanay, 2004).

Seyahatnameler bilgilendiricidir ve yazar, okuyucuya ziyaret ettiği yeni yerleri tanıtır. Yazar, bu sözleri ziyaret ettiği yeni yerlerin tarihinin, coğrafyasının ve toplumsal değerinin etkisiyle halkına anlatmak için yazmıştır. Coğrafi bölgelerde dünyada bilinmeyen yerlerin keşfedilmesi, uzak ülkelere olan merak ve insanların çeşitli amaçlarla yeni yerler tanıma ihtiyacı hissetmesi duygusuna seyahatnameler cevap vermektedir. Seyahatnameler geçmişte bir iletişim aracı olarak giderek daha önemli hale geldiler, iletişim olanaklarının sınırlı olduğu bir çağda, bilimsel ve kültürel gelişmelerin iletişim görevini gören araçları olmuşlardır (Maden, 2008: 148).

Seyahatnameler ekonomi, sosyoloji, antropoloji, tarih ve coğrafya gibi birçok disiplini kapsar. Sosyal bilgiler dersleri doğası gereği pek çok sosyal bilim konusunu da içerdiğinden seyahatname ve sosyal bilgiler arasında diğer derslere oranla bir uyum mümkündür (Ata, 2013: 164). Seyahatnamelerin sosyal bilgiler dersinin öğretiminde kullanılması dersin hedefinin gerçekleştirilmesine ve öğrencilerin çok yönlü gelişimine olanak sağlamaktadır.

Öte yandan bireylerin ve toplumların süreç içindeki birikimleri ile ortaya çıkan değerler, onların kültürel ürünleridir. Bireylerin bu kültürel ürünleri edinmelerini sağlamada eğitim faaliyetleri büyük bir sorumluluk üstlenmektedir (Mindivanlı, Küçük, Aktaş, 2012: 99). Örnek verece olur isek Evliya Çelebi Seyahatnamesi sosyal bilgiler dersinin öğretiminde kültür ürünü olarak kullanılabilir.

Edebi bir ürün olarak seyahatnameler (Örneğin Evliya Çelebi Seyahatnamesi), sosyal bilgiler dersinin öğretim materyali olarak öğrencilere kitap okuma alışkanlığı ve çeşitli dil becerileri kazandırabilir. Bu nedenle ki toplumların gelişmesi ve ilerlemesi bireylerin okuma

alışkanlığı geliştirmesiyle doğru orantılıdır. Toplumu bilgi toplumu düzeyine çıkarmak için çocuk eğitiminde ders kitaplarının yanı sıra çocuk edebiyatından da yararlanmak gereklidir (Gönen, Katrancı, Uygun, Uçuş, 2011).

Sosyal bilgiler dersi için önemli olan seyahatnameler müfredat ile ilişkilendirilirken seçilen edebi ürünlerin içerikleri incelenmeli ve doğrulanmalıdır. Çünkü gezginler zaman zaman ziyaret ettikleri yerleri yansıtırken kendi görüş ve yorumlarını da katarlar. Bu tür kontrol ve doğrulama gerektiren abartılı ifadeler seyahatnamelerde yer alabilmektedir. Örnek verecek olursak ünlü Türk seyyah Evliya Çelebi'nin Seyahatname adlı eserinde abartılı betimlemelerin yanı sıra, ünlü tarihi ve coğrafi bilgilerin de yer aldığı görülmektedir. Ders esnasında bu süreç devam ederken öğretmen devreye girmeli, öğrencilere neyin gerçek olduğunu neyin gerçek olmadığını ayırt etmelerini sağlayacak etkinlikler geliştirmelerini sağlamalıdır. Bunun sonucunda öğrencilerin gerçek ile yorumu birbirinden ayırması sağlanabilir (Öztürk, Keskin ve Otluoğlu, 2012: 134).

"Seyahatnameler sınıf içinde eleştirel bir gözle ve karşılaştırmalı olarak kullanılırsa, öğrencilerimizin pek çok vatandaşlık becerisinin gelişmesini ve değeri fark etmesini sağlayabilecektir. Seyyahların yazılı metinleri olduğu kadar, çizdiği resimler ve gravürler de sınıfta eleştirel olarak incelenmelidir. Çocuklar, resimlerden bilgi çıkarmayı ve bunlara eleştirel bakabilmeyi öğrenmelidir. Sosyal Bilgiler ders kitaplarında seyahatnamelerin kullanımı, dünya kültürlerine de meraklı, geleceğin Evliya Çelebilerini, Karçınzade Süleyman Şükrülerini, Ahmet Mithat Efendilerini ve Ubeydullah Efendilerini de yetiştirmeye hizmet ederse, amaca ulaşmış olacaktır" (Ata, 2013: 165).

2.5.1. Sosyal Bilgiler Dersinde Kullanılabilecek Seyahatnameler

Türk seyyahları sosyal bilgiler dersinde kaynak olarak kullanılabilecek pek çok seyahatname hazırlamışlardır. Sosyal bilgiler dersinde Maden(2008)'e göre kullanılabilecek bazı seyahatnameler:

- Pîrî Reis'in *Kitab-ı Bahriye* eseri,
- Seydi Ali Reis'in *Miratü'l Memalik* eseri,
- Kâtip Çelebi'nin *Cihannüma* eseri,
- Mustafa Said Bey'in *Avrupa Seyahatnamesi* eseri,
- Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin *Fransa Sefaretnamesi* eseri,
- Ahmet Mithat Efendi'nin *Avrupa'da Bir Cevlan* eseri,
- Cenap Şahabettin'in, *Hac Yolunda ve Avrupa Mektupları* eseri,
- Falih Rıfkı Atay'ın *Deniz Aşırı, Bizim Akdeniz ve Yolcu Defteri* eserleri,
- Reşat Nuri Güntekin'in *Anadolu Notları* eseri,
- Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Beş Şehir* eseri,
- İsmail Habib Sevük'ün *Yurttan Yazılar* eseri,

- Yavuz Bülent Bakiler'in *Türkistan Türkistan eseri*,
- İlber Ortaylı'nın *Üç Kitada Osmanlılar ve İlber Ortaylı Seyahatnamesi* eserleri,
- Rıdvan Canım'ın *Mostar'dan Tiflis'e Gezi Notları eseri* (Maden, 2008: 150-153).

2.6. Sosyal Bilgiler Dersinde Seyahatname Kullanımında Ders Aracı Olarak Yararlanılabilecek Teknikler

Edebi metinlerin bir öğretim aracı olarak kullanılmasında ki amaç: öğrencileri etkinliğe sürüklemek; sosyal bilgiler öğretiminde yer, olay, tarih ve diğer unsurları öğrencilerin zihninde harekete geçirerek empati yeteneklerini geliştirmelerini sağlamak, yaparak öğrenme duygusunu aşılaktır. Edebi metinlerin ders aracı olarak kullanılmasını sağlayacak bazı teknikler ise şu şekildedir: "küme kitap araştırması, metin araştırması, gazete-olay araştırması, okuma ve tartışma ile sözcük hazinesini geliştirme, günlük gazete bilgi ve makalelerin kullanılması" (Tekgöz, 2005: 36). Edebi bir metin olan seyahatnamelerin ders aracı olarak kullanılmasında bu tekniklerden yararlanılabilir.

Yapılandırmacı eğitim ortamında öğrencinin derste pasif olmasını engelleyen birçok yöntem ve teknik bulunmaktadır. Sosyal bilgiler dersinde iyi bir eğitim verilebilmesi konusunda Çelikkaya ve Kuş (2009) sadece alanı bilmenin yeterli olmadığını, öğretimin yöntem ve teknikler açısından zengin olması gerektiğinin de üzerinde durmuşlardır.

Bir öğretmenin sosyal bilgiler öğretiminde ders kazanımlarına göre dersi planlayabilmesi; hedefleri analiz edebilmesine ve uygun yöntem, strateji ve teknikleri belirleyebilmesine bağlıdır. Öğretmenler, edebi ve yazılı materyalleri sınıfta etkin bir şekilde kullanmak için bu alanda yeterli bilgi ve beceriye sahip olmalıdır (Öztürk, Keskin, Otluoğlu, 2012, s. 82).

Öztürk, Keskin ve Otluoğlu (2012) göre:

Tablo 2.11.

Sosyal bilgiler dersinde seyahatname kullanımı sırasında yararlanılabilecek strateji, yöntem ve teknikler

Strateji	Yöntem	Teknik
Sunuş Yoluyla Öğretim	Düz Anlatım	Sunu, Konuşma
Buluş Yoluyla Öğretim	Tartışma, Soru-Cevap	Tartışma, Çember, Zıt Panel Münazara, kartopu, karşıt görüş geliştirme, akvaryum
Araştırma-İnceleme Yoluyla Öğretim	Problem Çözme, Proje, Örnek Olay	Workshop, beyin fırtınası, problem çözme, karar verme, drama, gözlem, balık kılçığı, istasyon

İşbirlikli Öğretim	Proje	İstasyon, Ayrılıp Birleşme, Sandviç
--------------------	-------	-------------------------------------

(Öztürk, Keskin, Otluoğlu, 2012: 81).

2.7. Seyahatname Kullanımında Dikkat Edilecek Faktörler

Sosyal bilgilerde hikâyelerin kullanılmasıyla alakalı Demir ve Akengin (2011)'in yaptığı çalışma bu konuda bir yol gösterici olabilir. Edebi bir tür olan hikâyelerin kullanımı ile alakalı yapılan çalışmalar ışığında, hikâyeler ile seyahatnameleri bir araya getirerek edebi ürünlerin taşınması gereken özellikleri şöyle açıklayabiliriz:

A. Öğretim Programı:

- Türk milli eğitiminin genel amaçlarına uygunluk
- Öğretim programının genel amaçlarına uygunluk
- Öğrenme alanına uygunluk
- Kazanıma uygunluk
- Öğrencilere kazandırılması gereken beceri ve değerlere uygunluk

B. Öğrenci Düzeyi:

- Öğrenci açımdan anlam ifade etmeli
- Öğrencinin ihtiyaçlarına cevap verebilmeli
- İlgi çekici olmalı
- Hazır bulunuşluk düzeyine uygun olmalı
- Gelişim dönemine uygun olmalı
- Öğrencinin sözcük belleğinin geliştirici nitelikte olmalı

C. Seyahatnamenin İçeriği:

- Gerçeğe yakınlık derecesi
- Basit, anlaşılır ve sade olmalı
- Hayal dünyasına olumlu katkı verebilmeli

D. Dil ve Anlatım:

- Cümleleri kuruluş biçimleri
- Cümle uzunluğu uygun olmalı
- Dil sade ve anlaşılabilir olmalı (Demir, Akengin, 2011)

Bahsedilen bilgilerden yola çıkarak seyahatname kullanımında dikkat edilmesi gereken faktörleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- Genel Milli Eğitim amaçları ile uyumluluk
- Öğrenciye uygunluk
- Öğrenciyi sıkmamalı ve ilgisini çekmeli
- Kullanılan seyahatnamenin dersin konusu ile olan uyumu
- Öğretmen ders aracı olarak kullanacağı seyahatnameyi bilmeli
- Verilmek istenen hedeflere uygun olmalı
- Derste bahsi geçen tarihi dönem ile uyumlu olmalı

2.8. Sosyal Bilgiler Öğretiminde Seyahatname ve Değer İlişkisi

Değer, bir şeyin önemini belirlemek için kullanılan soyut bir ölçüdür. Aynı zamanda bir şeyin değeri yüksek, yararlı ve kıymetli nitelikleridir (Ulusoy, Dilmaç, 2012: 4). Toplum ve kültürün kendi değerleri vardır. Bir insanın neye ne kadar değer verdiği onun kişisel ve sosyal hayatı tarafından şekillenir (Ulusoy, Dilmaç, 2012: 3).

İnsanlar farklı şeyleri sever, güzel ve çirkin ya da iyi ve kötü dedikleri şey farklıdır. Bazı insanlar yaşadıkları hayata değer verir iken, bazıları da hayatın devamlılığına değer verir, haysiyet ve saygı daha üst düzeyde korunabilir. Toplamların değer yargıları gen aktarımı ile gelecek nesillere aktarılmaz çünkü değerler yaşamda anlam bulur ve zaman içerisinde kazanılır (Ay, 2015: 234).

MEB (2005)'e göre değer kavramının özellikleri:

- Değerler, toplum veya bireyler tarafından kabul edilen birleştirici verilerdir
- Değerler, toplumun sosyalleşme ihtiyacının karşılandığı ve bireylerin refahına katkıda bulunulduğu düşünülen standartlardır
- Değerler, yalnızca bilinci değil aynı zamanda hisleri ve duyguları da içeren bir yargıdır
- Değerler, kişinin bilincinde var olan ve davranışa yön veren güdülerdir
- Değerler, normlardan daha genel ve soyut olmaları bakımından normlardan farklıdır. Normlar değer belirtiminin içerisinde dâhildir (MEB, 2005: 37).

Toplumu ayakta tutan değerlerin çocuklara kazandırılması evde başlar, eğitimle pekiştirilir, son olarak gelecek nesillere nakledilerek devam ettirilir. Toplumun geleceği temel değerlere sahip iyi eğitilmiş bireylerden oluşur (Yel, Aladağ, 2012: 120).

Değerler dikkatlice iletilmeli ve şansa bırakılmamalıdır. Okullar, bireylerin sosyalleşmesine fazlasıyla katkı sağlayan kurumlardır. Hızla değişen dünyada toplumsal ve evrensel değerlerin farkında olan insanlar yetiştirmek önemlidir ve okullar bu süreçte önemli rol oynamaktadır (Kolaç, 2010: 196).

Sosyal bilgiler öğretiminin 2005 senesinde yayımlanmış programına göre verilmesi beklenen değerler:

- Adil olma
- Aile birliğine önem verme
- Bağımsızlık
- Barış
- Bilimsellik
- Çalışkanlık
- Dayanışma
- Duyarlılık
- Dürüstlük
- Estetik
- Hoşgörü
- Misafirperverlik
- Özgürlük
- Sağlıklı olmaya özen gösterme
- Saygı
- Sevgi
- Sorumluluk
- Temizlik
- Yardımseverlik
- Vatanseverlik (MEB, 2005).

Değer kazandırmanın ana yollarından birisi bütünseldir. Bu yöntemde değerleri tek tek düşünmek yerine bir bütün olarak düşünmek etkilidir (Doğanay, 2015: 253). Bu bağlamda edebi ürünler sayesinde birçok değer öğrencilere bütünsel olarak verilmektedir.

Edebi bir ürün; çağın gerektirdiği değerlerin toplumsal yaşamda benimsenmesi sürecinde insani özellik ve değerlerin saptanıp yaşatılmasında önemli rol oynar. Başka bir ifade ile edebi ürünler, kişisel ve toplumsal hayata ilişkin değerlerin kazanılması için iyilik, güzellik ve doğruluğa önemli katkıda bulunurlar (Kavcar, 1994: 4).

Bireyler, içinde doğup büyüdüğü toplumun ham boyutlarını farklı bir gözle göremezler. Aynı zamanda tarafsız bir gözle bakıp farklılıklar hakkında değerlendirmelerde bulunamazlar. Onların bakış açısına göre yaşananlar tamamen normaldir. Sosyal farklılıklar ve değer yargıları bir seyyahın gözlemi sonucunda tarafsız şekilde ortaya çıkar. Seyahatnameler farklı değer ve kültürlerin bütüncül olarak aktarılmasına da imkân sağlar (Öztürk, Keskin, Otluoğlu, 2012: 134).

2.9. Konu İle İlgili Yapılan Araştırmalar

Bu bölümde sosyal bilgiler açısından seyahatnameleri inceleyen makale ve tezler yer almaktadır.

Doğan (2007)'in "Sosyal Bilgiler Öğretiminde Yazılı Kanıtların Kullanımı" başlıklı çalışması kuramsal ayrıntıda sunduğu açıklamalar gözetiminde önemli bir kaynaktır. Kanıta dayalı sosyal bilgiler öğretiminin temel ilkeleri açıklanmakta ve bu kanıtların öğretim programında kullanılmasına yönelik stratejiler verilmektedir.

Şanlı (2009) tarafından yapılan "Sosyal Bilgiler Dersi Tarih Konularının Öğretiminde Siyasetnamelerden Faydalanmanın Akademik Başarıya Etkisi" adlı çalışmasında belirlenen okullarda 50 öğrenci örnekleme ile pilot modele dayalı olarak uygulamalar yapılmıştır. Bu çalışma yapılırken ön test- son test ve yarı deneysel desen uygulanmıştır.

Bacıoğlu'nun 2010 yılında yazdığı yüksek lisans tezinde seyahatnamenin edebi türünün tahlili öngürebilir. Bacıoğlu araştırmasında önce seyahatnameleri açıklamalarına göre tasnif etmekte, ardından seyahatnamelerdeki geçiş dönemlerine göre tespitte bulunmaktadır. Bu çalışmada yabancıların yazdığı ilk seyahatnameler, Türklerle alakalı seyahatnameler ve Çin, Arap ve Avrupa'da yazılmış seyahatnameler hakkında açıklamalarda bulunulmuştur.

Demir ve Akengin (2011)'in "Hikayelerle Sosyal Bilgiler Öğretimi" başlıklı çalışması, edebi türlerin sosyal bilgiler derslerinde nasıl kullanılabileceğini ve ne şekilde değerlendirileceğini göstermektedir. Bu çalışmada edebiyat temelli sosyal bilgiler öğretimi açısından bilgiler vermektedir. Çalışmanın son kısmında örnek metinler ve örnek ders işlenişleri yer almaktadır.

"Cumhuriyetten Günümüze Uygulanmış Olan İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Seyahatnamelerin İncelenmesi" isimli yüksek lisans tezinde Yakar (2013); 1923'ten tezin yayınlandığı tarihe kadar konu ile ilgili materyalleri tarihsel yöntem ile analiz ederek kullanmıştır. Cumhuriyetin ilan edildiği yıldan itibaren hazırlanan tüm sosyal bilgiler programına eğitim durumları ve içerik açısından bakılmış ve programlarda seyahatnamelere ne şekilde yer verildiği soruları yer almaktadır.

Kaya ve Ekici (2015) tarafından yazılan "Sosyal Bilgiler Öğretiminde Gezi Yazılarında Yararlanma: Gülten Dayıoğlu'nun Gezi Yazıları" adlı makale çalışmasının amacı gezi yazılarının eğitimde kullanılabilirliğini incelenmiş, bilgi ve değeri aktarma noktasında gezi yazılarının kullanılabileceği sonucuna varılmıştır.

Çetin ve Hocaoglu (2016)'nın hazırladığı "Sosyal Bilgiler dersinde 7. sınıf öğrencilerinin Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi 'ne ilişkin algılarının incelenmesi" isimli makalesinde yaptıkları analiz sonucunda 7. Sınıf öğrencilerinin Evliya Çelebi ve Seyahatnamesine yönelik bilgi noksanlıkları tespit edilmiş. Bunun sonucu olarak da Evliya Çelebi ve Seyahatname eserine daha fazla programda yer verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Oruç ve Aygün (2018) " Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Seyahatnameler" başlıklı makalelerinde edebi eserlerin ders materyali olarak kullanılmasının öğrencilerin ilgisini çektiğini ve konuya farklı bakış açıları kazandırdığını göstermektedir. Burada bahsedilen edebi ürünlerin arasında seyahatnameler de yer almaktadır. Sonuç olarak ise sosyal bilgiler ders kitaplarında seyahatnamelerin yeteri kadar kullanılmadığına vurgu yapılmıştır.

Baştuğ (2019) "Sosyal Bilgilerde Seyahatnamelerin Yeri ve Seyyahların Gözüyle Nevşehir" ismiyle yazdığı yüksek lisans tezinde sosyal bilgiler öğretim programı, ders kitabı, çalışma kitabını incelemiş ve seyahatnamelere ne oranda yer verildiği üzerinde durmuştur. Ayrıca Nevşehir'e gelen seyyahların yazdıkları eserleri incelemiş ve o eserlerde hangi konulardan bahsedildiği hakkında bilgi vermiştir. Sonuç olarak ise seyahatnamelerden hem ders ve çalışma kitabında hem de programda az bahsedildiği ayrıca yeteri kadar kullanılmadığına, daha fazla kullanılması gerektiğine vurgu yapılmıştır.

Özensoy (2022)'un yaptığı "Sosyal Bilgiler Öğretiminde Seyahatnamelerin Kullanılması" isimli makalede Osmanlı Devleti'nde yabancı seyyahların yazdıkları seyahatname, anı, mektup ve günlükler kullanılmıştır. Çalışmada elde edilen veriler Osmanlı Devleti döneminde yazılmış 40 seyahatnameden elde edilmiştir. Seyahatname kavramından 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında ve ders kitaplarında ne kadar bahsedildiği söylenmiştir. Sonuç olarak seyahatnamelere program ve ders kitaplarında az yer verildiği, daha fazla yer verilmesi gerektiği belirtilmiş. Ayrıca bu konuda eğitimcilere eğitim verilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli

Araştırmada, seyahatnamelerin sosyal bilgiler dersi öğretiminde hangi kazanımlar doğrultusunda kullanılacağını belirlemek için nitel yöntem seçilmiştir. Araştırmada, tek bir durum üzerine odaklanıldığı için durum çalışması deseni kullanılmıştır. Durum çalışması desenini, Merriam (1998)'ın fenomen üzerine odaklanmak şeklindeki açıklamasından başka çeşitli tanımlamalarda bulunmaktadır. Bunlar şu şekildedir: “Durum çalışmasının en temel özelliği, bir ya da birkaç durumun derinliğine araştırılmasıdır. Yani bir duruma ilişkin etkenler (ortam, bireyler, olaylar, süreler vb.) bütüncül bir yaklaşımla araştırılır ve ilgili durumu nasıl etkiledikleri üzerine odaklanılır” (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 83).

Nitel araştırmada veriler gözlem, görüşme ve dokümanlar yoluyla toplanır. Bu çalışmada ise doküman analizi kullanılacaktır. Doküman analizi, yazılı belgelerin içeriğini titizlikle ve sistematik olarak analiz etmek için kullanılan bir nitel araştırma yöntemidir (Wach, 2013). Doküman analizi, basılı ve elektronik materyaller olmak üzere tüm belgeleri incelemek ve değerlendirmek için kullanılan sistemli bir yöntemdir. Dokümanlar, nitel araştırmalarda etkili bir şekilde kullanılması gereken önemli bilgi kaynaklarıdır. Eğitim alanında; ders kitapları, program yönergeleri, okul yazışmaları, öğrenci kayıtları, toplantı tutanakları, rehberlik kayıtları, ders ödevleri ve sınavlar, eğitimle ilgili resmi belgeler gibi dokümanlar veri kaynağı olarak kullanılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 188).

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın çalışma grubunu seçkisiz olmayan örnekleme grubundan amaçlı örnekleme yöntemi içerisinde yer alan maksimum çeşitlilik örneklemesine göre seçilmiş olan Ruy Gonzales de Clavijo: Anadolu, Orta Asya ve Timur, Busbecq: Türk Mektupları, Edmand de Amicis: İstanbul, Bela Horvath: Anadolu 1913 gibi eserler; 5, 6 ve 7. sınıf sosyal bilgiler dersi öğretim programı ve ders kitabı oluşturmaktadır. Maksimum çeşitlilik örneklemesindeki amaç, “görelilik olarak küçük bir örneklem oluşturmak ve bu örnekleme çalışılan probleme taraf olabilecek bireylerin çeşitliliğini maksimum derecede yansıtmaktır” (Yıldırım, Şimşek, 2013: 136).

Diğer bir araştırmada ise maksimum çeşitlilik örneklemesinin amacı şöyledir: “Maksimum çeşitlilik örneklemesinde çok çeşitli özelliklere sahip, farklı birimleri örneklem kapsamına alır. Bu bağlamda araştırmacı heterojen bir örneklem grubu oluşturmaya çalışır” (Baş, Akturan, 2013: 199). Araştırmada heterojen bir çalışma grubu oluşturulmak amacıyla 5, 6 ve 7. sınıf sosyal bilgiler dersi öğretim programı kullanıldığı için, maksimum çeşitlilik örneklemesi seçilmiştir.

3.3. Veri Toplama Araçları

Ruy Gonzales de Clavijo: Anadolu, Orta Asya ve Timur, Busbecq: Türk Mektupları, Edmand de Amicis: İstanbul, Bela Horvath: Anadolu 1913 eserlerinin sosyal bilgiler dersi 5, 6 ve 7. sınıf öğretim programına göre incelenmesinde, en uygun veri toplama aracı olarak doküman incelemesi kullanılmıştır. Nitekim hem seyahatnamelerin hem de sosyal bilgiler dersi öğretim programının incelenmesi için doküman incelemesinin veri toplama aracı olarak en uygun seçim olduğu düşünülmüştür. Doküman incelemesinin literatürde pek çok tanımlamaları bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

Belge taraması olarak da bilinen doküman analizinde mevcut kayıtlar ve belgeler incelenerek veriler alınmaktadır. Doküman analizi, belirli amaçlar için kaynak bulma, okuma, not alma ve değerlendirme süreçlerini içerir (Karasar, 2005). Aynı zamanda soruşturmanın amaçlandığı vaka veya vakalar hakkında bilgi içeren yazılı belgeleri de içerir ve materyallerin incelenmesi olarak da tanımlanır (Yıldırım, Şimşek, 2013).

Belge (doküman), bir araştırma konusu hakkında bilgi sağlayan herhangi bir yazılı materyal anlamına gelir (Balci, 2016). Araştırılan konu ile ilgili başka bir kişi veya kurum tarafından yazılmış, hazırlanmış veya yaratılmış her türlü yazı, belge, eser veya eski eser koleksiyonu ve bunların incelenmesi doküman incelemesi olarak uygun görülür (Seyidoğlu, 2016).

3.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Verilerin toplanması aşamasında, 4 adet seyahatname araştırmacı tarafından okunarak, incelenecek ve bu seyahatnameler betimsel analiz uygulanarak analiz edilecektir.

Betimsel analiz, çeşitli veri toplama teknikleriyle elde edilen verilerin önceden belirlenmiş bir temaya göre özetlenip yorumlanmasını içeren bir nitel veri analiz türüdür. Doğrudan alıntılar genellikle betimsel analiz türünde, gözlemlenen bir bakış açısını belirgin bir şekilde yansıtmak için kullanılabilir (Yıldırım, Şimşek, 2006).

Betimsel analiz aynı zamanda araştırma sorusundan ve gözlemlerin içerdiği boyutlardan yola çıkarak verilerin analizi için bir çerçeve oluşturur. Bu çerçeve ışığında:

- Sosyal bilgiler öğretim programında, programdaki yer alan kazanımlarda ve ders kitabında seyahatnamelere ne kadar yer verilmiştir?
- Sosyal bilgiler dersinde kullanılabilecek yerli ve yabancı seyahatnameler nelerdir?

Soruları ışığında doküman analizi ve veri analiz kullanılmıştır.

Ders kitapları, toplantı tutanakları, öğrenci dosyaları, okul mektupları vb. eğitim ile alakalı resmi nitelikteki belgeler eğitim alanında veri kaynağı olarak kullanılabilir (Yıldırım, Şimşek. 2006: 188).

Geçmiş zamana dönük olarak yapılan araştırmalarda dört kaynaktan bilgi ve belge elde edilebilir. Bunlar: arşivler, kişisel belgeler, özel belgeler, kamuya açık belgeler (gazete, dergi, edebiyat vb.) (Yakar, 2013: 79).

4. BULGULAR

Bu bölümde araştırma sorusuna ve alt sorularına cevap bulma bağlamında elde edilen verilerin sonuçları sunulmaktadır.

4.1. Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Seyahatnameler

Sosyal bilgiler öğretiminin 2005 senesinde yayımlanmış programı “Giriş”, “Açıklamalar” ve “Örnek Etkinlikler” olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Programın giriş bölümü şunları içermektedir:

- Türk Milli Eğitiminin Genel Amaçları
- Sosyal Bilgiler Öğretim Programının Genel Amaçları
- Sosyal Bilgiler Öğretim Programının Öğretim Uygulanması ile İlgili Açıklamalar
- Sosyal Bilgiler Öğrenme Alanları Üniteleri ve Süreleri (6–7. Sınıflar)
- Sosyal Bilgiler Öğretim Programının Kuşbakışı Çizelgesi
- Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Kullanılan Semboller
- Sosyal Bilgiler Öğretim Programı 6. Sınıf
- Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı 6.Sınıf Kazanımları İle Eşleşen Ara Disiplin Alan Kazanımları Tablosu
- Sosyal Bilgiler Öğretim Programı 7. Sınıf
- Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı 7. Sınıf Kazanımları İle Eşleşen Ara Disiplin Alan Kazanımları Tablosu (MEB, 2005).

Sosyal bilgiler öğretiminin 2005 senesinde yayımlanmış programının açıklamalar kısmı ise şunları içermektedir:

- Programın Vizyonu
- Programın Temel Yaklaşımı
- Programın Temel Öğeleri (Beceriler, Kavramlar, Değerler, Öğrenme Alanları)
- Öğrenme - Öğretme Süreçleri ve Öğretmenin Rolü
- Ölçme ve Değerlendirme (MEB, 2005).

Sosyal bilgiler öğretiminin 2005 senesinde yayımlanmış programının uygulanmasıyla alakalı olarak şunlardan bahsedilmiştir:

“İlköğretim okulu Sosyal Bilgiler öğretim programı 6. sınıfta haftada üçer ders saati olmak üzere 108 saatlik bir ders süresi ve 7. sınıflarda dört saat olmak üzere 108 saatlik bir ders süresi öngörülerek hazırlanmıştır. İnsan hakları ve vatandaşlık dersi pek çok ülkede olduğu gibi ilköğretim 1. sınıftan itibaren bir ara disiplin olarak ele alınmış, derslerin kazanımları ile insan hakları ve vatandaşlık programının kazanımları ilişkilendirilmiş, insan hakları ve vatandaşlık programına duyarlı bir ilköğretim programı hazırlanmıştır.” (MEB, 2005).

İlerlemecilik felsefesi esas alınarak hazırlanan 2005 Sosyal Bilgiler Programında açıklamalar kısmında dersin işlenmesiyle alakalı olarak bilgiler verilmiştir. Edebi ürünlerin kullanılmasıyla alakalı açıklama ise şu şekildedir:

- “Sosyal Bilgiler ünitelerinde; tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi sosyal bilimler ve insan hakları ve vatandaşlık bilgisi konuları toplulaştırılmış olarak ele alınmaktadır. Öğretmen de konuları tarih ünitesi, coğrafya ünitesi, insan hakları ve vatandaşlık ünitesi diye ayrı ayrı değil, çok yönlü olarak işlemelidir. Örneğin, Türkiye’nin coğrafi bölgeleri ele alınırken, Millî Mücadele yıllarında bu bölgedeki faaliyetlere yer verilerek, coğrafya, tarih, insan hakları ve vatandaşlık konuları ilişkilendirilerek, milli bilinç, insan hakları ve tarih duyarlılığı oluşturulmaya çalışılmalıdır. Benzer şekilde edebî ürünler ve yazılı materyallerden (efsaneler, destanlar, masallar, atasözleri, halk hikâyeleri, türküler ve şiirler vb.) yararlanılarak, Sosyal Bilgiler, Türkçe dersleriyle kaynaştırılmalı, öğrencilere vatan sevgisi kazandırılmalıdır.”
- “Programdaki değerler, bir örnek olaydan ya da öyküden hareketle, değerleri açıklama, ahlâkî muhakeme ve değer analizi şeklinde verilmelidir.”
- “Öğretmen, öğrencileri millî, ahlâkî, insanî, manevî, kültürel değerler bakımından besleyici; demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti’ne karşı görev ve sorumluluklarını yerine getirmede yol gösterici olmalıdır. Ayrıca derse ilişkin konuları sevdirecek roman, tarihî roman, hikâye, hatıra, gezi yazısı, şiir ve fıkra gibi edebî ürünleri okumaya teşvik etmelidir.”(MEB, 2005).

Sosyal bilgiler öğretiminin 2005 senesinde hazırlanmış programının açıklamalar kısmında derste kanıt kullanılmasıyla alakalı olarak şu ifadeler yer almaktadır:

- “Üniteler işlenirken doğrudan verilecek beceriler üzerine alıştırmalar yapılmalıdır. Dokuz temel becerinin yanı sıra, öğrencilerin zaman ve kronolojiyi algılama, mekânı algılama, değişim ve sürekliliği algılama ve sosyal katılım gibi sosyal bilgiler becerilerini kazanmaları üzerinde özellikle durulmalıdır. Bu beceriler alt aşamaları ile birlikte öğretmen kılavuzunda verilmiştir. Kaynak kullanımı ve kanıt değerlendirmeye dayalı sosyal bilgiler eğitiminde öğrencilerin sebep-sonuç ilişkisi kurmaları ve kanıta dayalı akıl yürütmeleri sağlanmalı, kanıtların sınırlılıkları ve tarihin farklı yorumlarının olabileceği fark ettirilmelidir.”
- “... Öğrencilerin erken yaşlardan itibaren bireysel ya da grup olarak birincil ve ikincil kaynaklar üzerinde çalışarak, kendi anlayışlarını sosyal ve kültürel bağlam içinde oluşturmalarına yardımcı olmalıdır ...”
- “... Kaynak kullanımı ve kanıt değerlendirmeye dayalı sosyal bilgiler eğitiminde öğrencilerin sebep-sonuç ilişkisi kurmaları ve kanıta dayalı akıl yürütmeleri sağlanmalı, kanıtların sınırlılıkları ve tarihin farklı yorumlarının olabileceği fark ettirilmelidir...”(MEB, 2005).

2005 senesinde hazırlanan programda doğrudan verilecek beceriler arasında yer alan “tarihsel olguları ve yorumları ayırt etme”, “çıkarımda bulunma”, “tarihsel empati”, “zaman ve kronolojiyi anlama” becerilerinde yazılı kaynakların kullanılması öngörülmektedir. Yazılı bir kaynakta aşağıdaki örnek basamaklar kullanılarak tarihsel olgu ve yorumların ayırt edilebileceği söylenmiştir. Bu basamaklar:

- Bilgilendirici materyalleri okurken veya dinlerken, gerçek ve yorum arasındaki ayırım sürekli göz önünde bulundurulmalı
- Metinde yorum ifade eden kelime ya da bağlaçlar göz önünde bulundurulmalı
- Metindeki övgü, yergi ve onay ifadeleri incelenmeli
- Abartılı ifadelere ve abartılı olumsuzluk cümlelerine karşı dikkatli olunmalıdır
- Genelleme içeren cümleler incelenmelidir
- Bir gerçeği anlatmaya yönelik olarak ortaya koyulan özel ifadelere karşı dikkat edilmelidir
- Metinde yer alan ifadeler bir görüş mü? Yoksa bilgi mi? Sorularına cevap verilmelidir (MEB, 2005).

Sosyal bilgiler programında belirtilen öğrenme alanlarından “Kültür ve Miras” öğrenme alanı tarih konuları ile ilişkilendirilmiştir. “Kültür ve Miras” öğrenme alanında edebi eserlerin kullanılması ile alakalı şu açıklamalar yapılmıştır:

- “6. sınıfta öğrenciler, Türk kültürünün yazılı ve sözlü edebiyat ürünlerini inceleyerek Orta Asya’da yaşayan ilk Türk toplumlarının yaşamlarını ve onların Türk kültürüne katkılarını fark edeceklerdir. Ayrıca günümüzdeki geleneklerin tarihsel kökenlerini öğrenme fırsatı bulacaklardır. Kültürümüzü oluşturan unsurları değişim ve süreklilik açısından inceleyecektir.”
- “7. sınıfta öğrenciler, Türkiye tarihinin temel kırılma noktaları yanında, Türkiye’de kurulan Türk Devletleri’nin Türk kültürünün oluşmasındaki yeri ve önemini; edebiyat, mimarî, müzik ve güzel sanatlar üzerinden değerlendirecektir. Ayrıca siyasi yapının devamlılığında kültürel faktörlerin önemini kavrarlar.” (MEB, 2005).

4.2. Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Seyahatnamelerle İlgili Kazanımlar

Sosyal Bilgiler Öğretiminin 2005 senesinde hazırlanmış programını gezi yazıları bağlamında ele alacak olursak gezi yazıları şu şekilde yer almaktadır:

- 5. sınıf “Kültür ve Miras” öğrenme alanı, “Adım Adım Türkiye” ünitesinde, “Çevresindeki ve ülkemizin çeşitli yerlerindeki doğal varlıklar ile tarihî mekânları, nesneleri ve yapıtları tanır” kazanımı ve “Sanal Alan Gezisi” ve “Bir Gezi Yapalım” örnek etkinlikleri yer almaktadır (MEB, 2005:2).
- 5. sınıf “İnsanlar Yerler ve Çevreler” öğrenme alanı, “Bölgemizi Tanıyalım” ünitesinde, “Yaşadığı bölgedeki insanların yoğun olarak yaşadıkları yerlerle coğrafi özellikleri ilişkilendirir” ve “Yaşadığı bölgedeki insanların doğal ortamı değiştirme ve ondan yararlanma şekillerine kanıtlar gösterir” kazanımları ve “Bölgemizi Tanıyalım” örnek etkinliği yer almaktadır (MEB, 2005: 3).

- 5. sınıf “Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler” öğrenme alanı, “Toplum İçin Çalışanlar” ünitesindeki, “Kurumların insan yaşamındaki yeri konusunda görüş oluşturur” ve “Sivil toplum kuruluşlarının etkinliklerinin sonuçlarını değerlendirir” kazanımları doğrultusunda verilen, “Bir Gezi Yapalım” örnek etkinlikleri yer almaktadır (MEB, 2005: 2).
- 5. sınıf “Küresel Bağlantılar” öğrenme alanı, “Hepimizin Dünyası” ünitesinde, “Çeşitli ülkelerde bulunan ortak miras öğelerine örnekler verir” ve “Ortak mirasın tanınmasında turizmin yerini fark eder” kazanımları ve “Mimar Sinan’ın Ürünlerini Tanıyoruz” ve “Sanal Alan Gezisi” örnek etkinlikleri bulunmaktadır (MEB, 2005: 8).
- 7. sınıf “Bilim, Teknoloji ve Toplum” öğrenme alanı, “Zaman İçinde Bilim” ünitesinde, “İlk yazı örneklerinden yola çıkarak yazının kullanım alanlarını ve bilgi aktarımındaki önemini fark eder” ve “15-19. yüzyıllar arasında Avrupa’da yaşanan gelişmelerin günümüz bilimsel birikiminin oluşmasına etkisini fark eder” kazanımları ile “Harflerden Kitaba” ve “Teknoloji ve Bilim Müzelerine Gezi” örnek etkinlikleri yer almaktadır (MEB, 2005: 4).

Sosyal bilgiler derslerinde gezi yazılarının kullanıldığı etkinliklere başarı boyutunda yer verilmektedir. Gezi yazılarının sosyal bilgiler derslerinde kullanımı oldukça önemlidir ve birçok disiplini kapsamaktadır. Çünkü bir gezi yazısı ile coğrafya, tarih ve kültüre ilişkin pek çok bilgi, beceri ve değer edinilebilir. Gezi yazılarında insanlar hiç görmedikleri, gitmedikleri, okuyarak, hatta metinde kullanılan görselleri inceleyerek oradaymış gibi davranır. Bu sayede sanal tur yapma imkânına da sahip olunur (Kaya, Ekiçi, 2015: 112-113).

Sosyal bilgiler öğretiminin 2005 senesinde hazırlanan programının 7. sınıf öğretim programını seyahatnameler bağlamında inceleyecek olursak programın seyahatnamelerle ilgili olan bölümü “Türk tarihine yolculuk” ünitesinin 7. kazanımıdır. “Seyahatnamelerden hareketle Türk kültürüne ait unsurları örneklendirir” şeklindeki kazanım, Türkçe dersinde yer alan öğrenme alanlarından yazma öğrenme alanı ile ilişkilendirilmiştir. “Seyyahların Gözüyle” adlı etkinlikte bu kazanımla alakalı olarak verilen etkinlik örneği olarak kabul edilmektedir (Ata, 2013: 164). Ata tarafından bahsedilen kullanım aşağıdaki gibidir:

Öğrenme Alanı: Kültür ve Miras

Ünite: Türk Tarihine Yolculuk

Kazanım Cümlesi: “Seyahatnamelerden hareketle Türk kültürüne ait unsurları örneklendirir.” (7. Kazanım)

Etkinlik Örnekleri:

- “Seyyahların Gözüyle” (Çeşitli dönemlere ait seyahatnamelerden alınmış metinler üzerinde inceleme yapılır.)

Açıklamalar:

- Diğer derslerle ilişkilendirme: 7. kazanım için Türkçe dersi “Okuma” dil becerisi (MEB, 2005).

Sosyal bilgiler öğretim programında 2009 senesinde yapılan değişiklikler ile “Kültür ve Miras” öğrenme alanı, “Türk Tarihine Yolculuk” ünitesinin 4, 6 ve 7. kazanımı için Türkçe dersi “Okuma” dil becerisi ile ilişkilendirme programın açıklamalar kısmından çıkarılmıştır (MEB, Tebliğler Dergisi, 2009).

Tablo 4.1.

Sosyal bilgiler öğretiminin 2005 yılında hazırlanan programında 4, 5, 6 ve 7. Sınıflarda yer alan kazanımlar ile birlikte kullanılması tavsiye edilen edebi ürünler

	4.sınıf	5.sınıf	6.sınıf	7.sınıf
Birey ve Toplum	Bu öğrenme alanında yer alan 2, 3 ve 4. Kazanımlarıyla günlük tutma Etkinliği ilişkilendirilmiştir.	—	—	1 ve 2. kazanım ışığında iletişim üzerinden Hacivat’la Karagöz incelenmiştir.
Kültür ve Miras	2, 5 ve 6. Kazanımlarla edebi tür olarak verilen etkinlikler sırasıyla şarkı ve mektup şeklinde olmuştur.	2, 3 ve 4. Kazanımla ilişkilendirilerek okuma etkinliği verilip masal, Destanlar İncelemesi verilmiştir.	1. kazanım ilgili destan incelemesi etkinliği 7. kazanımla metin incelemesi etkinliği verilmiştir.	1. kazanım için hikâye yazım etkinliği verilmiş, 7. kazanım için ise edebi ürün etkinliği olarak Seyahatnamelerin incelenmesi verilmiştir.
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	7. kazanımla ilgili olarak yaşadıkları yerle ilgili türkü, Efsane İncelenmesi istenmiştir.	2, 6. kazanımla verilen etkinlik türkü olmuştur.	—	4. ve 5. kazanımlarıyla ilişkili türkü ve hikâye etkinliği verilmiştir.
Bilim, Teknoloji ve Toplum	3, 4 ve 5. Kazanımlarla ilgili olarak görsel ve yazılı Material İncelenmesi istenmiştir.	3, 5 ve 6. Kazanımla ilişkili olarak edebi ürün etkinliği olarak Biyografi İstenmiştir	3. kazanımla ilgili olarak öykü ele alınması istenmiştir.	4. kazanımdan hareketle önemli bilim insanlarının astronomi örneğinden yola çıkarak bilim mirası ele

				alınmıştır
Gruplar	2, 4 ve 5.			
Kurumlar ve Sosyal Örgütler	Kazanımlarla ilgili metin Hazırlama Etkinliği verilmiştir.	—	—	—
Güç Yönetim ve toplum	3. kazanımla ilgili olarak fıkra çalışması etkinliği verilmiştir.	1, 2, 3, 4 ve 5. Kazanımlarla verilen etkinlik	—	—
		Sözlük çalışmasıdır.		

(Baştuğ,2019: 34)

Tablo 4.2.

Sosyal bilgiler öğretiminin 2005 yılında hazırlanan programına göre seyahatnamelerin sınıf bazlı karşılaştırılması

Sınıf	Öğrenme Alanı	Ünite Adı	Kazanımlarda		Etkinliklerde		Açıklamalarda	
			Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok
6	Kültür ve Miras	İpek Yolunda Türkler		✓		✓	✓	
7	Kültür ve Miras	Türk Tarihine Yolculuk	✓		✓		✓	

(Yakar, 2013: 115).

Sosyal bilgiler öğretiminin 2005 senesinde hazırlanan programına göre seyahatnameler programda 6 ve 7. sınıflarda yer almaktadır. 6. sınıf programında sadece açıklamalar kısmında yer alır iken 7. sınıf programında “Kültür ve Miras” öğrenme alanının “Türk Tarihine Yolculuk” ünitesinde kazanımlarda, etkinliklerde, açıklamalarda seyahatnamelerden bahsedilmektedir.

4.3. Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Seyahatnameler

Sosyal bilgiler 7. sınıf ders kitabının 2. ünitesi olan “Türk Tarihine Yolculuk” ünitesinde yer alan “Seyyahların Gözüyle Osmanlı” konu başlığı işlenirken seyahatnamelerden ve seyahatnameler ile ilgili ikincil el kaynaklardan yararlanılmıştır. Yararlanılan içerik, soru, gravür ve görsellerden aşağıda bahsedilmiştir (MEB, 2023: 82-91).

Osmanlı Devleti’nde halkın dil, din fark etmeksizin göstermiş olduğu misafirperverlik örneği ile alakalı konulardan seyahatnamelerde sıklıkla bahsedilmiştir. Bu konuda örnek olarak verilen seyahatname örneği:

Her yaylada bir misafir odası, daha doğrusu tek bir odadan oluşan ayrı bir ev var. Burası misafirler için ayrılıyor. Yayla sahibi ve çevresindeki birkaç erkek bizi odanın önünde bekliyor. Uzaktan kervanımızı fark eden yayla sakinleri odayı süpürmüş, su getirmiş ve minder sermişler. Yaylalarda yiyecek içecek istemeniz gerekmiyor, onlar kendiliğinden bunları size ikram ediyorlar. Türk halkı ne kadar da iyi kalpli, misafirperver ve içten.

Bela Horvath (Bela Harvut, Macar), Anadolu 1913, s. 39

Seyahatnamelerde Osmanlı toplumunun birbirine, aile üyelerine ve yaşlılara olan saygısı sıklıkla konu edilmiştir. Bu konuda ikincil el kaynaklardan yararlanılarak örnek olarak verilen seyahatname örneği:

... sohbet edenlerin ifadeleri veciz ve telaffuzları pek temizdir. Tebessümlerinde incelik, el hareketlerinde ayrı bir zarafet ve sadelik vardır. Yabancıları en çok hayrette bırakan husus, birkaçının hep bir ağızdan konuşmayıp yalnız birinin söz söylemesidir. Konuşan genellikle sözünü pek kısa tutar. Dinleyen de söz bitene kadar güzel bir dikkat hâlinindedir. Birbirlerine karşı fikirlerini hürmetle müdafaa ederler. Söylenen sözlerde herhangi bir fenalık, iftira gibi kötülük yoktur. Yaşlı ve büyüklere karşı hürmet ile onların hakkına riayet hayal edilemeyecek bir nezaket içindedir.

Şafak Tunç, Şehristan Seyyahların Hayal Şehri İstanbul, s. 237

Çarşıda camidekine benzer bir sükûnet hüküm sürmektedir. Her tarafta mümkün olduğu kadar az konuşulmakta ve sakin hareket edilmektedir. Şarkı söylemek, gürültülü kahkahalar atmak, lüzumsuz izdihamlar yaratmak gibi şeylere hiç rastlanmaz. Bütün yüzler, eller ve ayaklar tertemizdir. Her tarafta insanların birbirine karşılıklı saygı duydukları gözlenir.

Ahmed Djevad (Ahmet Cevat), Yabancılar Göre Eski Türkler, s. 67

Konu ile alakalı olarak konunun devamında Osmanlı toplumunun günlük yaşamını gösteren örnek tablo aşağıda verilmiştir:

Görsel 2.117: Mahallede günlük yaşam tablosu (Amadeu Preziosi, 19. yüzyıl)

Osmanlı Devleti'nde hayvanseverlik ve hayvanlara karşı gösterilen ilgi ile alakalı olarak ikicil el kaynaklardan örnek olarak verilen seyahatnameden bir bölüm:

İstanbul'da bahçe duvarlarının üstlerinde birçok kedinin kendilerine sadaka verecek insanları bekledikleri görülür. Türkler arasında işkembe, ciğer ve et parçalarını kaynatarak satmak âdettir (Görsel 2.118). Bu gibi satıcıların arkasında daima köpekler koşuşturur. Türkler bu satıcılardan aldıkları yiyecekleri köpeklere eşitçe dağıtırlar ve kenarda bekleyen kedilerin paylarını vermeyi de unutmazlar. Türkler; kedi, köpek, balık, kuş ve Tanrı'nın başka canlı ve konuşmayan yaratıklarına yiyecek vermekle yüce Tanrı'nın gözüne gireceklerine inanırlar.

Şafak Tunç,

Şehristan Seyyahların Hayal Şehri İstanbul, s. 233

(Düzenlenmiştir.)

Konunun içeriğinde yararlanılan ve hayvan sevgisini anlatan gravür:

Görsel 2.118: *Cığır satıcısı ve kediler* (Gravür, 1715)

Osmanlı şehir ve kasabalarında hamam bulunurdu ve hamamlar Osmanlı toplumunun temizlik anlayışı için halkın temizlik ihtiyacının karşılandığı yerlerdi. Seyahatnamelerde hem halkın temizlik anlayışına yer verilmiş hem de hamamların mimari özelliklerine dikkat çekilmiştir. Bu konuda yararlanılan seyahatname, seyahatname ile ilgili ikincil kaynak, gravür ve tarihi hamamlara örnek olabilecek fotoğraf, örnekler olarak verilmiştir:

Anadolu halkı kadar temizliğe düşkün bir halka hiç-bir zaman rastlamadım. Bunu fark etmek için onu hamamda görmek kâfidir. Elbiseli bir adam çıkagelir hamama, bir de soyununca bakarsınız ki elbiseleri tertemizdir. Hamama gitmek ve yıkanmak İslamiyetin temellerinden biridir.

Ahmed Djevad, Yabancılar Göre Eski Türkler, s. 69

Türkler, vücudu temiz tutmak için olduğu kadar sağlıkları için de sık sık hamama giderler. Bu sebeple bu ülkede birçok güzel hamam vardır. Hepsi de aynı tarzda yapılmışlardır, bazılarının diğerlerinden daha büyük veya daha çok mermerle süslü oluşundan başka aralarında hiçbir fark yoktur.

Jean Thevenot (Can Tevenit, Fransız),

1655-1656'da Türkiye, s. 85

Görsel 2.119: *Hamam* (Gravür, Thomas Allom, 1839)

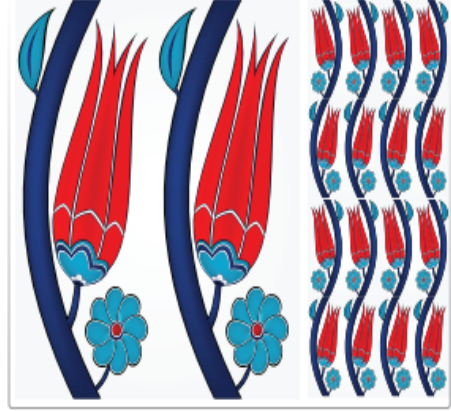

Görsel 2.120: *Sultan Hamamı, Manisa*

Osmanlı toplumunda laleye verilen önem Osmanlı Devleti'nden lale soğanlarını Avrupa'ya götüren Avusturya elçisi Busbecq seyahatnamesinden bir bölüm ve çinilerde yer alan lale motifleri ile birlikte gösterilmiştir:

İstanbul'a doğru ilerlediğimiz sırada, mevsim kış olmasına rağmen lale, sümbül, nergis gibi çiçeklerin açmış olduğunu hayretle gördük. Lalelerin fazla bir kokusu olmamakla beraber görünüşlerinin güzelliği ve renklerinin çeşitliliğine hayran olmamak mümkün değildir. Türkler çiçeğe aşırı derecede düşkündürler. Güzeli bir çiçek için büyük miktarda para vermekten çekinmezler. Bunları çoğu defa bana hediye ediyorlardı.

Ogler Ghislain De Busbecq (Ogler Gisleyn de Busbek, Hollandalı), Türkiye'yi Böyle Gördüm, s. 35

Görsel 2.121: Çinilerde yer alan lale motifleri

Osmanlı devletinde ihtiyaç sahiplerine yapılan yardıma örnek olarak aşağıdaki seyahatnamelerden bölümler verilmiştir:

Bursa'da hastaların tedavisi için bir kaplıca bulunmaktadır. Burada yolcular için bir zaviye inşa edilmiştir. Gelenler orada üç gün süre ile yedirilip içirilirler.

İbni Battuta, Arap, Büyük Dünya Seyahatnamesi, s. 224

Bıraktıkları hayratlar hangi çeşit olursa olsun bizdekinden fazladır. Bu yüzden yaşarken bile bizden daha cömerttirler. Dört imparator tarafından yapılan dört büyük caminin etrafı hayrat ile doludur. Paşalar da hayrat bırakırlar. Kasabalar ve تنها yol kıyılarına yolcular için kervansaraylar yaptırır, yollar açtırır. Su olmayan yerlere çeşmeler ve tuvaletler yaptırırlar. Halkın bedava olarak faydalandığı bu yapılar öyle muhteşemdir ki saraylara benzer. Buralardan istifade edenler "Allah yaptırandan razı olsun." demeden edemezler. Sadece insanlara değil, hayvanlara da yapılan iyilik çok büyük sevaptır. Bazı insanlar denizdeki balıklara ekmek atarlar.

Manuel Serrano Y. Sanz, İspanyol, Türkiye'nin Dört Yılı 1552-1556, s. 89

Seyahatnamelerde Osmanlı devletindeki esnafın alışverişte davranışları konu olmuştur. Bu konu ile alakalı olarak verilen seyahatname örneği ve yararlanılan görsel:

Tüccar ayaklarını altına alıp kahve veya salep içerek gelecek olan müşterisini bekliyor. Türk tüccarı müşterisine karşı son derece kibar. Zorlama, üsteleme, kavga yok. Çünkü önemli olan edep ve namus. Paranın üstünü tam olarak geri veriyor, tartıyı dürüstçe yapıyor ve tartarken terazide yuvarlak ağırlıklar kullanıyor.

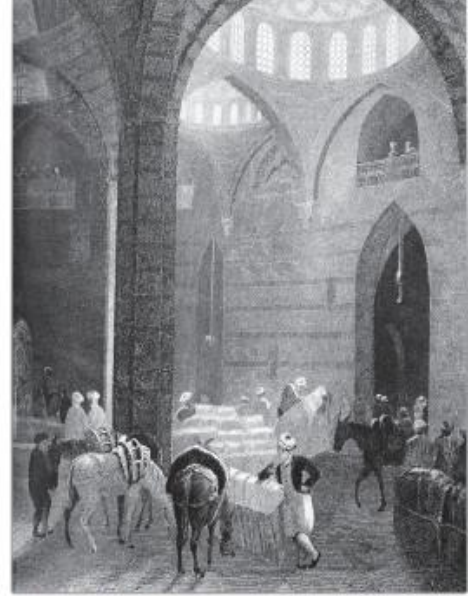
Bela Horvath, Anadolu 1913, s.18-19

Ders kitabında kervansarayın ne olduğu kısaca tanıtılmış ve kervansaraylardan seyahatnamelerde bahsedildiği söylenmiştir. Burada seyahatname ile ilgili olarak ikincil kaynaktan ve gravürden yararlanılmıştır:

Bu büyük kasaba ağaçsızdı ve bir fersahlık (5 km) yerde iskân edilmemişti. Sokullu Mehmet Paşa, bu kasabayı tamamen kendi çabasıyla kurdu. Şimdi burada büyük bir kervansaray vardır. Kervansarayın karşısında çok güzel ve büyük bir cami yer alır ve mermer sütunlarla süslüdür. Kervansarayda avlunun ortasında bir çeşme ve yanında kadınlar ve erkekler için hamamlar vardır. Kervansarayın, şifahanenin, caminin, hamamların ve üzeri kurşunla kaplı dükkânların inşaat giderleri Mehmet Paşa tarafından karşılanmıştır. Kervansarayda yolculara üç gün boyunca yemek verilir ve bu gibi giderler üç yüz kasaba ve köyün gelirleri üzerinden karşılanır.

Gülşün Üçel Aybet, Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699), s. 353

Görsel 2.123: Kervansaray (Gravür)

Osmanlı toplumuna ait evlerin iç düzeni, seyahatnamelerde sıkça bahsedilen konular arasındadır. Bu konuda örnek olarak aşağıdaki seyahatname ve görselden yararlanılmıştır:

Türk evleri ve iç düzeni dikkate değer. Evlerin içi ve odalar genellikle gösterişli süslerle dolu, tavanları farklı renklere boyanmış. Hepsinde bir kenarda yüksek bir sedir var. Yerden yüksekliği otuz santim dolayında, boyu da bir buçuk iki metre kadar. Bu sedirin üzerine kumaşla kaplı ya da saten kaplı şilteler konuyor, bir uçtan bir uca yastıklar diziliyor. Kesintisiz bir sedir havası yaratılmaya çalışılıyor. Yere güzel bir halı ya da kilim seriliyor. Pencerele kafesli ama camsız. Mobilyalar arasında ne masa ne de sandalyeler var, aslında onlara gerçekten ihtiyaç da yok.

William Wittman (Vilyam Vitmsn, İngiliz), Osmanlı'ya Yolculuk 1799-1800-1801, s. 9

Görsel 2.124: Osmanlı evi (Varşova Üniversitesi Kütüphanesi)

Osmanlı toplumunun yeme-içme alışkanlıkları ve yemek adabı ile ilgili olarak öğrencilere soru sorulmuş ve aşağıdaki seyahatnamelerden bir bölüm ve minyatür örnek olarak verilmiştir:

Türkler obur değildirler. Gayet az yerler. Sofra zevkine pek az düşkündürler. Bir parça ekmekle beraber tuz, soğan ve yoğurt bulurlarsa yemek için başka şey aramazlar. Yoğurt bir çeşit ekşimiş süttür. Türkler buna su ilave ederek içine ekmek doğruyorlar. Harareti teskin etmek için çok iyi bir sıvıdır. Hem besleyici, hem de hazmı kolaydır. Kervansarayların hepsinde bu yoğurt mutlaka bulunur. Üzüm, vişne gibi kuru yemişleri sıcak suda kaynatıp toprak tabaklar içine koyarlar. Bir de pirinçten yapılan yemekleri vardır. Üzerine koyun ve kuzu eti koyarlar.

Ogler Ghislain De Busbecq, Türkiye'yi Böyle Gördüm, s. 59

Görsel 2.125: Sofra (Minyatür, Levni, Surname)

Soframıza önce üzerinden buharları yükselen büyük bir tencere içinde bezelyeli tavuk çorbası geliyor. Ardından kabak dolması sunuluyor ama bu yemeğin yanında herkes için üç ayrı peçete de veriliyor. İlginç olan bu peçetelerin hamurdan ve yenilebilir olması! Türklerin bazlama dedikleri bu hamur işi ürün, dağ köylülerinde ekmek yerine geçiyor. Bazlamadan koparılan bir parçayı üç parmağınız arasına alıp eti veya yemeğin katı kısmını bununla tutabiliyorsunuz. Sofraya gelen leziz ve baharatlı et yemeği küçük et parçalarından yapılmıştı. En son sofraya konulan pilav da bazlamayla yenilebiliyor. Yanında ise sulandırılmış sarımsaklı yoğurdun içinde yüzen salatalık parçaları sunuluyor.

Bela Horvath, *Anadolu 1913*, s. 43-44 (Düzenlenmiştir.)

Kahve Osmanlı toplumundan günümüze kadar toplumumuzun vazgeçilmez bir içeceği. Türk lokumu ile servis edilen Türk kahvesi seyahatnamelere sıkça konu olmuştur:

Onların her zaman içtikleri başka bir içecekleri vardır ve kahve diye isimlendirdikleri bu içeceği günün her saatinde içerler. Kahveyi porselen fincanlara koyarlar ve boyalı tahta tepsi üzerine sıralayıp ve sıcak olarak size getirirler. Türk ülkesinde kahve çok miktarda içilir. İster fakir ister zengin olsun herkes günde en az iki veya üç fincan içer. Herkesin geldiği kahvehaneler çoktur. Kahve burada büyük kazanlarda pişirilir. Buraya birçokları sohbet etmek için gelir.

Jean Thevenot, *1655-1656'da Türkiye*, s. 91-92

Bayramlar bizim için önemli günlerdir ve seyahatnamelerde bu konu yer almaktadır. Ders kitabında aşağıda yer alan ikincil bir kaynak, görsel ve seyahatnameden bölüm verilerek bu konuya örnek verilmiştir:

Gerlach (Gerlah), 1574'te Ramazan sona erdiğinde minareleri aydınlatan tüm lambaların kaldırıldığını ve insanların tüm gece boyunca sokaklarda gezerek alışveriş yaptıklarını söyler. "Ertesi gün bayramdı. Bayram üç gün sürmüştü. Bu süre boyunca herkes en iyi giysilerini giymiş, yaya olarak ya da arabalarla gezintiler yapmıştı. İnsanlar sokakta birbirlerine ekmek ve elma sunmuşlardı. En sevilen eğlenceler salıncak ve dönme dolaptı (Görsel 2.127). Birçok yerde salıncaklar kurulmuştu.

Halil İnalıcık, Günsel Renda, Osmanlı Uygarlığı, C. 1, s. 439 (Düzenlenmiştir.)

Ramazan Bayramı, Türklerin en büyük bayramıdır ve bu bayramda övülmeye değer bir şeye uyarlar (Görsel 2.128). Bu, bütün düşmanlarından özür dilemeleri ve onlarla barışmalarıdır. Çünkü eğer kalplerinde birine karşı kötülük varsa bayram yapamayacaklarına inanırlar ve bu üç gün zarfında tanıdıkları kimselere rastlarsa onlarla öpüşürler ve birbirlerine iyi bayramlar ve mutluluklar dilerler.

Jean Thevenot, 1655-1656'da Türkiye, s.119

Görsel 2.128: Bayram kutlaması tablosu (Fausto Zonaro)

Cirit oyununun ne olduğu kısaca anlatılmış ve seyyahların bu oyuna hayranlık duyduklarından bahsedilmiştir. Cirit ve okçuluk oyunuyla alakalı olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden bir bölüm ve gravür örnek olarak gösterilmiştir:

Bütün paşalar tatil günleri askeriyle Kavak Meydanı'nda silahşorluk edip cirit oynarlar. Geniş bir meydan olduğundan tâ ortasında üç kat gemi direklerini birbirine bağlayıp dikmişlerdir. Tâ en tepesinde bir altın yaldızlı top vardır. Bütün oyuncu savaşçılar at bırakıp o topa sırik atarlar. Vuran yarışmacılara hediyeler verilir.

Evliya Çelebi, Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 2. C., 1. Kitap s.114 (Düzenlenmiştir.)

Görsel 2.129: Cirit oyunu (Gravür, Melling)

Seyyahların Osmanlı toplumunun giyimi hakkında neler yazdıkları sorulmuş ve aşağıdaki seyahatnameden bir bölüm örnek olarak verilmiştir:

Ayaklarının daima temiz olması gerekir. Yazın giydikleri ayakkabılar ince deriden mor, kırmızı veya sarı renkte yapılır. Bizdeki kumaşların boyanışı gibi deriye çok güzel renkler verirler. Kepenek yerine de dolama adı verilen topuklara kadar uzun şeyler giyerler. Manto olarak uzun ve bol elbiseler giyerler. Giyimlerini mümkün olduğu kadar iyi kumaştan yaptırırlar. Kalite itibarıyla yüksek olmamakla beraber üzerine türlü nakışlar konmuş gösterişli ve zarif çeşit çeşit kumaş dokunur (Görsel 2.130).

Manuel Serrano Y. Sanz, *Türkiye'nin Dört Yılı 1552-1556*, s. 134

Ünitenin sonuna gelindiğinde etkinlik olarak öğrencilere aşağıdaki seyahatname örnekleri verilmiş ve öğrencilerin cevaplaması istemiyle sorular sorulmuştur.

Seyahatnamelerden alınmış metinleri okuyunuz ve soruları cevaplayınız. Cevaplarınızı defterinize yazınız.

Bir kaç ormandan geçtik. Çok sayıda köy gördük. Bu köylerde bizi çok iyi ağırladılar, yemek verdiler. Yolcuları rahatlatmak ve yedirmek âdeti Müslümanların en şerefli âdetlerindendir. Türkler bir hayırsever olarak asla teşekkür beklemez ve karşılığını da istemezler.

Gülgün Üçel Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, s. 356

Onlar kendi aralarında öyle örnek bir uyum ve ahenk içinde yaşarlar ki aralarında kaldığım sürede bir Müslümanın diğer bir Müslümana ne şiddet gösterdiğini ne de kötü bir söz söylediğini gördüm.

Gülgün Üçel Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, s. 159

Leylekler, kırlangıçlar kovulma korkusundan uzak, Türklerin evlerine yuva yapabilirler. Köpekler sürüler halinde sokaklarda dolaşır. Onlara kötü davrananın vay hâline! Sokaklarda kedilere et atan çok insan görebilirsiniz.

Ümit Meriç, *Seyyahların Aynasında Şehirlerin Sultanı İstanbul*, s.207

Bütün camilerin hayır işlerinde kullanılmak üzere büyük gelirleri vardır. Bu gelirler akıl hastalarının, fakir halkın bakımı ve çocukların eğitimi gibi hayır işlerinde kullanılmak üzere yapılan bağışlarla verilen hediyelerden oluşmaktadır. Bunun yanı sıra onlar, camilerin yanındaki imaretlerde fakir halka bin okka pilav ve yeterli miktarda et dağıtırlar.

Gülgün Üçel Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, s. 349

Uyku vakti gelince yataklar getirilir, yere serilir ve herkes kendi yatağında yatar; ev sahibinininki bir divan üzerindedir. Sabah yataklar kaldırılır ve yerine tekrar konur. Öyle ki ev bir anda yatak hiç yokmuş gibi bir hâle gelir.

Jean Thevenot, *1655-1656'da Türkiye*, s. 93

Onların en sık yedikleri, pilav adını verdikleri yemektir. Pilav; piliç, koyun, sığır eti yahut sadece bunlardan birisi veya et olmadığı takdirde tereyağı ile pişirdikleri pirinçtir. Yemek zamanı gelince yere sofra adı verilen deriden yuvarlak bir masa örtüsü yayarlar. Onun üzerine pilav ve eti koyarlar. Ekmeği parçalara bölerek dağıtırlar, sonra da sofranın etrafına ayaklarını altlarına alarak otururlar. Bismillah yani “Allah’ın adıyla” diyerek yemeğe başlarlar.

Jean Thevenot, 1655-1656’da Türkiye, s. 89

İnsan, İstanbul’un neresinde bulunursa bulunsun etrafına hiç bakınmadan sade bir bağırması kâfidir: Kahveciii! Üç dakika sonra, önünüzde bir fincan kahve tütmeye başlar.

Şafak Tunç, Şebistan Seyyahların Hayal Şehri İstanbul, s.325

1. Metinler kültürel özelliklerden hangileriyle ilgilidir? Sırasıyla söyleyiniz.
2. Bu kültürel özellikler neden seyyahların ilgisini çekmiştir?
3. Metinlerdeki kültürel özellikler günümüzde devam ediyor mu? Devam etmeyenler neden yok olmuş olabilir?
4. Bu kültürel özelliklerden hangilerini yaşatmak gerektiğini düşünüyorsunuz? Neden?

Sosyal bilgiler 7. sınıf ders kitabının 2. ünitesi olan “Türk Tarihine Yolculuk” ünitesinde yer alan “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu” konu başlığı işlenirken seyahatnameler ile ilgili ikincil el kaynaklardan yararlanılmıştır. Osmanlı Devleti’nde ordu konusu işlenirken devşirme sisteminden bahsedilmiş ve yeniçeriler ile alakalı aşağıdaki seyahatname ve sorulardan yararlanılmıştır (MEB, 2023: 47).

Bir ülke alındıktan sonra padişah kâtibi o yöreye gelir ve erkek çocukları yeniçeri olarak askere alır. Her biri için beş altın öder ve onları Anadolu’ya yetiştirilecekleri yere gönderir. Şayet buradan aldığı çocuk yeterli gelmezse kendi ülkesindeki erkek çocuklara sahip Hristiyanlara gider. Onlardan her şehrin payına düşen miktarda çocuğu toplar. Çocuklar kime emanet edildiyse o kişi çocukları yetiştirmekle ve sonra kendisine söylenen yere yollamakla mükelleftir. Geri alınan çocuklar savaş talimi yapmaya başlar. Padişah onlara ulufeleri öder. En iyilerini sarayına seçer ve ulufelerini arttırır.

Konstantin Mibailoviç (Sırp), Bir Yeniçerinin Hatıraları, s.115-116 (Düzenlenmiştir.)

1. Metinlerde hangi asker alma sisteminden söz edilmektedir?
2. Alınan çocuklar hangi ocağa asker olmaktadır?
3. Çocuklar neden Türk ailelere verilmektedir?
4. Saray için seçilen çocukların özellikleri neler olabilir?

Sosyal bilgiler 7. sınıf ders kitabının 5. ünitesi olan “Ekonomi ve Sosyal Hayat” ünitesinde yer alan “Meslek Edindiren Kurumlar” konu başlığı işlenirken seyahatnamelerden yararlanılmıştır. Ahi teşkilatı ve ahilikten bahsederken İbn-i Batuta seyahatnamesinden yararlanılmıştır (MEB, 2023: 166).

Türkmenlerin yaşadıkları her vilayette, her şehirde ve her köyde bulunan Ahiler bekar ve sanat sahibi gençlerin oluşturduğu bir tür cemiyettir. Bunlar birbirleriyle çok sıkı bir dayanışma içindedirler. Her birinin halk içinde muteber bir mesleği vardır. Memleketlerine gelen yabancılara yakın bir ilgi gösterir, onların yiyecek ve içeceklerini temin ederler. Öte yandan yaşadıkları yerlerdeki zorbalara da yola getirirler. Ahilerin bir araya gelerek oluşturduğu bu cemiyete fütüvvet (gençlik) adı verilir.

İbni Battuta, Büyük Dünya Seyahatnamesi, s. 204

4.4. İncelenen Seyahatnameler

4.4.1. Ruy Gonzales De Clavijo: Anadolu, Orta Asya ve Timur

Ruy Gonzales De Clavijo Kastilya ve Leon hükümdarı 3. Henri'nin mabeyincisidir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Madrid şehrinde doğmuştur ve 2 Nisan 1412 senesinde vefat etmiştir.

Kral 3. Henri doğudaki gelişmelerden haberdar olmak ve Timur'la dostluk kurmak için onu bir elçilik heyetiyle birlikte 1403 senesinde göndermiştir. Seyahatnamenin geçtiği dönemin özellikleri ise Timur Devleti sınırlarını Marmara Denizi'nden, Çin sınırlarına kadar genişletmiş ve Osmanlı Devleti Fetret Dönemi'ni yaşamaktadır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde kaosu egemen olduğu bir dönemdir.

Yazar yolculuğuna İspanya'dan başlamış Akdeniz üzerinden devam eden yolculuğu esnasında önce Rodos'a sonrasında Bizans İmparatorluğu başkenti olan İstanbul'a ulaşmıştır. İstanbul'da özellikle Beyoğlu hakkında bilgiler vermektedir. Ardından sırası ile Trabzon ve Erzincan'a uğramış ve İran coğrafyasında bulunan Huy kentine varmıştır. Tebriz, Merşhed, Merv ve Belh şehirlerine uğrayan seyyahımız en son olarak Semerkant'a ulaşmıştır. Seyahatnamesini genelde günlük olarak kaydeden Clavijo Akdeniz ve Karadeniz kıyıları, Türkler, Venedikliler, Cenevizliler ve Trabzon Rum İmparatorluğu hakkında önemli bilgiler vermektedir. Birinci bölümü 9, ikinci bölümü 8 alt başlıktan oluşan seyahatnamenin birinci bölümünde Kadiz kentinden Nişabur'a kadar olan seyahati, ikinci bölümde ise Nişabur'dan Timurlular başkenti Semerkant'a ve oradan memleketi Seville şehrine geri dönüşünü anlatmaktadır. Seyahatnamenin alt başlıklarını geçtiği şehirler oluşturmakta son olarak ise memleketi Seville şehrine varması ile birlikte 1406 senesinde seyahatname son bulmaktadır. Esere önem atfedilmesinin bir diğer sebebi de Timur'la bizzat görüşmüş olmasıdır. (Ruy Gonzales de Clavijo, 1993).

Seyahatnamede Osmanlı Devleti'nin yaşadığı taht kavgaları ve iç karışıklıktan şu cümleler ile bahsedilmiştir:

"Biz Sakız'da bulunuyorken, Timur tarafından mağlup edilen Bayezid'in en büyük oğlu ve varisi İsa'nın öldüğünü haber aldık. İsa'nın küçük kardeşleri birbirleriyle kavga halindeydiler. Çünkü herbiri padişah olmak istiyordu" (Ruy Gonzales de Clavijo, 1993: 29).

Seyahatname de Bizans İmparatorluğunda yaşanan iç karışıklık ve taht kavgalarına örnek verilmektedir:

“...Manuel ve John anlaşarak, ikisinin de İmparator ünvanı taşıması kabul edilmiş. Anlaşmaya göre, Manuel’in ölümünden sonra John tek imparator olacak. John’un ölümünün ardından da, Manuel’in oğlu tahta geçecek. Ondan sonra da taht, John’un oğluna kalacak. Bana kalırsa içlerinden biri bile buna uyacak değildir”(Ruy Gonzales de Clavijo, 1993: 54).

İstanbul isminin kullanımıyla alakalı olarak seyyah:

“Rumlar, bu şehir, bizim gibi Constantinople demiyorlar, İstanbul diyorlar” (Ruy Gonzales de Clavijo, 1993: 56). Buradan yola çıkarak İstanbul’un fethinden yarım asır önce de şehre İstanbul denildiği anlaşılmaktadır.

Ankara savaşının başlangıcıyla alakalı seyyah bazı tespitlerde bulunmuştur:

“Bunun üzerine Timur, Sultan Bayezid’e adam göndererek, Taharten’in kendi emri altına ve topraklarının da himayesine girdiğini, bu yüzden Taharten’e karşı herhangi bir hareketin vukuunu kabul etmeyeceğini haber vermişti. Bayezid o zamanlar Timur hakkında bilgi sahibi değildi. Onun için dünyada kendi seviyesinde güç sahibi bir hükümdar bulunmadığına inanıyordu. ... Bayezid, Timur’un adamına, şu dünyada Timur kadar ahmak birinin nasıl olup da bulunabildiğine hayret ettiğini; ... söylemişti. Ve ardından; Timur’un bir daha bu tür hayallere kapılmaması için onu arayıp bulacağını ve esir edeceğini; karısını da kendi kullarından birisine vererek onu yerin dibine geçireceğini eklemişti”(Ruy Gonzales de Clavijo, 1993: 83).

Türklerin zor durumda olanların mallarına ve canlarına zarar vermediği şu cümleler ile anlaşılmaktadır:

“Gerek denizdeki tayfalar, gerekse karaya çıktığımızda Türkler, mallarımızın bir kılına dokunmadılar. Kaptanın dediğine göre, bu gemi de diğer gemi gibi mahvolacaktı; fakat bu limana sığınabildiği için kurtuldu”(Ruy Gonzales de Clavijo, 1993: 62-63).

Seyahatnamede savaşçı, dayanıklı olunmasından ve yemek kültüründe ekmeğin ikinci planda kalmasından bahsetmiştir.

“Tatarlar gayet cesur bir millettir. Hepsi de ata çok iyi biner. Mükemmel ok ve yay kullanırlar. Bol yemek bulunca karınlarını lüzumundan fazla doldururlar. Bulamadılar mı süt ve et ile yetinirler. Bu şekilde uzun zaman yol alır, ekmek yemeden et ve sütle yaşarlar. Tatar milleti, dünyanın bütün milletlerinden fazla soğuk ve açlığa dayanır” (Ruy Gonzales de Clavijo, 1993:141).

Timur devleti ve döneminin içki kültürüyle alakalı seyyah şunlardan bahsetmektedir:

“Bunlarla birlikte, altın ve gümüş kadehler içinde şekerli kırmızı getirdiler. Yaz mevsiminde burada bu nefis içki içiliyor”(Ruy Gonzales de Clavijo, 1993:143).

“Timur, bu sarayda da bir ziyafet tertibini emretmişti. Başkalarıyla beraber, bizi de bu ziyafete davet etti. Ve bu ziyafet sırasında, bol şarap içilmesini emretti. Herkes içecekti. Çünkü Timur’da içecekti. Bize anlatıldığına göre, burada bir kimse, Timur’un emri ve müsaadesi olmadan, kendi başına veya bir meclis olarak şarap içemiyor. Tatarların âdeti, şarabı yemekten önce içmektir. Ve çok hızlı içtiklerinden, çabuk sarhoş oluyorlar. Davetliler sarhoş olmadıkça, davet, davet sayılmıyor. Ziyafette şarap veren

hizmetçilerin yapması gereken, misafirin önünde şarabı sunmak ve kadehler boşaldıkça aynı şekilde yeniden doldurmak. Bu yüzden, içlerinden yorulanlar değiştirilip, yerlerine yenileri geliyor. Bu gelenler aynı şekilde şarap sunmaya devam ediyor. Her kadeh dolu olarak verilmekte ve bu tek yudumda içilmektedir. Kadehini bir dikişte bitirmeyen olursa, onun kadehi bir daha doldurulmuyor. Her hizmetçi, misafirlerin üçüne beşine değil, ancak ikisine hizmet etmektedir. Şarap içmeyen olursa, davet etmekle ona şeref vermiş olan Timur'a hakaret etmiş sayıldığı söyleniyor. Her kadehte "Timur'un sağlığına!" yahut, "Timur'un başı için!" deniyor ve arkasından bir kadehte bütün kadeh içiliyor. Şarabı bu şekilde ve çok içene, "Bahadır" deniyor. Bahadır, cesurca ve pervasızca içen demektir" (Ruy Gonzales de Clavijo, 1993:146).

Seyyah misafirperverliğe örnek olarak da şu cümleler ile bahsediyor:

"Mayısın 3'ü olan ertesi gün Alanza köyünden hareket ederek, yine bir Türk köyüne vardık. Burada da çok hoş bir misafirperverlik ile karşılaştık. Burada bize atlar verdiler, yiyip içeceğimizi temin ettiler. Geceyi, daha ilerideki bir köyde geçirdik. Atlarımızı burada da değiştirdik. Bütün yol boyunca her türlü ihtiyacımız temin olunuyordu; ve bizden para alınmıyordu. Çünkü Timur'un hükmü altındaki memleketlerde adet böyledir" ... "Gece olsun, gündüz olsun, nereye uğrarsak altımıza halılar seriliyor, sofralar kurulup yemekler getiriliyordu. Köylerde köy ekmeği yiyorduk. Önümüze bol bol, türlü türlü etler konuyordu. Bundan başka yağa kırılmış yumurtalar, süt dolu çanaklar, tereyağlar, ballar ikram olunuyordu. Her yerde bu aynı ikram ve hoş karşılanmayı görüyorduk. Bir yerde geceleyecek olsak, önümüze getirilen yemekler yiyeceğimizden fazla oluyordu (Ruy Gonzales de Clavijo, 1993: 76).

"Tebriz yakınlarında... Buranın ahalisi hep Türkmen idi... Bir köye yaklaştıkça, köylüler yanımıza gelerek köylerine uğramamızı rica ediyor ve getirdikleri yemekleri bize sunuyorlardı. Önce ayran ve ekmek geliyor, sonra çorba veriyorlardı. Şayet geceyi de köyde geçirecek olursak, bize et de pişiriyorlardı" (Ruy Gonzales de Clavijo, 1993: 122).

Türklerde yemek adabı ve yemekte bıçak, kaşık kullanımıyla alakalı seyyah Erzincan'a Timur tarafında atanan Vali'yi ve yaşadıklarını anlatmıştır:

"Etler sinilere kondu. Yaklaşık yüz tane kadar tencere çıkarıldı. Bunların hepsi de yuvarlak ve derindi. Bu tencereler bana, süvarilerimizin giydiği miğferleri hatırlatmıştı. Sinilere konan etlerden başka, tencereler de et ve pirinç ile dolduruldu. Her tabağın görüntüsü başkaydı. Vali ile bizim önümüze kurulan sofranın örtüsü ipektendi. Sofralar kurulunca herkes bunların etrafına toplandı. Herkesin et kesmek için bir bıçağı ve yemek için bir tahta kaşığı vardı. Valinin yanında, onun yiyeceği eti kesecek bir hizmetkâr bulunuyordu. Karşısında oturan iki asilzadeyi, kendisiyle birlikte yemeğe davet etti. Sıra pilava gelince, bunların üçü de tek bir kaşığı kullandılar ve aynı sahandan yediler. Kaşığı sırayla kullanıyorlardı" (Ruy Gonzales de Clavijo, 1993: 78).

Türklerde ayran ve ayran aşının önemli olduğunu ise seyyah şu şekilde bahsetmiştir:

"Gerektiğinde yalnız ayranla yetinirler. Ayranı hazırlamaları şu şekilde olur: Önce, bir kazana su doldurup ısıtırlar. Su henüz kaynamamışken, peynir gibi hazırlanmış olan yoğurt, soğuk suda ezilip sıvıltıldıktan sonra kazana dökülür. Böylece kazan, sirke gibi ekşi bir ayranla dolmuş olur. Daha sonra küçük yuvarlaklar şeklinde hazırladıkları hamurları kazanın içine atarlar. Bunlar içindeyken biraz daha

kaynayan kazan ateşten kaldırılır. Ve kazanın içindeki, kâselere doldurulur. Bir nevi çorba demek olan bu yemek, Tatarlar nezdinde çok makbuldür. Tatarlar bunu ekmeksiz ve etsiz yer ve pek hoşlarına gider. Tarif ettiğim bu yemeğe verilen isim "aş"tır" (Ruy Gonzales de Clavijo, 1993: 140).

"Çağatay çadırlarına vardığımızda Mirza Bozar bize et ve pilav, sonra süt ve tereyağı istedi. Bunlardan sonra birçok kavun getirildi. Bu memlekette kavun hem bol hem de pek nefistir. Bir de ayran içinde kaynattıkları hububat yiyecekleri vardır"(Ruy Gonzales de Clavijo, 1993: 122) .

Seyyah yemek kültüründe etin öneminden şu cümleler ile bahsetmiştir:

"Biz oturduktan sonra, hizmetçiler sofraları hazırlamağa başladı. Getirilen yemekler, koyun ve beygir eti idi... Gerek bu tabaklar, gerekse diğer tabaklar çok kıymetliydi. Tatarlarca en makbul et, beygir etidir" (Ruy Gonzales de Clavijo, 1993: 142).

Timur devletinin kökeni ile alakalı seyyah şu ifadeleri kullanmıştır:

"Çağatay Türklerinden olan Timur'un elçisini görenler, ondan kaçıyordu. Timur'un kabilesine mensup olanlara Çağatay denmektedir"(Ruy Gonzales de Clavijo, 1993: 76).

Timur'un adaletini öven tavizsiz ve tereddütsüz uyguladığını söyleyen seyyahtan aşağıdaki cümleyi adalet ile ilgili olarak alabilir.

"Timur, adaleti hep böyle tavizsiz ve tereddütsüz uygular. Mesela, eti çok pahalı sattıkları belirlenen birkaç kasap da idam ile cezalandırılmıştır. Yine, kunduracı ve diğer bazı esnaf, şiddetli cezalara çarptırılmış"(Ruy Gonzales de Clavijo, 1993: 156).

"Timur'un bu adaleti herkesi titretiyor. Adaletin, Dina gibi çok nüfuslu bir adam için uygulanmış olması, herkese ibret olmuştu. Hatta, dina için lehinde, koruyucu sözler söyleyen biri de idam hükmünü yemiştir"(Ruy Gonzales de Clavijo, 1993: 156).

Türklerdeki çadır ve otağ kültürü ile ilgili seyyah hayranlığını şu cümleleri ile ifade etmiştir:

"Önceki anlattığımız çadırın en tepesinde, oldukça büyük ve kanatları açık bir kartal vardı. Birbuçuk kulaç aşağısındaysa, çadır üzerine gümüş yaldız ile yapılmış üç şahin resmi görölüyordu. Bunlar son derece sanatkârane bir şekilde yapılmıştı. Şahinler, sanki kartaldan korkmuş da kaçmak ister gibi kanatları açılmış ve bakışları kartala doğru çevrilmişti. Kartal da yukardan bu şahinlerin üzerine çullanacakmış gibi duruyordu. Dediğimiz gibi bunlar ustaca bir tarzda çizilmiş ve bir maksada dayalı olarak buraya konmuş gibiydi"(Ruy Gonzales de Clavijo, 1993:151-152).

Timur devletinde orduda ve sarayda kullanılmış olan fillerle alakalı yazarın bahsettiği bölümler:

"Bahçeye girince, içerde altı tane fil gördük. Bunların her birinin sırtında tahtadan bir kale vardı. Bu kalelerin üzerinde de ikişer bayrak dikiliydi, kalelerin içindeki biniciler fillere türlü marifetler yaptırıyor ve bizi eğlendirmeğe çalışıyorlardı"(Ruy Gonzales de Clavijo, 1993:139).

"O gün fillere birçok oyun oynatıldı. Önce atlarla yarış ettirdiler Filler birden koşmaya başlayınca, ayaklar altında yer sarsılıyordu. Gerçekten, fillerin saldırısına duracak bir insan veya hayvan düşünülemez. Savaşta bir fil bin piyadeye bedel sayılır. Çünkü filler saldırıya geçince, rasgele her şeyi çiğneyip geçiyorlar. Hele yaralandıkları zaman, daha şiddetle ve dehşet verici bir hızla saldırıyorlar.

Dişleri ancak yukarı doğru uzadığında kesilip ucuna kılıç gibi silahlar bağlanıyor. Filler bunlarla her tarafa saldırıp ortalığı kasıp kavuruyorlar. Bir fil iki gün yemeden ve durmadan yürümeğe dayanıklıdır. Özellikle savaş sırasında bir fil üç gün yemeden savaşabilir”(Ruy Gonzales de Clavijo, 1993:164).

Timur’un askeri zekâsına bir örnek yine filler üzerinden seyyah tarafından verilmiştir:

“Timur bu hükümdar ile harbetmiş. Önce, Hindistan fillerinin hamlesi sonucunda gerilemek zorunda kalmış. Fakat sonra Timur buna karşı bir tedbir düşünmüş: Harp meydanına otlar yüklü devler sevk etmiş. Harp başlar başlamaz otlar ateşe verilmiş ve bunun üzerine, sırtında ateşe yanan devlerden ürken filler kaçışmağa başlamış. Fillerin ateşten korktukları anlaşılıyor. Bize söylendiğine göre bunun sebebi, filin gözlerinin küçük olmasıdır. Timur’un fillere karşı aldığı tedbir başarılı olunca, Hindistan kralı mağlup olmuş”(Ruy Gonzales de Clavijo, 1993:159).

4.4.2. Busbecq: Türk Mektupları

Ogier Chiselin Busbecq 1522 senesinde Lille şehrinde doğmuştur. 1544 ve 1562 seneleri arasında Avusturya İmparatoru Ferdinand’ın özel elçisi olarak İstanbul’da görev yapmıştır. 1562 senesinde İstanbul’daki görevinden ayrılan Busbecq farklı farklı resmi görevleri yerine getirdikten sonra yetmiş yaşında 1592 senesinde vefat etmiştir.

Rönesans ve Reform’un Avrupa’nın sosyal yapısına yerleşmeye başladığı yıllarda yetişmiş olan Busbecq, düşüncelerini Leuven, Padoa ve Venedikte sürdürdüğü üniversite hayatı boyunca kökleştirmiştir. Türkçe dâhil olmak üzere sekiz ayrı dili bildiği hakkında söylenmektedir. İlk görevinde İspanya Kralı 2. Felipe ile İngiltere Kraliçesi Mary Tudor’un düğününe İmparator Ferdinand’ı temsil etmek üzere katılmıştır. Sonrasında ise bu eserin ortaya çıkmasını sağlayacak olan İstanbul elçiliği görevine Avusturya-Osmanlı sınır anlaşmazlığı sorununu çözmek için getirilmiştir.

Busbecq’in Türk Mektupları eseri Osmanlı elçisi iken Macar asıllı diplomat ve dostu olan Nicholas Michault’a yazdığı mektuplardan oluşmaktadır. Arada ülkesine gelip giderek 1544 ile 1562 arasındaki seneleri İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu’nda geçirdi. İş Bankası Kültür Yayınları tarafından yapılan çevirisinde eserin dört ayrı mektup olarak derlendiği görülmektedir.

Osmanlı ülkesinden leylak, lale soğanlarını ilk götüren kişi olan ve Ankara geçisini Avrupa’ya tanıtan Busbecq aynı zamanda eski eser meraklısıdır. Ankara’da bulunan Augustus Tapınağı’nın duvarlarına kazınmış olan ve Roma İmparatoru Augustus’un yaptığı işleri anlatan Ankara Anıtı metnini (Monumentum Ancyranum) kayıt altına alan ilk kişidir. Ayrıca pek çok eski el yazması eserin günümüzde Avusturya arşivinde yer almasını sağlamıştır.

Mektuplarında İstanbul sokaklarından Türklerde hayvan sevgisine, Kanuni’nin Hürrem Sultan ve Şehzadeleri ile ilişkilerinden Şehzade Mustafa’nın öldürülmesi olayına, Rüstem Paşa’nın maddiyata olan sevgisinden, Osmanlı’daki Hamam kültürüne, Osmanlı ordusundaki nizamdan o dönemde gerçekleşmiş dedikodulara kadar birçok konuyu ele almıştır. Bu eserin bir

başka önemi ise Hümanist bir Avrupalı düşünürün gözünden Osmanlı Devleti'nin incelenmesi, tanık olduğu aksaklık ve adaletsizlikleri eleştirel bir göz ile ele almasıdır (Ogier Chiselin Busbecq, 2005).

Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde yaşayan azınlıkların korunmasına verdiği önemi yazar şu cümleler ile açıklamıştır:

"Yeniçerilerle ilk defa Buda'da karşılaştım. Piyadelere bu ismi veriyorlar. Sultanın imparatorluğa dağılmış 12.000 kişilik yeniçeri gücü var. Bunlar düşmana karşı kaleleri, halkın tecavüzüne karşı da Hristiyanları ve Yahudileri korurlar. Büyük küçük hiçbir köy, kasaba veya şehir yoktur ki Hristiyanları, Yahudileri ve diğer acizleri kötülere karşı korumakla vazifeli yeniçeri muhafızlar bulunmasın" (Ogier Chiselin Busbecq, 2005: 10).

Osmanlı Devleti'nde yaşayan Türklerin ihtişamdan uzak mütevazı yaşamlarını Buda şehrinde yaşayan Türklerin evleri üzerinden şu şekilde örneklemiştir:

"Türklerin bir özelliği de binalarında ihtişamdan kaçınmaları. Bu gibi şeylere önem vermeyi kendim beğenmişlik, gurur ve gösteriş addediyorlar -bunlar adeta insanın bu dünyada ebediyen var olmayı beklediğine işaret edermiş gibi. Evlerine, bir yolcunun hana baktığı gözle bakıyorlar. Onları hırsızlardan, sıcak, soğuk ve yağmurdan koruyorsa başka bir lüks aramazlar. İşte bu nedenle bütün Türk diyarında zarif bir eve sahip zengin bulmak zordur. Sıradan halk kulübelerde ve küçük evlerde yaşar. Ancak zenginler bahçe ve hamama düşkündür. Kalabalık ailelerini barındıracak büyük evleri vardır ama bu evlerde aydınlık revaklar, göz alıcı salonlar, muhteşem olan veya insanı cezbeden hiçbir şey yoktur" (Ogier Chiselin Busbecq, 2005: 12).

Türk denizcilerinin cesareti konusunda yazar yolculuğu sırasında yaşadığı olayı anlatmaktadır:

"Türklerin cesaretini fevkalade buluyordum. Gecenin karanlığına, ay ışığı olmamasına ve şiddetli rüzgârlara rağmen yola devamda hiç tereddüt etmediler. Kıyıda suya uzanmış değirmenler ile kütüklerden ve ağaç dallarından dolayı sürekli tehlike içindeydiler. Kuvvetli rüzgâr, bulunduğum tekneyi sık sık ağaç köklerine ve suya uzanan kalın dallara öyle bir şiddetle çarpıyordu ki her an parçalanmamız mümkündü. Hatta bir defasında güvertenin bir parçası büyük gürültüyle koptu. Yatağımdan fırlayarak gemicileri daha dikkatli olmaları için azarladım. Bana yüksek sesle verdikleri cevap sadece "Alaure" yani "Allah bizi korur" oldu" (Ogier Chiselin Busbecq, 2005: 15).

Türk kültürünün en önemli öğelerinden olan misafirperverlik hakkında şu cümleleri kullanmaktadır:

"Bazen de bir Türk hanında kaldım. Bunlar çok geniş ve ayrı ayrı yatak odaları olan gösterişli yapılar. Hristiyan, Yahudi, fakir, zengin hiç kimse buradan geri çevrilmiyor, kapısı herkese açık. Paşalar ve sancak beyleri yolculukları sırasında buraları kullanırlarmış. Türk hanlarında her zaman bir saltanat sarayındaymışım gibi misafirperverlikle karşılandım. Bu hanlarda konaklayanlara yemek verilmesi âdettir. Yemek zamanı bir hizmetkâr masa kadar kocaman bir tepsiyle çıkagelir. Tepsinin ortasında bir

tabak etli bulgur, etrafında ekmekler ile bazen de bir petek bal olur”(Ogier Chiselin Busbecq, 2005: 19-20).

Osmanlı devlet yönetimi devletin geleceği için çift başlılığı kabul etmez ve buna önlem alır. Sefir aşağıdaki anlatım ile buna bir örnek vermiştir:

“Türk sultanlarının oğlu olmak büyük bir mutsuzluk, zira aralarından biri babasının yerine tahta geçtiğinde bu diğerleri için kaçınılmaz bir ölüm demek. Türkler tahta rakip istemez. Onları zorlayan aslında hassa askerlerinin davranışlarıdır. Eğer tahta geçenin kardeşlerinden biri hayatta kalabilmişse bu askerler sultandan devamlı olarak ihsan talep ederler. Bu talepleri geri çevrilecek olursa “Allah kardeşine uzun ömür versin”, “Allah kardeşini korusun” nidaları duyulmaya başlar. Bu yolla kardeşini tahta geçirmek istediklerini açıkça belli ederler. Dolayısıyla Türk sultanları ellerini kardeş kanıyla kirletmek ve saltanatlarına cinayetle başlamak zorunda kalırlar”(Ogier Chiselin Busbecq, 2005: 32).

Avrupa’da başlayan sömürgecilik anlayışı ile alakalı yazar eleştirel bir gözle Avrupalıların içinde bulunduğu durum hakkında şu cümleleri söylemektedir:

“Halbuki bizler uçsuz bucaksız okyanuslarda Hindistan’ı ve Antipodları [Avustralya ve Yeni Zelanda] arıyoruz, çünkü oralardaki ganimetler ve yağma çok daha değerli. Bunlar tek damla kan dökmeden cahil ve saf yerlilerden, onların zararına ele geçirilebiliyor. Din bahanedir, gerçek gaye altındır”

“Halbuki ecdadımız zamanında gayeler başkaydı. Onların düşünceleri, bol altına sahip toprakları tüccar zihniyetiyle keşfetmekten çok uzaktı. Nerede cesaret sergilemek ve vazifelerini yerine getirmek mümkünse oraya gitmişlerdi. Yaptıkları uzak seferler, karşılaştıkları tehlikeler, gösterdikleri çabalar şahsi menfaatleri için değil şeref kazanmak içindi. Giriştikleri savaşlardan her biri para zengini değil, nam zengini olarak dönmüştü” (Ogier Chiselin Busbecq, 2005: 43).

Osmanlı Devleti’nde statülerin doğuştan verilmediği ve statülerin kazanılması için dikkat edilmesi gereken şeyler olduğunu aynı zamanda kendi toplumlarında statülerin doğuştan verildiğini yazar şu cümleler ile ifade etmiştir:

“Türk imparatorluğunda her insanın içine doğduğu şartları değiştirme ve kaderini tayin etme imkânı vardır. Sultanın altındaki en yüksek mevkilere sahip kimseler genelde sığırtmaçların oğullarıdır. Böyle doğmuş olmaktan utanç duymak şöyle dursun, bununla övünürler. Kendilerini ecdatlarına ve tesadüfen doğmuş oldukları ortama ne kadar az borçlu hissederlerse duydukları gurur o derece büyüktür. Meziyetlerin doğum veya miras yoluyla soydan geçtiğini kabul etmezler. Onlara göre meziyetler kısmen Tanrı’nın bir lütfü kısmen de aldıkları talim ve terbiyenin, gösterdikleri çabanın ve hissettikleri şevkin ürünüdür. Nasıl ki müzik gibi sanata, matematik ve geometriye olan istidat babadan oğula geçmiyorsa, karakterin de irsi olmadığını, oğulun mutlaka babasına benzemesi gerektiğini ve vasıfların insana Tanrı tarafından ihsan edildiğini düşünürler. Dolayısıyla Türkler arasında itibar, hizmet ve idari mevkiler kabiliyet ve faziletin mükâfatı oluyor. Kişi tembel ve sahtekâr ise hiçbir zamanyükselmiyor, küçümsenip hakir görülüyor. İşte Türkler bu nedenle neye teşebbüs etseler başarılı oluyorlar ve hükmeden bir ırk olarak hâkimiyetlerinin hudutlarını her gün genişletiyorlar. Bizim usullerimizise çok farklı. Bizdemeziyete

yer yoktur. Her şey doğuma dayanır ve yüksek mevkilerin yolunu açan sadece soylu olmaktır”(Ogier Chiselin Busbecq, 2005: 64-66).

Türklerin düzene verdikleri önemi şu örnekle açıklamıştır:

“... Yüz veya daha çok sahan bu usulle ve herhangi bir karışıklığa meydan verilmeden, sözün gelişi akıp durdu. Bu iş bittikten sonra hizmet edenler misafirleri tekrar selamladılar ve aynı düzende, ancak son gelenler bu defa başta, ilk gelenler de sonda olmak üzere çekildiler. Diğer yemekler de sofraya bu usulde getirildi. Türkler anlık işlerde dahi intizama dikkat ederler. Biz ise en mühim konularda bile bunu ihmal ederiz” (Ogier Chiselin Busbecq, 2005: 69).

“... Türklerin düzenini bizimkiyle kıyasladığımda geleceğin başımıza getireceklerini düşünüyor ve ürküyorum(Ogier Chiselin Busbecq, 2005: 122).

Osmanlı askerinin düzen içinde bulunmasını, temizliğe verdiği önemi ve taşkınlık yapmamasını kendi askerlerini eleştirerek şu cümleler ile anlatıyor:

“Öncelikle dikkatimi çeken şey askerin kendi birliğine ait mıntıkanın dışına çıkmamasıydı. Bizim ordugâhların durumunu bilen bir kişi buna inanmakta zorluk çeker. Gerçek olan şu ki her tarafa tam bir sessizlik ve huzur hâkimdi. Ne bir münakaşaya ve zorbalığa rastlamak mümkündü, ne de içkinin yarattığı taşkınlığa, bağırış çağırışa ve sarhoşluğa. Ayrıca her yer tertemizdi. Etrafta gübre yığınları veya çöp görmeniz, insanın gözünü ve burnunu rahatsız edecek bir şeyle karşılaşmanız söz konusu değil. Türkler bu gibi pislikleri ya gömüyorlar ya da göz önünden kaldırıyorlar. Asker kendi pisliğini çapasıyla toprakta açtığı bir çukura gömüyor. Bütün ordugâhı böylece tertemiz tutuyorlar. İçki içilip çoşulduğunu ve kumar oynandığını göremezsiniz. Bunlar bizim askerlerimize ait kötü alışkanlıklardır. Türkler kâğıt ve zar oyunlarının sebep olduğu zararı bilmezler”(Ogier Chiselin Busbecq, 2005: 161-162).

İstanbul’da yaşadığı deprem olayını (kitapta dipnot olarak muhtemelen 1557 baharındaki İstanbul depremi olabileceği yazılmış) yazar şu sözlerle anlatmıştır:

“İstanbul depremlere çok açık bir şehir. Bir defasında, gece yarısından hemen sonra kaldığımız ev öyle şiddetle sarsılmaya başladı ki nerdeyse yıkılacak sandık. Derin bir uykudan uyanmışım; yanmakta olan gece kandilinin ışığında bir kupanın bir yana bir kitabın diğer yana devrildiğini görüyordum. Buraya bir kiriş, oraya taşlar düşüyor ve bütün bina sarsılarak sallanıyordu. Deprem olduğunu anlayana kadar bu tuhaf olayın karşısında bir an şaşalamış ve donakalmışım. Sonra da güvende olacağımı tahmin ettiğim bir yere sığındım. Deprem birkaç gün sürdü fakat aynı şiddette devam etmedi. Bütün şehirde, hele evlerimizin yakınında ve Ayasofya’da, hatta en sağlam duvarlarda bile depremin meydana getirdiği büyük çatlakları görmek mümkündü”(Ogier Chiselin Busbecq, 2005: 102).

Yazar Türk insanının merhamet duygusuna ve hayvan sevgisine şu cümleler ile yer vermiştir:

“Türkler bütün hayvanlara, özellikle kuşlara çok şefkatli davranırlar... Söylendiğine göre köylüler onları doğar doğmaz gömleklerinin içine koyup bir iki gün orada bakarlar, yavruları ara sıra dudaklarına götürüp tükürükleriyle beslerlermiş. İnsana alışmalarının sebebi de buymuş. Hayvanların çoğu gibi keklıkların hafızaları ve minnet duyguları insanlardan daha güçlü. Yavrulara bu şekilde davranmaları onları sahiplerine bağlıyor ve hiç unutmuyorlar” (Ogier Chiselin Busbecq, 2005: 113-115).

“Buna örnek olarak bir Venedikli kuyumcunun başına gelenleri anlatabilirim. Bu adam kuş tutmaya meraklıydı. Yakaladıkları arasında guguk kuşu büyüklüğünde ve benzeri renkte bir kuş vardı. Kuşun gagası küçük olmakla beraber gırtlığı çok büyük ve genişmiş. Ağzını açmaya zorlandığı zaman içine bir insan yumruğu sığabilirmiş. Kuyumcu şakacı bir adamdı. Kuşun bu garipliğine şaşıtığı için onu evinin giriş kapısı üstüne kanatları iki yana açık olarak bağlamış, ağzını da açık tutmak için çenesinin ortasına bir tahta parçası yerleştirmiş. Sokaktan geçen Türkler durup başlarını kaldırarak kuşa bakıyorlarmış. Fakat onun canlı olduğunu ve kımıldadığını görünce haline acıyıp bu zararsız kuşa böyle azap vermenin suç olduğunu söylemişler. Kuyumcuyu evinden çağırıp ensesinden tutarak ağır suçlara bakan hâkimin huzuruna çıkarmışlar. Hâkim adama sopa cezası vermek üzereyken Venedik tebaasının adli işleriyle uğraşan Venedik Balyosu’ndan bir haberci gelip suçlunun kendisine teslim edilmesini istemiş” (Ogier Chiselin Busbecq, 2005: 124-125).

Türklerin at sevgisi ve at yetiştiriciliğindeki ustalığı yazar methederek ve kendilerini eleştirerek anlatmıştır:

“Hiçbir at Türklerin atları kadar insana alışkın değildir. Bunlar sahibi ile kendine bakan seyisi derhal tanır. Terbiye edilirken onlara gayet yumuşak ve iyi davranılır... Onları okşayıp severek evlerine hatta nerdeyse sofralarına bile alıp adeta çocuklarından ayırt etmiyorlar. Tayların boyunlarında kem göze karşı bir çeşit tasma gibi taşıdıkları sıra sıra nazarlıklar var. Nazardan çok korkuluyor. Onlara bakan seyisler de aynı şekilde müşfik davranıyorlar. Tayların sevgisini onları okşayarak -ve çok mecbur kalmadıkça sopaya başvurmadan- kazanıyorlar. Sonuçta atlar insana büyük sevgi duyuyor. Bundan dolayı çifte atan, ısırın bir ata rastlamazsınız, saldırgan atlar ise yok denecek kadar azdır. Aman Tanrım, bizim usullerimiz ne kadar da farklı! Ahırlarımızda görevli adamlar atlarına bağırılmazlar ve böğürlerine vurmazlarsa tesirli olamayacaklarını sanırlar. Sonuçta hayvanlar korkuyla titrer ve seyisler ne zaman ahıra girse onlardan ürküp nefret ederler... Havanın aşırı sıcak olduğu yaz geceleri atları kapalı yerde tutmuyorlar. Söylediğim gibi üstlerini bir örtüyle örtterek gecenin serinliğine çıkarırlar ve yatmaları için yere kuru gübre sererler. At gübresini yıl boyunca toplayıp güneşte kurutur ve ufalayıp toz haline getirirler. Atların yatması için bunu kullanırlar ve başka bir malzeme de bilmezler... Hayvanların üstüne yaz kış örttükleri örtüleri, hava şartlarına göre değiştirirler. Onları örtülü tutmalarının nedeni tüylerinin yatık ve düzgün kalmasını sağlamak, bir de soğuk almalarını önlemektir. Bu hayvanlar soğuğa karşı hassastır, özellikle kötü hava onları hasta eder.” (Ogier Chiselin Busbecq, 2005: 117-119).

Osmanlı Devleti’nin askerlerinin sıhhatine verdiği önemi şu cümleler ile anlatmaktadır:

“Yük hayvanlarının seferde çoğunlukla yeniçerilere ait silahlarla çadırları taşımak için kullanıldığını söylemiştim. Türkler askerlerinin sıhhatine ve kötü hava şartlarından korunmasına büyük özen gösterirler. Asker düşmana karşı kendi kendisini korumak zorundadır, fakat askerin sağlığını korumak devlete aittir” (Ogier Chiselin Busbecq, 2005: 122).

Yazar mektubunda Osmanlı Devleti’nin toplumu din değiştirmeye zorlamadığını yaşadığı olay üzerinden anlatmıştır:

“Türkler, iyi düşünceler besledikleri bir Hristiyan’a bir defa böyle bir teklifte bulunurlar. Bunu dini bir görev addederek böylece ebedi azaba mahkûm birini, eğer imkân varsa, bundan kurtaracaklarını

ümit ederler. Bu teklifin yapabilecekleri en büyük iyilik olduğuna inanırlar” (Ogier Chiselin Busbecq, 2005: 130).

“...Diğer meselelerde ise yabancı milletlerin eski âdetlerine, kendi dini akidelerine ters düşse bile büyük saygı duyarlar” (Ogier Chiselin Busbecq, 2005: 145).

Türklerin okçuluk konusunda ne kadar iyi ve ileri seviyede olduğunu yazar şu cümleler ile anlatmıştır:

“Türkler bu silahı kullanmakta fevkalade usta. Ok atmaya sekiz hatta yedi yaşlarında başlıyor ve 10, 12 yıl sürekli talim ediyorlar. Sonuçta kolları fevkalade güçleniyor ve öyle usta oluyorlar ki hedef ne kadar ufak olursa olsun isabet ettiriyorlar... Türkler savaşta öyle keskin nişan alır ki hasmını gözünden veya herhangi bir ölümcül yerinden zımbalar” (Ogier Chiselin Busbecq, 2005: 143).

4.4.3. Edmand De Amicis: İstanbul

Edmondo De Amicis 1846 senesinde İtalya’nın Oneglia şehrinde doğmuş ve 1908 senesinde Bordighera’da vefat etmiştir. Subaylık mesleğinin ilk senelerinde yazdığı eserlerle ün kazanmış ve edebiyatçı kimliği ile ön plana çıkmıştır. Sonrasında ise İspanya, Hollanda, Paris Hatıraları, Londra Hatıraları, Fas ve İstanbul eserleri gibi seyahat eserleri ile ilgi toplamıştır. Yazara asıl ününü kavuşturan ise “Dostlar” ve 25 dile tercümesi yapılan “Çocuk Kalbi” eserleridir.

Amicis 1874 senesinde 28 yaşındayken geldiği İstanbul’da bir sene kalmış ve bu süre zarfında gözlemlerini kaleme almıştır. İstanbul hakkında yazılan seyahatnameler arasında önem oluşturan bu eserde yazar Osmanlı tarihi hakkında geniş bilgiler vermiş, aynı zamanda okuduğu kitaplardan ve edindiği rivayetlerden de yararlanmış (Amicis, 1993).

Yazar şehre girerken İstanbul’a karşı beslediği hayranlığı edebi bir üslup ile ifade etmiştir:

“İstanbul’a girerken duyduğum heyecan Messina boğazından İstanbul boğazına kadar süren on günlük deniz yolculuğunda gördüğüm herşeyi neredeyse unutturdu bana. Bir göl gibi durgun ve mavi İon denizi, güneşin ilk ışıklarıyla pembeleşmiş uzak Mora dağları, gün batışıyla yaldızlanmış Ege, Atina sahilleri, Selanik körfezi, Limni, Bozcaada, Çanakkale boğazı, yolculuk boyunca beni meşgul eden herkes ve herşey, Altınboynuz’u gördükten sonra zihnimde öyle karıştı ki, bunları şimdi tasvir etmeye kalksaydım, hatırımda kalanlardan ziyade hayalen yazmaya mecbur olacaktım” (Amicis, 1993: 2-3).

“Krallar, prensler, Krezüs, dünyanın kudretli ve zengin insanları, o anda hepinize acıdım; gemide bulunduğum yer sizin bütün hâzinelerinize bedeldi ve İstanbul’a bir bakışımı bile bir imparatorluğa değişmezdim”(Amicis, 1993: 15).

“Sağda, Galata, geride, bir direk, seren ve bandıra ormanı, Galata’nın üstünde, avrupaî konaklarının kuvvetli hatları belli olan Beyoğlu, önde, rengârenk kalabalıkların karşılaştığı ve iki sahili birleştiren bir köprü. Solda, herbirinden kurşun kubbeli ve altın minareli dev gibi bir camiin yükseldiği kocaman tepelere yayılmış İstanbul : beyaz ve pembe Ayasofya; altı minareli Sultan ahmet; on kubbeli

Süleymanîye; denize akseden Valide Sultan Camii, dördüncü tepede, Fatih Camii; beşinci tepede, Sultanselim camii; altıncı tepede ise Tekfur sarayı var; hepsinden yükseği de, Çanakkale'den Karadeniz'e kadar, iki kıt'anın kıyılarına hâkim Serasker kapısı'ndaki beyaz kule. Galata ile İstanbul'un yedinci tepesinin ötesinde, mavimsi bir ufukta hemen hemen kaybolmuş, belli belirsiz çizgiler, şehir ve şehir dışı mahalleler, liman, filo ve orman hayalleri görülüyor, bunlar sanki hakikat değilmiş de serapmış gibi geliyor. Bu harikulâde manzaranın hususiyetlerini nasıl kavramalı?(Amicis, 1993: 15-16).

Yazarın İstanbul'a olan hayranlığı şehre girdiği andan itibaren değişmeye başlamış, hayalindeki İstanbul'u bulamamanın yaşadığı üzüntü ile birlikte yazar aşağıdaki cümleleri söylemiştir:

"Bu sabah kurduğum hayal uçup gitti. Baştanbaşa ışık ve güzellik olan İstanbul artık tepelere, vadilere dağılmış korkunç bir şehirden başka bir şey değil; bir karınca yuvası gibi kaynaşan yerler, bir mezarlık, bir harabe, bir inziva çıkmazı; dünyanın bütün şehirlerini tasvir eden, insan hayatının bütün şekillerini bir araya getiren işitilmemiş bir medeniyet ve barbarlık karışımı. Büyük bir şehrin ancak iskeleti, zira kârgir binalar pek az; gerisi, sayımı hiçbir zaman yapılmamış her ırktan ve her dinden bir halkın uğuldadığı Asya usulü büyük bir çadırılı ordugâh, kocaman bir baraka yığını. Silinip giden eski kasabalardan, henüz doğmuş ve doğmakta olanlardan meydana gelmiş, değişen büyük bir şehir. Herşey altalta üstüste; her yerde dev gibi bir çalışmanın izleri görülüyor : delinmiş dağlar, yıkılmış tepeler, yerle bir edilmiş köyler, açılmış büyük yollar; insan elinin durmadan uğraştığı bir sahaya dağılmış büyük taş yığınları ve yangın enkazı. Bir düzensizlik, bir tuhaf karışıklık, peşpeşe giden acaip, şaşırtıcı manzaralar : başı dönüyor insanın" (Amicis, 1993: 17).

"On dokuzuncu asır İstanbul'u kaybolmuştur : kendinizi Konstantinus'ların şehrinin önünde zannedersiniz; beşinci asrın havası teneffüs edilir.; bütün düşünceleriniz büyük düşüş gününe doğru atılır ve bir an şaşırır ve şaşkın kalırsınız" (Amicis, 1993: 260).

Yazar İstanbul'a geldikten sonra Pera sokaklarında gördüklerinden yola çıkarak şehrin ve Osmanlı Devleti'nin çok kültürlülüğüne vurgu yapmıştır:

"Her yüz adımda bir, her şey değişiyor. Burada, Marsilya mahallesinin sokağındasınız; dönün, işte bir Asya köyü; tekrar dönün, bir Rum mahallesi, bir daha dönün, bir Trabzon mahallesi. Konuşulan dilden, görünen yüzlerden, evlerin manzarasından, memleket değiştirdiğinizi kabul edersiniz. Fransa'dan, İtalya, İngiltere ve Rusya'dan yama parçaları. Şehrin geniş çehresinde, yeniden ele geçirmek isteyen Hristiyan ailesi ile son gücünü kullanarak bu mukaddes toprağı koruyan Müslüman ailenin arasındaki amansız mücadele mimarî ve üslûpla ortaya çıkar" (Amicis, 1993: 18-20).

Yazarın İstanbul hakkında görüşlerinde çelişkili ifadeler görmek mümkündür. Bazen İstanbul'u beğenen cümleler kullanırken bazen de İstanbul'u beğenmeyip eleştirel cümleler kullanmaktadır:

"Galata, Pera, ne kadar uzaktasınız! İnsan kendisini başka bir âlemde, başka bir zamanda, Muhteşem Süleyman'ın, II. Bayezid'in İstanbul'unda, yalnız kalmış gibi hisseder ve bu meydandan çıkıp Osmanlıların kudretinden doğmuş bu heybetli âbideyi gözden kaybederek, yeniden, ahşap, sefil, yıkılmakta olan, pislik ve yoksulluk içindeki İstanbul'un ortasında bulunca şaşırıp kalır. Yolunuzda

ilerledikçe evlerin rengi solar, çardaklar çöker, çeşmelerin yalakları yosunla örtülür; çatlak duvarlı, ahşap minareli, etrafı çalı ve ısırgan otuyla çevrili ufacık camiler; harap türbeler, kırık merdivenler, içine moloz yığılmış üstü kapalı geçitler, atmacalarla leyleklerin kanat çırpışından veya görünmeyen bir minarenin tepesinden Allah kelâmını haykıran yalnız bir müezzinin gırtlğından gelen sestten başka bir şeyin duyulmadığı sonsuz bir hüznle dolu eski mahalleler bulursunuz... İstanbul bir şehir değildir: çalışmaz, düşünmez, yaratmaz, medeniyet kapılarını zorlar, sokaklarının üstüne atılır, o camilerin gölgesinde uyuklayıp rüya görür, oluruna bırakır. Sabit bir devletin saltanatından ziyade seyyar bir ırkın konaklamasını temsil eden başıboş, dağınık, şekilsiz bir şehir, koca bir payitaht taslağı, büyük bir şehirden çok büyük bir temaşa oyunudur” (Amicis, 1993: 40).

“...İstanbul’da bu düşüncelerle dolaşırken, şehri bu kadar sakin, nebat ve renk içinde bu kadar gülyüzlü görünce, aşağı yukarı bir şaşkınlık hissine kapılırsınız”(Amicis, 1993: 111).

Yazar İstanbul’a veda ederken ise İstanbul hakkında övgü ve hayranlık dolu şu cümleleri söylemektedir:

“Geminin bir hareketi Kasımpaşa semtini yok ediyor, bir başkası bizi Eyüp’ün ötesine götürüyor, bir diğeri gözümüzün önünden İstanbul’un altıncı tepesini kaldırıyor, beşincisi kayboluyor, dördüncüsü gizleniyor, üçüncüsü saklanıyor, ikincisi siliniyor, geriye, Tanrı’ya şükür, bizi hemen terketmeyecek olan Saray tepesi kalıyor. Boğaz’ın tam ortasında süratle gidiyoruz. Tophane semti, Fındıklı semti geçiyor, Dolmabahçe sarayının beyaz ve oymalı cepheleri kayboluyor ve Üsküdar bahçelerle, köşklerle örtülü set set yükselen tepelerini son defa gözler önüne seriyor. Elveda İstanbul! aziz ve büyük şehir, çocukluğumun rüyası, gençliğimin emeli, hayatımın unutulmaz hatırası! Elveda, Şark’ın güzel ve ölümsüz kraliçesi! Zaman bahtını, güzelliğini bozmadan değıştirsın ve çocuklarım seni bir gün benim seni gördüğüm ve terkettiğim aynı delikanlı heyecanının sarhoşluğu içinde görebilsinler!” (Amicis, 1993: 384-385).

Yazar İstanbul’un fethedilişı ile alakalı şu bilgiyi bizlere vermektedir:

“Türklerin Eğrikapı dedikleri kapı, Justinianus’un şehre muzaffer bir şekilde girdiğı ve daha sonra Aleksios Komnenos’un tahtı ele geçirmek üzere geçtiğı meşhur Kaligaria kapısıdır. Bunun karşısında bir Müslüman mezarlığı vardır. Muhasaranın ilk günlerinde, dört yüz topçunun kullandığı ve yüz öküzün yerinden ancak kıpırdatabildiğı Urban’ın o koca topu buraya yerleştirilmişti”(Amicis, 1993: 260).

Yazar Osmanlı Devleti’ni, hayranı olduğı İstanbul’un geçmiş kültürel varlıklarına sahip çıkmadığını için şu cümleler ile eleştirmiştir:

“İstanbul işte budur. İlâhidir. Bununla beraber, insan bu koca Asya kasabasının, bu ikinci Roma’nın, İtalya, Yunanistan, Mısır, Küçük Asya’dan kaçırılan servetlerle dolu bu kocaman müzenin harabeleri üzerine yayıldığını düşününce kederlenir, bunu bir defa hatıra getirmek bile ilâhî bir rüya gibi zihni karmakarışık eder. Şehri denizden surlara kadar kateden büyük kemerler, yaldızlı kubbeler, tiyatrolarla hamamların önündeki, muazzam ayakların üstünde yükselen koca atlı heykeller, somakiden kaideler üstüne oturmuş tunç sfenksler, granitten yapılmış cepheleri mermer tanrılar, gümüş imparatorlar arasından yükselen sürüyle mâbed ve saray nerede? Herşey kaybolmuş veya şekil değıştirmiş. Tunçtan atlı heykeller eritilip top yapılmış; dikilitaşların bakır kaplamaları para; imparatoriçe

lâhitleri çeşme; azize İrena kilisesi cephan deposu; Konstantinos sarmçı imalâthane; Arkadios sütununun kaidesi nalbant ocağı ve Hipodrom at pazarı olmuş; imparator saraylarının temellerini sarmaşıklarla molozlar örtmüş, tiyatroların üzerinde mezarlık otları bitmiş, yangınlarla kavrulmuş veya müstevlinin palasıyla parçalanmış tek tük kitabe, bu tepelerde bir vakitler Doğu imparatorluğunun fevkalâde payitahtının bulunduğunu hatırlatıyor. İstanbul, merkadinin üzerine uzanmış bir odalık gibi, bu hazin harabenin üstünde kendi saatini bekliyor” (Amicis, 1993: 44).

Yazar o dönemde Osmanlı toplumunda gördüğü erkeklerin çok eşli evlilik olayını şu cümleler ile anlatmıştır:

“Şu adam ticarî sebeplerle dört kadın almış bir tacirdir. Karılarından birini İstanbul’da, birini Trabzon’da, birini Selânik’de, birini de İskenderiye’de yaşıyor, böylece seyahat yorgunluklarını çıkardığı dört aşk limanı olmuş oluyor”(Amicis, 1993: 234).

Yazar o dönem içerisinde Osmanlı Devleti’nde sosyal olarak iki ayrı toplum yapısının bulunduğu harem örneğini kullanarak bahsetmiş ve bu konuda düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

“...iki çeşit harem daha vardır : karısının Avrupalı temayüllerini destekleyen genç ve peşin hükmü olmayan Türk erkeğinin haremi ile ahlâken sert veya ana baba, hususiyle katı bir Müslüman ve yenilik düşmanı olan ve evi kendi bildiği gibi idare eden yaşlı bir ananın tesiri altında kalan Türk erkeğinin haremi. Bu iki harem arasında büyük bir fark vardır. Birincisi Avrupalı bir hanımın evine benzer. Evde bir piyano bulunur ve Hristiyan bir kadın hoca hanıma piyano çalmayı öğretir; dikiş kutuları, küçük hasır iskemleler, bir şezlong, bir yazıhane görülür; efendinin Peralı İtalyan bir ressam tarafından kara kalemle yapılmış güzel bir resmi duvara asılmıştır; bir köşede aşağı yukarı yirmi cilt kitabı olan bir kütüphane vardır, kitapların arasında küçük bir Türkçe - Fransızca lügat ile hanımın ikinci elden, İspanya konsolosunun karısından aldığı Resimli Moda mecmuasının son sayısı bulunur. Evin hanımının suluboya resim yapmak için ne lâzımsa herşeyi vardır ve büyük bir şevkle çiçek ve meyva resimleri yapar. Kadın arkadaşlarına canının hiç sıkılmadığını söyler... Neticede, hanım dini İslâm olan Avrupalı bir hanımdır ve kadın arkadaşlarına : “Bir kokona gibi yaşıyorum” , yani bir Hristiyan kadını gibi yaşıyorum derken memnuniyet duyar, kadın arkadaşlarla akrabalar, aynı hayatı yaşayamıyorlarsa, hiç olmazsa aynı esasları açıkça söylerler, aralarında modadan ve tiyatrodan bahsederler, “bâtıl itikatlar”la, “cahilâne fikirler”le, “eski Türkiye’nin taassuplarıyla alay ederler ve nihayet “daha akla uygun bir şekilde yaşama zamanının geldiğini” söylerler” (Amicis, 1993: 227-228).

“Gelgelelim, öteki harem? Orada, hanımın elbisesinden en küçük âlet ve edevâta kadar herşey tamamiyle Türk’dür. Kur’an’dan başka hiçbir kitap girmez bu evlere, İstanbul gazetesinden başka gazete alınmaz. Hanım hastalanınca hekim çağırılmaz, bütün dertlere karşıkendilerine mahsus tabiatüstü bir kuvvetleri olan üfürükçü kadınlardan biri getirtilir. Eğer gelinin anasıyla babasına Avrupalılaşıma hastalığı bulaşmışsa, kızlarını haftada ancak bir gün görmelerine müsaade edilir. Evin bütün açık yerlerine demir parmaklık ve sürgü takılmıştır, hanımın çocukluğunda biraz Fransızca öğrenmek bahtsızlığına uğramış olması bir tarafa, havadan başka Avrupalı olan hiçbir şey girmez içeriye; kayınvalide gelinin eline, daha sonra : “Taklidetmek istediğiniz o güzel cemiyetin ne olduğunu görüyor musunuz? ne namuslu kadınlar

çıkıyor ortaya? ne güzel misaller veriyor size?” diyebilmek için en kötü cinsten bir roman tutuşturabilir” (Amicis, 1993: 228-229).

Yazar genel olarak haremlemler hakkında olumsuz düşünceler söylemiştir:

“Bu haremlemlerdeki hayat cehennem hayatıdır. Ağlanır, tepinilir, porselenler ve billûrlar kırılır, cariyeler toplu iğneyle öldürtülür, suikastlar hazırlanır, cinayetler düşünülür ve bazen cinayet işlenir, zehirlerler, hançerlerler, yüze kezzap şişeleri atarlar, yaşanan hayat korkunç bir zulüm, amansız bir kin, sessiz ve hunharca bir savaştan başka bir şey değildir” (Amicis, 1993: 227).

Türklerin kahve kültürünü girdiği kahvehanelerde gördükleri ile birlikte anlatmıştır. Bu duruma örnek olarak:

“Bir köşede ocak vardı, koca burunlu bir Türk ocağın üstünde küçük bakır cezveler içinde yaptığı kahveyi minnacık fincanlara, şekeri de kendisi koyarak, azar azar boşaltıyordu, zira İstanbul’un her tarafında, kahve, çok şekerli olarak hazır bulundurulur ve bir bardak suyla getirilir. Türkler fincanı ağızlarına götürmeden evvel suyu içerler” (Amicis, 1993: 71).

Yazar İstanbul’un çarşı ve pazarlarını da gezmiş bu gezintiler esnasında Osmanlı kültürü ve sosyal hayatı hakkında bilgiler vermiştir. Yazarın Kapalı Çarşı gezisi esnasında gezdiği Mısır Çarşısı’yla ilgili yazdıkları bu konuya örnek olarak gösterilebilir.

“İçeriye girer girmez, insanın burnuna öyle keskin bir nebat kokusu çarpar ki, neredeyse gerisin geriye dönülür. Burası, Hindistan, Suriye, Mısır ve Arabistan’dan gelen her türlü baharatın toplanarak, odalıkların ellerini yüzlerini boyayan, evlere, hamamlara, ağızlara, sakallara ve yemeklere güzel kokular veren, asabî paşalara kuvvet kazandıran, bedbaht zevceleri yatıştıran, tiryakileri uyuşturan, muhteşem şehre hayal, sarhoşluk ve keyif dağıtan esans, hap, toz, merhem haline döndüğü Mısır çarşısıdır” (Amicis, 1993: 84).

Yazar Karagöz oyununu eleştirip edepsizlik olarak görmekte ve Türklerin karısının halini hatırını sorduğun zaman bile kızarıp utanmasına rağmen çocuklarıyla beraberin Karagöz’ün utanç verici edepsizliklerini dinlemeye gittiklerinden eleştiri olarak bahseder:

“Karagöz, orta sınıftan bir Türk’ün karikatürünü temsil eden gülünç bir tasvir, bir çeşit Çin gölge oyunudur; şeffaf bir perdenin arkasında kollarını, bacaklarını, kafasını oynatır ve mevzuu umumiyetle bir aşk entrikası olan tuhaf bir şekilde eğlenceli bazı komedilerde daima baş rolü oynar. Bu, kuklanın hemcinsidir, ama bozuk bir hemcinsi; ahmak, hilekâr ve hayasız, şehvet düşkünü, aşağı tabakadan edepsiz bir kadın gibi ağızına geleni söyleyen ve seyircilerini her türlü şaka, cinas ve ya açıktan açığa veya üstü kapalı bir şekilde hayasızlık ifade eden garip hareketlerle güldüren ve hattâ kasıklarını tuta tuta güldüren bir tiyatrodur” (Amicis, 1993: 138).

Toplumun yemek kültürü konusunda Amicis şu ifadeleri kullanmıştır:

“Diğer şark milletleri gibi, Türkler de biraz çocuktur : az bir şeyle doymaktan ziyade ondan bundan birçok şey yemeği severler. Şehirli olmuş dünkü çobanlar sade bir sofrayı köylü fıkaralığıymış gibi küçümser tavırlar takınırlar... Harlı ateşte kızartılmış kuşbaşı koyun etinden yapılmış, karabiberli, karanfilli ve yumuşak, yağlı iki pidenin üstüne konarak getirilen kebabı hatırlıyorum : ufak tefek

kusurların cezalandırılması için birebir olan bir yemek. Bazen, pirinçle koyun etinden yapılan ve hiçbir sofradan eksik olmayan pilâvın lezzetini duyuyorum. Pilâv Türklerin mukaddes yemeğidir, aynen Napolililerin makarnası, Arapların kuskusu, İspanyolların puchero'su gibi. Hoşuma giden yegâne şey, yemeğin sonunda kaşıkla içilen hoşaftı; hoşaf, çok şekerli şurupta pişen, içine mis, gülsuyu ve ağaçkavunu suyu konan, kuru üzüm, elma, erik, vişne ve daha başka meyvalarla yapılır. Kuzu ve koyun kıyması hiçbir lezzeti kalmayınca kadar kaynatılarak hazırlanan başka yemekler de vardır; zeytinyağında yüzen balıklar, yaprak dolmaları, kabak tatlısı, una bulanıp kızartılmış patlıcanlar, reçeller, salamura, kokulu otlarla lezzet verilmiş salçalar, ceza kanununun her maddesinin altına, suçu tekrar edecek suçlular için bir yazılması gerekli yemekler.” (Amicis, 1993: 139).

Amicis, Türkler için zaman kavramının çok önemli olmadığını, tembel olduklarını ve çalışmayı sevmediklerini kendi toplumuyla kıyaslayarak şu şekilde açıklamıştır:

“Bizim için, çalışma hayatın bütün öteki meşguliyetlerini düzenleyen ve onlardan üstün olan bir şey olduğu halde, onlar için, ehemmiyeti olmayan bir meşguliyetmiş gibi, hayatın bütün keyiflerinden ve zevklerinden sonra gelir. Bizim için, istirahat ancak çalışmadan sonraki tatildir; onlar için, çalışma istirahate ara vermektir. Her ne pahasına olursa olsun evvelâ uyuklamak, hayal kurmak, saatlerce tütün içmek ve vakit kalınca, hayatını kazanmak için ufak tefek bir şeyler yapmak gerekir. Zaman, Türkler için, bizim anladığımızdan tamamen farklı bir şeydir. Parasının, günün, ayın, senenin onlar için değeri, Avrupa’daki değerlerinin sadece yüzde biridir. Bir nezaret memurunun en basit bir işe vereceği herhangi bir cevap için isteyeceği zaman en azından on beş gün kadardır. Bir işi süratle bitirmenin verdiği zevkin ne olduğunu bilmezler. Hamallardan en yüksek sınıflardaki insanlara kadar, İstanbul sokaklarında telâşlı telâşlı yürüyen bir Türk’e asla rastlanmaz. Hepsisi de, yürüyüşlerini aynı davulun sesine uyduruyormuş gibi, aynı şekilde yürürler. Bizim için hayat ileriye atılan bir sel, onlar için ise durgun bir sudur” (Amicis, 1993: 132-133).

Yazar Türkleri çalışmayı sevmemelerinin yanında kadercilik anlayışları ile de kendi toplumları ile kıyas yaparak eleştirmiştir:

“Bu dünya tiyatrosunun işsiz güçsüz seyircisi olmak, işte Türk’ün büyük arzusu... Onun için, herşey mukadderdir; insan kaderin elinde sadece bir oyuncaktır; beşerî şeylere yazıldığından başka bir istikamet vermek için çırpınması faydasızdır; dünya bir handır; Allah insanı oradan ibadet ederek ve kendi eserlerine hayran olarak geçmesi için yaratmıştır. Allah nasıl bilirse öyle yapsın; bırakalım düşecek şey düşsün, geçecek şey geçsin; yenilemek, muhafaza etmek için yorulmayalım. En büyük arzusu huzurdur, hayatının rahat ahengini bozabilecek bütün sarsıntılardan en büyük dikkatle kaçınır. Ne öğrenme açgözlülüğü, ne kazanç ateşi, ne seyahat iptilâsı, ne de aşk ve sevdanın müphem ve doymamış ihtirasları vardır. Zihnî ve bedenî birçok ihtiyacımızı tatmin etmek için devamlı olarak yaptığımız mücadele karşısında, Türk niçin böyle çalıştığımızı anlamaz bile... Çalışmadığı için, zamanın kıymetini bilmez; bunu bilmediğinden, hayatın ve beşeriyetin ilerlemesine sebep olan insan zekâsının buluşlarını ne ister ne de değerlendirebilir. Ayrıldığı şehirden daha mesut yaşayabileceği bir şehre götürmeyecekse, demiryolunun neye yaradığını düşünebilir. Geleceği düşünmeyi boşmuş gibi gösteren kadercilik, herşeyi ancak sağlam ve süratli bir zevk verebildiği ölçüde değerlendirmesinin sebebidir” (Amicis, 1993: 376).

Yazar yukarda bahsettiklerine rağmen Türkler hakkında şu olumlu cümleleri kullanmıştır:

“Bunlarda kendi işini düşünen meşgul insanların ciddiyet ve murakabesi vardır; Türkler uzak ve müphem bir şeyi düşünen insanlar gibi görünürler. Hepsi de sabit bir fikre dalmış filozoflara veya ne oldukları yerin neresi olduğunun ne de etraflarında bulunan şeyin farkına varmadan yürüyen uyurgezerlere benzerler. Geniş ufukları seyretmeye alışmış insanlar gibi dosdoğru, uzağa bakarlar ve çok içine kapalı yaşamaya alışmış insanlar gibi gözlerinde ve dudaklarında belli belirsiz bir hüznün ifadesi vardır. Hepsinde, aynı vakar, aynı ağır tavırlar, aynı ihtiyatlı dil, bakış ve hareket görülür. Paşadan seyyar satıcıya kadar, hepsi de aynı terbiyeyi almış ve bir çeşit aristokrat vakarla sarılmış asillere benzerler, ilk bakışta kimse, kılık kıyafet farkı olmasa. İstanbul’da ayaktakımı bulunduğunu aklına getiremez” (Amicis, 1993: 369).

4.4.4. Bela Horvath: Anadolu 1913

Macaristan’ın Pecel kentinde doğan Bela Horvath siyaset bilimleri ve ekonomi eğitimi gördü. Edebi eserlerinin yanında gözlem kitapları ve bilimsel kitaplarda yayınladı. Eserleri arasında en çok ses getirenleri: Türkiye’nin Kalbinde, Macaristan’da Protestanlık ve Atatürk’ün Biyografisi’dir.

Türkçe, Almanca ve Fransızca bilen Bela Horvath Macar Turan Cemiyeti’nin çalışmalarına aktif şekilde katılmaktadır. Macar Turan Cemiyeti 1910 senesinde kurulmuş ve Macar kamuoyuna doğu ülkeleri hakkında bilgiler vermek amacıyla geziler düzenlemiş, bu gezilerin üçüncüsünü Milleker başkanlığındaki bir heyet tarafından yapılmıştır. Macar Turan Cemiyeti üyesi olan ve bu heyette yer alan Bela Horvath 1913 senesinde Anadolu’ya yapılan geziyi 1929 senesinde kitaplaştırmıştır.

Orijinal adı “Türkiye’nin Kalbinde, Anadolu’da 2300 Kilometre” olan bu eser sırasında yazar Türkleri kardeş millet olarak tanıtmıştır. Balkan Savaşları ertesinde ve 1. Dünya Savaşı’nın yaklaştığı günlere denk gelen dönemde yazılan kitap 14 bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerde yazar ziyaret ettiği şehirleri ve bu şehirlerde gördüklerini anlatmaktadır. Yazar İstanbul, Konya, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir ve Ankara’yı gezmiş bu şehirler hakkında gördüklerini ve yaşadıklarını aktarmış, yol güzergâhı üzerinde bulunan Eskişehir ve Kütahya gibi şehirler hakkında da bilgiler vermiştir. Bela Horvath bu gezisi esnasında devlet görevlileri, subaylar, aydınlar ve Anadolu’nun sıradan insanlarıyla diyalog halinde olmuş ve bu insanların görüşlerini kaydetmiştir. Eser Tarık Demirkan tarafından çevrilerek ülkemize kazandırılmıştır (Bela Horvath, 2010).

Horvath (2010) “Anadolu 1913” isimli eserinin giriş bölümünde eserin önemi hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

“Turan Cemiyeti tarafından desteklenen coğrafi ve etnografik gözlemleri amaçlayan seyahatimiz, büyük dünya savaşının hemen arifesinde, 1913 yılı yaz ve sonbahar aylarında gerçekleşti. O zamandan bu

yana, dünya savaşının son derece şanssız bir şekilde sonuçlanmasının ardından Anadolu'da olup bitenler ve Türklerin hayranlıkla izlenen bağımsızlık savaşı, bu halkı bütün dünyada haklı olarak ilgi odağı haline getirdi. İşte ağırlıklı olarak dünya savaşı öncesi yazılan eserimizin şimdi yayımlanmasına imkân veren gelişmeler bunlardır. Türklerin olağanüstü bir hamleyle dünya tarih sahnesine muhteşem geri dönüşü, bizim acılar içinde kıvranan mazlum ulusumuzun kararar gökyüzünde parlayan bir umut yıldızı gibidir. Ama bu kitaba önem kazandıran bir başka husus da, Macar halkının kendi dilinde okuyabileceği, bu akraba halkı tanıtan, onun hayat tarzını, erdem ve eksikliklerini bütünsellik içinde aktaran bir kitabın şimdiye kadar yayımlanmamış olmasıdır. Kitap bu eksikliği de doldurmak istiyor. Amacım her zaman objektif olmaktır. Okuyucu eğer kitabın satırları arasında Doğu gezginlerinin fantazi dünyalarının ürünlerini bulmak istiyorsa, hiç yorulmasın! Biz gerçek hayatın izlerinde kalmaya özen gösterdik. Eğer bu küçük seyahatnamemle amacıma ulaşırsam, bu sevgili kardeş halk, yani Türk halkı doğrultusunda ilgi uyandırabilirsem, emeklerim boşa gitmemiş demektir”

Yazar eserine başlarken Türk insanı hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

“Sıradan, ama dürüst ve çalışkan Türk insanı! Sizleri bir kez tanıyan kişinin hafızasında bir daha silinmeyecek anılar bırakıyorsunuz. Narin minareleriniz, sessizce secdeye varıp Tanrı'ya yakaran insanlarsınız, yok olan muhteşem taş anıtlarınızla esrarlı dünyanız sizi görenlerin düşlerinde hep yaşıyor”(Horvath, 2010: 1).

Eserinin devamında Türk insanı hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

“Türk insanının karakterinin diğer yanları da, Kuran'ın beş emrine hiç atıf yapmadan yukarıdaki özellik doğrultusunda da açıklanabilir: Sakin, davranışlarında onurlu, kavgayı, hırçınlığı ve tartışmayı sevmeyen insandır Türk insanı. Dürüst, iyi kalpli ve misafirperverdir. Kuran, "Kimseyi aldatmayın, adil olun" der. Bu nedenle Türk insanına güvenebilirsiniz” (Horvath, 2010: 42).

“Yoksullara destek olurlar, dilencilere bir şey veremeyecek durumda da olsa, onları kovalamaz, "İnayet ola" veya "Allah versin" diyerek teselli ederler” (Horvath, 2010: 43).

Yazar Türk insanıyla alakalı görüşlerini toplumun okuma yazma bilmemesi üzerinden de anlatıyor:

“Yörükler Müslüman ve Türkçe konuşuyorlar. Her ne kadar iyi niyetli ve uysal bir halk olsalar da, kültürel gelişmenin alt basamaklarında oldukları her hallerinden belli: Köyleri düzensiz, pis. İnsanlar okuma, yazma ve sayma bilmiyorlar” (Horvath, 2010: 52).

Türklerin yardımsever ve toplumsal dayanışma açısından ne kadar güçlü olduklarını yazar şu ifadelerle bize göstermektedir:

“Türklerin bir başka övgüye değer özellikleri de, sadece kendi soydaşlarını değil, Hristiyanları bile desteklemeleri, dayanışma göstermeleri. Eğer Rum aile baba birkaç yıllığına İstanbul'a çalışmaya, dükkân açmaya, ticaret yapmaya gitmişse, ailesini yanında götürmüyor. Bu durum da komşular, tanıdık Türk erkekler geride kalan aileye etmeyi görev kabul ediyorlar”(Horvath, 2010: 97).

Yazar Türk kültürün o dönem yaşayan Hristiyanları etkilediğini aralarında kültürel etkileşim yaşandığını kadınlar üzerinden verdiği şu örnek ile açıklıyor:

“Kadınların ve erkeklerin birlikte eğlenmesi o zamanlar son derece ender görülen bir olay. İslam ahlakının yasakladığı bu olay daha sonraları Anadolu Hristiyanları tarafından da benimseniyor; onlar da kadın ve erkek toplulukları ayrı toplumsal hayat sürdürmeye başlıyorlar: Yabancı kadınlar ve erkekler dışarda birbiriyle konuşmuyor, birbirine bakmıyor, birlikte yürümüyorlar. Bu sadece Müslümanlar tarafından değil, Hristiyanlar tarafından da uygulanıyor. Hatta dostlar arasında evlerde bile kadınlı erkekli aynı odada bir araya gelmek çok ender karşılaşılan bir durum” (Horvath,2010:7).

Horvath, Türk kadınının erken yaşlanması nedeni olarak erken evliliği görmüş ve Türk kadını ile alakalı şu cümleleri söylemiştir:

“Türk kadını, Asya’nın diğer kadınları gibi, çok çabuk yaşıyor, 40-50 yaşına geldiğinde artık çok ihtiyar görünüyor. Buna aslında şaşkınlık gerek, çünkü bu ülkenin kız çocukları 14-15 yaşında kocaya veriliyor ve ardından bir dizi çocuk doğuruyorlar. Kızların evlendirilmesiyle ilgili İslam gelenekleri, Müslümanların da ötesinde artık Hristiyanlarca da uygulanır hale gelmiş” (Horvath, 2010: 96).

“Kızlar oldukça genç yaşlarda, daha on altısına basmadan evlendiriliyorlar... Kaldı ki, evliliğin her aşamasında erkeğin evliliği bitirmesi son derece kolaydı. Herhangi bir neden ayrılma gerekçesi olabilirdi: Kadın itaatsizse, çocuk, hatta erkek çocuk olmuyorsa; hatta neden göstermeksizin bile koca kadının önünde boş ol derse, kadın eşyalarını toplayıp kendi anne babasının evine gitmek zorundaydı. Evlilik bu işlemlerle bitmiş sayılıyordu” (Horvath, 2010: 58).

Yukardaki cümlelerine ek olarak Horvath, Türk kadınının hukuki durumuyla alakalı şunları yazmıştır:

“Kadının hukuki durumundaki güvencesizlik nedeniyle ailede kadınlar hep ikinci planda kalıyor, kocalarının bazen zalimce baskılarına boyun eğiyorlar. Oysa Türk kadınları gerçekten iyi, sadık, çalışkan, şefkatli ve ailesi ve çocukları için her şeyi göze alan insanlar. Hayatları ev işleri ve çocuk bakımıyla geçiyor” (Horvath, 2010: 58).

Yazar Kızılırmak boyunca, Sivas’ta, Musul’da, Girit’te yoğun olmak üzere İmparatorluğun tüm topraklarında Bektaşilerin yaşadığından bahsedip Bektaşi tarikatından şu cümleler ile bahsediyor:

“İnançları son derece açık görüşlü; Ramazan ayında oruç tutmuyorlar, kadınlar sokakta yüzlerini kapatmıyorlar, gerektiğinde erkeklerle de konuşuyorlar. Ama ahlaki değerlere son derece bağlılar, monogam evlilikleri tercih ediyorlar” (Horvath, 2010: 103).

Horvath, Türk insanının kaderci bir yapıya sahip olduğunu ve bu durumun onların geri kalmasının sebebi olduğunu şu ifadeleriyle belirtmektedir:

“Türk insanı kaderci ve elindekiyle yetinebilen bir kişiliğe sahiptir. Bu özelliği ona bir yandan, Batı’nın nörotik, asabi, migrenli insanlarına göre hayatın daha derin tadına varabilme yeteneğini verirken, diğer yandan ise hayat karşısında pasifleşmesine neden oluyor. Doğu kültürünün neden geri kalmaya başladığının temel nedenleri işte bu özellikler ve dinin tutucu yapısıdır” (Horvath,2010: 43).

“Kadercilikleri Türklerin ve diğer Müslüman halkların en ciddi zayıflıkları. Her şeyi tanrıdan ve hük:ümetten bekliyorlar. Türkler girişken ve yaratıcı olamıyorlar. Eğer isterse ve mümkünse, Allah ve

hükümet yardım eder diye düşünüyorlar. Hükümet okullar yapsın, para versin, tüm kullarını korusun, baksın, yani gereken her şeyi yapsın diye düşünüyorlar” (Horvath,2010: 53).

Yazar Türklerin damak tadına ilişkin şu ifadelerde bulunuyor:

“Aslında Türkiye’de koyun etinin, bizdeki gibi ağır bir tadı yok. İslam dini domuz etinin yenmesini ve kullanılmasını yasakladığı için Türk insanı yemeklerde koyun yağı kullanıyor. Tatlılar bile bu yağla yapılıyor. Norveç için balıkyağı ne anlam ifade ediyorsa, Doğu için koyun yağı tam öyle: Her yerde bu kokuyu hissediyorsunuz. Mutfaktan koridorlara, evlerden otellere, çarşı pazara ve hatta resmi dairelere bile sinmiş bu koku. Ama insan zamanla bu kokuya alışıyor, hatta hoşlanmaya bile başlıyor” (Horvath,2010: 24).

Yazar çarşı pazar gezmeleri sırasında Osmanlı Devleti’nde farklı kültürlerden insanların hoşgörü içerisinde bir arada yaşadığını şu cümleyle söylemektedir:

“Balık pazarında her türden insan koşuşturuyor. Sırtlarında plastik yağmurluklarıyla Avrupalılar, köşe başında pazarlık kavgası yapan kara bir Afrikalı, diğer yanda Ermeni satıcı, kollarım dirseklerine kadar sıvayıp müşteri çağıran Rum lokantacılar, sarı kaftanlı Arap tüccarlar, boylu poslu Kürt katırcılar, her şey, herkes birbirine karışıyor”(Horvath,2010: 118).

Osmanlı Devleti’nin birçok cephede savaştığından ve askerlerinin zor şartlara rağmen direndiğinden şu cümleleri ile bahsetmiştir:

“Aynı anda beş cephede birden savaşmak, bir yandan da iç sorunlarla uğraşmak zorunda kalmak çok zor bir iş olsa gerek. Osmanlı İmparatorluğu’nu yakından tanıyanlar onlarca ayrı halkı bir arada yönetmenin ne kadar ustalık gerektirdiğini bilebilirler. Bu zorluğu ancak bu devletin tarihini yakından biliyorsanız anlayabilirsiniz. Bu ülkede ordunun ana dayanağı Anadolu’dan, özellikle de Ankara, Konya ve Adana vilayetlerinden toplanan Müslüman askerlerden oluşuyor. İşte bu askerler, eğer suyu ve ekmeği varsa cephede sonuna kadar da yaniyorlar” (Horvath,2010: 9).

Yazar Doğu ve Batı arasındaki keyfe olan düşkünlüğü ve zaman kavramını kullanma olayını karşılaştırmalı olarak şu cümleler ile anlatmıştır:

“Seslerini yükseltmeden sohbet ediyor, arka arkaya sigara sarıyor, keyif yani dinlenmenin tadını çıkarıyorlar. Bu kavram Müslümanlar için şu fani dünyada tadılabilecek güzel şeylerin tümü anlamına geliyor. Yüzlerdeki ifade, sakinliği ve sabrı dile getiriyor. Bütün çarşı yavaş hareketlerin, uyuşturucu sessizliğin egemenliğinde dinleniyor. Batı’nın koşuşturmaya dayalı, telaşlı ticaret hayatı ne kadar da farklıdır! Dünyanın bu doğu yakasında insanlar farklı, hayat farklı, ihtiyaçlar ve amaçlar çok farklı. Batı, dünya nimetleri için mücadelenin, sabırsız kavganın, sonu gelmeyen koşturmanın dünyası. Burada ise bu dünya tanrının vaat ettiği cennet için bir hazırlık sadece”(Horvath,2010: 19).

Yazar Türk insanının keyfe olan düşkünlüğünü kitabın ilerleyen bölümlerinde şu şekilde anlatmaktadır:

“İnsanı çatlatan böyle bir sıcaklıkta, biraz kavun yedikten sonra, Türk insanının keyif yapmayı neden o kadar çok sevdiğini anlamayı başarıyorsunuz. Bu sıcak yörelerin çocuğu olan Homeros bundan binlerce yıl önce şu gerçeği dile getirmişti: "İnsan nasıl olsa ölüyor; çok çalışan da, boş oturan da!" Akşamları biz de kendimizi, zevk içinde keyfe terk ediyoruz” (Horvath,2010: 98).

Osmanlı Devleti'nde bu dönemde ordu içinde eğitim sisteminin geri olduğunu düşünen ve reformlar yapılması gerektiğini savunan modern Türk subayının temsilcilerinden olan Ahmet Bey ile konuşmasını, yazar şu cümleler ile anlatmıştır:

"- Peki ama bu çok yönlü reform işine nereden başlamak niyetindesiniz? diye soruyorum.

- İlk ve en önemli iş eğitim sistemimizin reformu, meslek eğitimi, teknik. ve sanayi eğitimi ve ulusal bilinç yaratmak! Bizde ilkokul zorunluluğu mevcut, ama okullarımız az ve daha önemlisi bu okullar kötü ellere emanet edilmiş. Halk eğitimini okullarda hocalara teslim ediyoruz. Aydın ve bilgili olmanın simgesi olan sarık giyiyor bu hocalar (fesin çevresine sarılan beyaz bir kuşak), ama bu insanlar çoğunlukla çok ilkeller. Medreselerinde öncelikle ve sadece ilahiyat tahsil ediyor ve sonra da sadece bunu öğretiyorlar. Yeni hükümet, eğitimi devlet denetimi altına almak istiyor; ya da en azından hocaları sınavdan geçirmek ve uygun olanlara öğretmenlik yapma hakkını tanımak niyetinde. Ama buna karşı bu kesimde müthiş bir tepki var. Çünkü bu iş sonuçta birilerinin ekmeğini kaybetmesine yol açacak. Halkın dini liderleri durumunda da olan bu hocalar, bazı emekli ve huzursuz subaylarla birlik olup ilerici hükümetin en önemli hasmı durumundalar"(Horvath,2010: 21-22).

Horvath, Anadolu tarihinin ne kadar eski olduğundan Konya'ya geldiği sırada, Macar tarihi ile kıyas yaparak aşağıdaki cümleleri ile bahsetmiştir.

"Sokakları gaz lambalarıyla aydınlatılan, caddelerinde atlı tramvayların işlediği bu hızla büyüyen kentin tarihi çok eski; bu şehir kurulmaya başlandığında bugünkü Macaristan topraklarındaki insanlar belki de daha taş baltalarla avlanıyorlardı. Anadolu, insanlık tarihinin beşiği sayılıyor" (Horvath,2010: 11).

5. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Tartışma ve Sonuç

Araştırmanın bu bölümünde alt problemlere ilişkin sonuçlara ve bu sonuçlardan yola çıkarak görüşlere yer verilmiştir.

Çalışmanın birinci alt problemine göre elde edilen bulgulara bakıldığında zaman önceki sosyal bilgiler programlarından farklı olarak 2005 senesinde hazırlanan program, öğrenciye görelilik ilkesi ve yapısalcılık esasına uyumlu şekilde hazırlanmıştır. 2005 senesinde hazırlanan öğretim programı kendinden önceki programlara göre edebi ürünlerin ve kanıt kullanmanın ders ortamında yer alması gerektiğini vurgulamıştır. 2005 sosyal bilgiler öğretim programı, önceki programlara göre içeriğinde seyahatnamelerin en fazla yer aldığı programdır. Sosyal bilgiler öğretim programında yer alan “Kültür ve Miras” öğrenme alanında seyahatnamelere yer verilmiş ve tarihsel kanıt olarak kullanılmıştır.

Çalışmanın ikinci alt problemine göre elde edilen bulgulara bakıldığında; 4, 5 ve 6. sınıfların kazanımlarında seyahatnamelerle alakalı kazanımın yer almadığı görülmektedir. 7. sınıf, 2. ünite, “Seyyahların Gözüyle Osmanlı” konu başlığı işlenirken verilmeye çalışılan kazanımın seyahatnamelerle alakalı olduğunu söyleyebiliriz.

Çalışmanın üçüncü alt problemine göre elde edilen bulgulara bakıldığında zaman sosyal bilgiler ders kitabı incelenmiş, seyahatnamelerin Osmanlı ve Türk kültürleri üzerindeki etkisinin yerli ve yabancı seyyahlardan yararlanmaya çalışılarak ilgili kazanımın öğrencilere verilmeye çalışıldığı söylenebilir. Ders kitabı içerisinde yer alan çeşitli dönemlere ait seyahatname örnekleri aracılığıyla öğrencileri düşünmeye, yorum yapmaya, akıl yürütmeye ve ilgili etkinliklere yönlendirir. Ders kitabında verilen seyahatnamelerde Türk kültürü ile ilgili konular anlatılmaktadır. Buna göre Osmanlı döneminde Türklerin gündelik hayatı, insanların toplum içerisindeki davranışları, Osmanlı toplumunun karakter özellikleri, yapıların mimari özellikleri ve Türk kültür ve geleneklerine ilişkin konular seyahatnameler aracılığıyla öğrencilere verilmektedir.

Seyahatnamelerin sosyal bilgiler derslerinde ve ders kitaplarında kullanımına ilişkin olarak seyahatnamelerin ders kitaplarında kullanılmasıyla ilgili ilk göze çarpan şey, olayların zamanının ve yerinin belirtilmemiş olmasıdır. Ayrıca seyyah ve onların seyahatnameleri hakkında kısa tarihi bilgiler de verilebilir. Ders kitapları sosyal bilgiler derslerinde yer alan seyahatname etkinlikleri ve yazılı metinlerle alakalı soru sorma konusunda kılavuzun gerisinde kaldığı söylenebilir. Seyyahlar tarafından çizilen resimler ve gravürler ile bunların yazılı metinleri sınıfta eleştirel bir şekilde incelenmelidir. Çocuklar resimlerden bilgi çıkarmayı ve onlara eleştirel bakmayı öğrenmelidir. Müfredat ve kılavuz özel yayınevlerine bu sorunların çözümünde yol gösterici niteliktedir (Ata, 2013: 164-166).

Baykara'nın (2013) yaptığı "Seyyahlar, Yeni Yerler Görmeye Meraklı İnsanlar Mı? Devletlerinin Haber Alma Görevlisi Mi? Gözlemler Düşünceler" isimli çalışma yakın dönemde ülkemizi ziyaret etmiş seyyahları amaçlarına göre ayırmaktadır. Bu çalışmaya göre ülkemize İstanbul'u görmek için gelenler, hac yerlerini görmek için gelenler, İran ve Asya'ya gitmek üzere ülkemizden geçenler, merak ve bilgi almak amacı ile bilimsel araştırma yapanlar olarak ayırdığı görülmektedir (Baykara, 2013: 35-37). Ziyaretlerde öğrenim ve bilimsel çalışma amaçlı seyahatlerin özel bir yeri vardır. Bilimsel araştırma ve öğrenim amaçlı seyahat yapan seyyahların bakış açılarının gözlemlenmesi yolu ile bilgi elde edilebilir. Bu bilgilerin sınıf ortamına nasıl taşınacağı konusuyla alakalı olarak Ata'nın (2016) "Seyahatnamelerde Gezi Yazıları ile Sosyal Bilgiler Öğretimi" isimli çalışmasından faydalanılabilir. Çalışmaya göre "Kültür ve Miras" öğrenim alanının yanında "Bilim, Teknoloji ve Toplum", "Küresel Bağlantılar", "Birey ve Toplum", "İnsanlar, Yerler ve Çevreler" benzeri öğrenme alanları seyahatnamelerin sosyal bilgiler derslerinde daha etkin kullanılmasına olanak sağladığını söylemektedir (Ata, 2016: 288-290).

Seyahatnameler; coğrafi, tarihi ve kültürel bilgi ve deneyimi sınıf ortamına taşıması açısından sosyal bilgiler öğretiminde kullanılan değerli öğretim materyalleri olarak kabul edilebilir. Edebi bir tür olan seyahatnameler sosyal bilgiler öğretiminde önemli bir yer tutmaktadır çünkü yazarlar bahsettikleri yerlerin maddi ve manevi karakterini ve yaşamlarının orijinal yönlerini samimi ve anlaşılır bir dille anlatmaktadır. Öğrencilerin iletişim becerilerini, kendilerini ifade etmelerini ve empati kurmalarını geliştirmek açısından seyahatnamelerin bir öğretim aracı olarak kullanılması yok sayılmamalıdır. Öğrencilerin merak duygusunu harekete geçirme, öğrenme ve araştırma isteklerini geliştirmede önemli bir rol oynayan seyahatnamelere derste kullanılan araçlar içerisinde daha çok yer verilmesi gerekmektedir.

5.2. Öneriler

- Sosyal bilgiler öğretim programında seyahatnamelere 7. sınıf düzeyinde yer verildiği görülmektedir. Programda daha fazla yer alması ve diğer sınıf düzeylerinde de yer alması sağlanabilir.
- Sosyal bilgiler derslerinin içeriği pek çok niteliği bünyesinde barındıran ve tarihsel belge değeri olan seyahatnamelerle zenginleştirilmelidir. Özellikle sosyal ve kültürel değerlere yönelik konularda seyahatnamelerin kullanılması, bu konuları öğrenciler için daha anlaşılır kılabilir.
- Seyahatnamelere sosyal bilgiler ders içeriğinde daha fazla yer verilmelidir. Tek bir öğrenme alanı ve tek bir konu ile sınırlı olan seyahatnamelerin diğer öğrenme alanı ve konularda da kullanılabilmesi sağlanmalıdır.
- Diğer öğrenme alanları ve ünitelerinde doğrudan olmasa da dolaylı olarak seyahatnamelere yer verilebilir.

- Seyahatnameler, sosyal bilgiler ders içeriğine uygun metinlerdir. Ancak bu metinlerin seyyahların öznel görüşlerine dayandığı unutulmamalıdır. Kaynakları eleştirdikten sonra bu metinler öğrencilere verilmelidir.
- 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan seyahatnamelere baktığımız zaman sadece Türkler hakkındaki olumlu düşüncelere yer verildiği karşımıza çıkmaktadır. Ama aynı eserlerde olumsuz düşünceler de yer almaktadır. Öğrencilerin eleştirel düşünmeyi kavrayabilmesi bakımından olumlu ve eleştirel düşüncelere birlikte yer verilmelidir.
- Yaşadığımız yer ve bölgeyi geçmişten günümüze, coğrafi ve kültürel olarak daha iyi tanımamız açısından seyyahların yazdığı eserler öğrencilere verilmelidir.
- Seyyahların belli bir konuda yaptıkları anlatım, o dönemi yansıtan görsel öğeler ile desteklenmelidir.
- Sosyal bilgiler ders kitabına bakıldığı zaman mevcut olan seyahatname örneklerinde yerli ve yabancı seyyahların aynı oranda yer almadığı gözükmemektedir. Yerli ve yabancı seyyahların eserlerinden bölümler eşit oranda olmalı ve ortaokul ikinci sınıfların ders kitaplarına eşit şekilde dağıtılmalıdır.

KAYNAKLAR

- [1]. Ak, M. (2006). *Osmanlı'nın gezginleri*, İstanbul: 3F Yayınları.
- [2]. Akdağ, H. (2009). İlköğretim 6. ve 7.sınıf sosyal bilgiler öğretim programının öğrenci görüşlerine göre değerlendirilmesi (Konya ili örneği). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 1-14.
- [3]. Akdağ, H. (2012). Sosyal bilgilerin tanımı, amacı, önemi ve Türkiye'deki yeri. R. Turan, A. M. Sünbül ve H. Akdağ (Ed.). *Sosyal bilgiler öğretiminde yeni yaklaşımları* içinde (s. 1-24). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [4]. Akdağ, H. (2014). Sosyal bilgilerin tanımı, amacı, önemi. R. Turan, A. M. Sünbül ve H. Akdağ (Ed.). *Sosyal bilgiler öğretiminde yeni yaklaşımlar (İkinci Baskı)* içinde (s. 2-21). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [5]. Akyüz, Y. (1999). 17. Yüzyıldan günümüze Türk eğitiminde başlıca düzenleme ve geliştirme çabaları(s. 14-24). Ankara: MEB. Yayınları.
- [6]. Alaylıoğlu, R. ve Oğuzkan, A. F. (1976). *Ansiklopedik eğitim sözlüğü*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitapevleri.
- [7]. Amicis, De Edmondo (1993). *İstanbul*, (B. Akyavaş, Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- [8]. Aral, N. ve Gürsoy, F. (2001). Çocuk hakları çerçevesinde çocuk istismarı. *Milli Eğitim Dergisi*, 15, 36-40.
- [9]. Asiltürk, B. (2009). Edebiyatın kaynağı olarak seyahatnameler. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(1), (914).
- [10]. Aslan, E. (2016). Geçmişten günümüze sosyal bilgiler. D. Dilek. (Ed.). *Sosyal bilgiler eğitimi* içinde (s. 3-48). Ankara: PegemA Yayıncılık
- [11]. Ata, B. (2000). Tarih öğretiminde bir araç olarak; tarihi romanlar. *Türk Yurdu Dergisi*, 20, 153-165.
- [12]. Ata, B. (2006). "Sosyal bilgiler eğitiminde yansıtıcı soruşturma geleneği ve oluşturmacı yaklaşımları" *Eğitimde çağdaş yönelimle III. yapılandırmacılık ve eğitimde yansımaları sempozyumu*, İzmir.
- [13]. Ata, B. (2007), Sosyal bilgiler öğretim programı. C. Öztürk. (Ed.): *Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [14]. Ata, B. (2009). Sosyal bilgiler öğretim programı. C. Öztürk. (Ed.). *Sosyal bilgiler öğretimi demokratik vatandaşlık aktarımı*, Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [15]. Ata, B. (2013). Sosyal bilgiler öğretim programı ve seyahatnameler: "Çocuklar, ninelerimiz ve dedelerimiz çok yardımseverdi". *Türk Yurdu Dergisi*. 30, 164-166.
- [16]. Ata, B. (2016). Seyahatnamelerde gezi yazıları ile sosyal bilgiler öğretimi. H.Tokcan. (Ed.). *Sosyal bilgilerde sözlü ve yazılı edebiyat incelemeleri* içinde(s. 286- 290). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [17]. Ay, E. (2015). Sosyal bilgilerde değerler eğitimi. C. Dönmez ve K. Yazıcı (Ed.), *Sosyal bilgiler öğretimi* içinde (s. 233- 260). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [18]. Aykaç, N. (2007). İlköğretim sosyal bilgiler dersi eğitim-öğretim programına yönelik öğretmen görüşleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(22), 46-73.
- [19]. Bacioğlu, E. (2010). *Yabancı seyahatnamelerde geçiş dönümleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- [20]. Balcı, A. (2016). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntem, teknik ve ilkeler*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [21]. Barth, J. L. (1991). *Elementary and junior high/middle school social studies curriculum, activities, and materials* (Vol. 1). University Press of America.
- [22]. Barth, J. L. ve Demirtaş A. (1997) *İlköğretim sosyal bilgiler öğretimi kaynak üniteler*. Ankara: YÖK-Dünya Bankası Milli Eğitimi Geliştirme Projesi.
- [23]. Baş, T. ve Akturan, U. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri: Nvivo ile nitel veri analizi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- [24]. Baştuğ, H. (2019). *Sosyal bilgilerde seyahatnamelerin yeri ve seyyahların gözüyle Nevşehir*, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://acikerisim.erbakan.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12452/6992>
- [25]. Baykara, T. (2013) Seyyahlar, yeni yerler görmeye meraklı insanlar mı? Devletlerinin haber alma görevlisi mi? Gözlemler düşünceler. *Türk Yurdu Dergisi*, 33(310), 32-37.
- [26]. Bayraktar, G. (2011). *Hans Dernschwam'ın "İstanbul ve Anadolu'ya seyahat günlüğü" ile Evliya Çelebi'nin "Viyana notları"nda imgeler ve önyargılar*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- [27]. Beldağ, A. ve Aktaş, E. (2016). Sosyal bilgiler öğretiminde edebî eser kullanımı: nitel bir çalışma. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(2), 953-981.
- [28]. Bilgili, A. S. (2008). Geçmişten günümüze sosyal bilimler ve sosyal bilgiler. A. S. Bilgili (Ed.), *Sosyal bilgilerin temelleri* içinde (s. 4-25). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [29]. Bilgili, A. S. (2010). Geçmişten günümüze sosyal bilimler ve sosyal bilgiler. A. S. Bilgili (Ed.), *Sosyal bilgilerin temelleri (Dördüncü Baskı)* içinde (s.4-25). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [30]. Bilgili, A. S. (2013). Geçmişten günümüze sosyal bilimler ve sosyal bilgiler. A. S. Bilgili (Ed.), *Sosyal bilgilerin temelleri (Altıncı Baskı)* içinde (s.4-25).Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [31]. Brown, C. L. ve Tomlinson, C. M. (2008). *Essentials of childrens of literature (Altıncı Baskı)*. United States of America: Pearson.
- [32]. Büyükkaragöz, S. S. ve Çivi, C. (1999). *Genel öğretim metotları, öğretimde planlama uygulama*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- [33]. Cılga, İ. (1999). Türkiye'de çocuk hakları çalışmaları. O. Bekir (Ed.), *2. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi* içinde (s. 506- 516). Ankara: AÜ Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını.
- [34]. Coşkun, M. (2009), *Türk edebiyatı* içinde (c. 37, s. 13-16). İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- [35]. Çağrı, M. (2009). *Seyahat* içinde (c. 37, s. 7-9). İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- [36]. Çatak, M. (2015). Türkiye'de sosyal bilgiler eğitim programlarının incelenmesi. *Ekev Akademi Dergisi*, 19(62), 69-94.
- [37]. Çataloluk, S. (2013). Seyahatnameler ve gerçekleri. *Türk Yurdu Dergisi*. 33(310), 297-301.
- [38]. Çelik, A. (2016). *Sosyal Bilgiler Dersi öğretiminde Evliya Çelebi seyahatnamesinin kullanımı*. (Yayımlanmamış doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=qmNzQ0f6x7VKjTBUfMm8Hg&no=VI6JqE8nV6NIEQw3LaEQqA>
- [39]. Çelikkaya, T. ve Kuş, Z. (2009). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin kullandıkları yöntem ve teknikler. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, XXII(2), 741-758.
- [40]. Çeri, B. (2000). Cumhuriyet tarihinde Osmanlı tarihinin kurgulanışı, *Tarih ve Toplum Dergisi*, 33(198), 19.
- [41]. Çetin, N. (1999). Türk edebiyatında düzyazı. Z. Güneş (Ed.), *Edebiyat ve bilgi kuramları* içinde (s. 177-199). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.
- [42]. Çetin, T. ve Hocaoglu, A. (2016). Sosyal bilgiler dersinde 7. sınıf öğrencilerinin Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi 'ne ilişkin algılarının incelenmesi. *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken*, 8(2), 143-161.
- [43]. Daşcıoğlu, K. ve Şimşek, S. (2014). Sosyal bilgiler eğitimine giriş. S. İnan (Ed.), *Sosyal bilgiler öğretim programı* içinde (s. 111-123). Ankara: Anı Yayıncılık.
- [44]. Demir, S. B. ve Akengin, H. (2011). *Hikâyelerle sosyal bilgiler öğretimi*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [45]. Demir, S. B. ve Akengin, H. (2014). *Hikâyelerle sosyal bilgiler öğretimi*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [46]. Demirel, Ö (2002). *Kuramdan uygulamaya eğitimde program geliştirme*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [47]. Demirel, Ö. (2011). *Öğretme sanatı*, (17.Basım). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [48]. Demirkaya, H. (2011). Sosyal bilgilerde düşünme ve soru sorma becerileri. B.Tay ve A. Öcal (Ed.). *Özel öğretim yöntemleriyle sosyal bilgiler öğretimi* içinde (s. 400-431) Ankara: PegemA Yayıncılık.

- [49]. Doğan, Y. (2007), *Sosyal bilgiler öğretiminde tarihsel yazılı kanıtların kullanımı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- [50]. Doğanay, A.(2002), Sosyal bilgiler öğretimi. C. Öztürk ve D. Dilek(Ed.), *Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi* içinde (s.15-46). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [51]. Doğanay, A.(2004), Sosyal bilgiler öğretimi. C. Öztürk ve D. Dilek (Ed.),*Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi (Dördüncü Baskı)* içinde (s. 16-44). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [52]. Doğanay, A. (2004), Sosyal bilgiler eğitiminin genel amaçları ne olmalıdır?, *1. Sosyal Bilimler Eğitimi Kongresi (15-17 Mayıs 2003 İzmir)*, içinde (s. 204-215). Ankara: MEB Yayınlar Dairesi Başkanlığı.
- [53]. Doğanay, A. (2015). Değerler eğitimi. C. Öztürk. (Ed.), *Sosyal bilgiler öğretimi* içinde (s. 225-256). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [54]. Doğanay, A. ve Sarı, M. (2003). Sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenleriyle sosyal bilgiler öğretmen adaylarının sosyal bilgilerin doğasına ilişkin yaklaşımlarının değerlendirilmesi, *1. Sosyal Bilimler Eğitimi Kongresi 15- 17 Mayıs 2003*, Ankara: MEB. Yayınları.
- [55]. Dolmaz, M. (2018). *Sosyal bilgiler öğretiminde tarihsel roman kullanımının yaratıcı yazma becerilerine etkisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.
- [56]. Dönmez, C. (2003). Sosyal bilimler ve sosyal bilgiler. C. Şahin (Editör), *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu sosyal bilgiler* içinde (s. 31-41). Ankara: Gündüz Eğitim Ve Yayıncılık.
- [57]. Ekin, Ü. (2012). Hanlar, kervansaraylar ve yolcular. Coşkun Yılmaz (Ed.). *Evliya Çelebi atlası* içinde (s. 460-463). İstanbul: Medam, Mahya Yayıncılık.
- [58]. Erden, M. (1996). *Sosyal bilgiler Öğretimi*. Ankara: Alkım Yayınları
- [59]. Erden, M. ve Akman, Y. (2012). *Gelişim ve öğrenme*. (Üçüncü baskı). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- [60]. Erduran, Z. (2006). *Evliya Çelebi seyahatnamesine göre İstanbul'da esnaf, zanaat ve ticaret-açıklamalı metin*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Erişim adresi:https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/563931/yokAcikBilim_150670.pdf?sequence=-1&isAllowed=y
- [61]. Ertürk, S. (1994). *Eğitimde program geliştirme*. Ankara: Meteksan A. Ş.
- [62]. Fidan, N.(1996). *Okulda öğrenme ve öğretme*. Ankara: Alkım Yayınevi
- [63]. Gönen, M., Katrancı, M., Uygun, M. ve Uçuş, Ş. (2011). İlköğretim birinci kademe öğrencilerine yönelik çocuk kitaplarının, içerik, resimleme ve fiziksel özellikleri açısından incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 36(160), 250-265.
- [64]. Gönen, M. ve Veziroğlu, M. (2013). Çocuk edebiyatı. M. Gönen (Ed.), *Çocuk edebiyatının genel hedefleri* içinde (s. 1-12). Ankara: Eğiten Kitap.
- [65]. Güler, İ. (2013). Osmanlı tarihi kaynakları olarak Avrupalı seyyah ve gözlemciler ile eserlerinin önemi, M.A. Beyhan (Ed.), *Geçmişten günümüze seyahatler ve seyahatnameler* içinde (s. 141- 174). İstanbul: Kitabevi Yayıncılık.
- [66]. Gültekin, M. (2008). Sosyal bilgiler dersi öğretim programı. Ş. Yaşar. (Ed.), *Sosyal bilgiler ve hayat bilgisi öğretimi* içinde (s.57-78). Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- [67]. Gümüşçü, O. (2006). *Tarihi coğrafya, kavramlar-tarihçe-mekân-metod*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- [68]. Günden, S. (1995). İlköğretim kurumlarında sosyal bilgiler öğretimi ve sorunları, *Türk Eğitim Derneği Öğretim Dizisi*, Ankara: Şafak Matbaacılık.
- [69]. Gündüz, M. (2013). Bazı XIX. yy. Batılı seyahatnamelerine göre Osmanlı'da eğitim, bilim ve kültür. *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye Türk Yurdu Dergisi*, 30, 204-213.
- [70]. Gürer, S. (2010). *XVII-XVIII ve XIX. yüzyıllarda Fransız seyahatnamelerinde osmanlı toplumu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- [71]. Horvath, B. (2010). *Anadolu 1913*, (T. Demirkan, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- [72]. İlköğretim ve eğitim kanunu ile bazı kanunlarda değişiklik yapılmasına dair kanun (2012). T. C. Resmi Gazete, 28261, 11 Nisan 2012.
- [73]. İnan, S. (2014). Sosyal bilgiler eğitimi: nedir, ne zaman ve neden? S, İnan. (Ed.). *Sosyal bilgiler eğitime giriş (Birinci Baskı)* içinde (s. 1-18). Ankara. Anı Yayıncılık.

- [74]. İnan, S. (2019). Sosyal bilgiler eğitimi: nedir, ne zaman ve neden? S, İnan. (Ed.). *Sosyal bilgiler eğitimine giriş (Üçüncü Baskı)* içinde (s. 1-22). Ankara: Anı Yayıncılık.
- [75]. Kahraman, S. A. ve Dağlı, Y. (2013). *Günümüz türkçesiyle Evliya Çelebi seyahatnamesi* (1, 2, 3, 4). İstanbul: YKY
- [76]. Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Yayın Dağıtım
- [77]. Karatekin, K., Merey, Z. ve Keçe, M. (2015). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, XII(1), 70-96.
- [78]. Kartın, C. (2013). Batılı seyyahların gözüyle doğu. *Türk Yurdu Dergisi*, 30, 214-226.
- [79]. Kavcar, C. (1999). *Edebiyat ve eğitim*. (Üçüncü Baskı). Ankara: Engin Yayınevi.
- [80]. Kaya, E. ve Ekici, M. (2015). Sosyal bilgiler öğretiminde gezi yazılarından yararlanma: Gülten Dayıoğlu'nun gezi yazıları örneği. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 87-114.
- [81]. Kaymakçı, S. (2013). Sosyal bilgiler ders kitaplarında sözlü ve yazılı edebi türlerin kullanım durumu. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20, 230-255.
- [82]. Kıcı, K. (2006), *Sosyal bilgiler dersinde 7. Sınıf öğrencilerinin tarih öğrenme beceri düzeyleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- [83]. Kılıçoğlu, G. (2009). Sosyal bilgiler tanımı, dünyada ve Türkiye'de gelişimi ve önemi. M. Safran (Ed.), *Sosyal bilgiler öğretimi* içinde (s. 3-16). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [84]. Kılıçoğlu, G. (2012). Sosyal bilgiler tanımı, dünyada ve ülkemizde gelişimi ve önemi. M. Safran (Ed.), *Sosyal bilgiler öğretimi* içinde (s. 4-15). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [85]. Kılıçoğlu, S., Araz, N., ve Devrim, H. (1998). *Meydan Larousse: Büyük lugat ve ansiklopedi* içinde (s. 230). İstanbul: Meydan Yayınları.
- [86]. Kolaç, E. (2010). Hacı Bektaş Velî, Mevlana ve Yunus felsefesiyle Türkçe derslerinde değerler ve hoşgörü eğitimi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 55, 193-208.
- [87]. Maden, S. (2008). Türk Edebiyatında seyahatnameler ve gezi yazıları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 37, 147-158.
- [88]. McGowan, T. ve Guzzetti, B. (1991). Promoting social studies understanding through literature-based instruction, *Social Studies*, 82(1), 16- 22. (A. Doğanay, Çev.), *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2003, 1(11), 35-44.
- [89]. McGowan, T. ve Guzzetti, B. (2004). Edebiyat temelli sosyal bilgiler öğretimi. (A. Doğanay, Çev.), *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(11), 35-44.
- [90]. MEB. (1998). *İlköğretim programı*. Ankara: Milli Eğitim Yayınları
- [91]. MEB. (2005). *İlköğretim Sosyal Bilgiler öğretim programı*. Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara.
- [92]. MEB. (2005). *Sosyal Bilgiler dersi 6-7. sınıflar öğretim programı ve kılavuzu*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
- [93]. MEB. (2005). *Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı İlköğretim Sosyal Bilgiler dersi öğretim planı ve kılavuzu*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- [94]. MEB. (2005). İlköğretim Sosyal Bilgiler dersi öğretim programı. *Tebliğler Dergisi*, Sayı: 2575.
- [95]. MEB. (2005). *Sosyal Bilgiler Öğretim Programı 6-7. Sınıflar*, (<http://ttkb.meb.gov.tr/www/ogretim-programlari/icerik/72>).
- [96]. MEB. (2006). *İlköğretim Sosyal Bilgiler dersi 6. Sınıf öğretim programı ve kılavuzu kitabı*, Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü
- [97]. MEB, (2009). İlköğretim Sosyal Bilgiler (4-7. Sınıflar) dersi öğretim programının 4.5.6.7. sınıflara ait bölümlerinde değişiklik yapılması, *Tebliğler Dergisi*, Sayı: 2617.
- [98]. MEB (2015). *Sosyal Bilgiler 4, 5, 6 ve 7. sınıflar öğretim programı*. Ankara: MEB Yayınları.
- [99]. MEB. (2018). *Sosyal Bilgiler öğretim programı*. (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6, 7. sınıflar). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
- [100]. MEB, (2023). *7. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı*. Ekoyay Yayıncılık. ISBN: 978-605-4677-29-0.
- [101]. Mindivanlı, E., Küçük, B. ve Aktaş, E. (2012). Sosyal Bilgiler dersinde değerlerin aktarımında atasözleri ve deyimlerin kullanımı. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 93-101.

- [102]. NCSS (1993 January; February). The Social Studies Professional. Washington DC: *National Council for the Social Studies*.
- [103]. Ogier Chiselin Busbecq, (2005). *Türk mektupları-Kanuni döneminde Avrupalı bir elçinin gözlemleri* (D. Türkömer, Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- [104]. Ortaylı, İ. (2010). *Osmanlı düşünce dünyası ve tarih yazımı*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- [105]. Oruç, Ş. ve Aygün, M. (2018). Sosyal Bilgiler ders kitaplarında seyahatnameler. *Uluslararası Ders Kitapları ve Eğitim Materyalleri Dergisi*, 1(1), 46-57.
- [106]. Oruç, Ş. ve Erdem, R. (2010). Sosyal Bilgiler öğretiminde biyografi kullanımının öğrencilerin sosyal bilgiler dersine ilişkin tutumlarına etkisi. *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 215-229.
- [107]. Otluoğlu, R. (1999). *Sosyal Bilgiler dersine giren öğretmenlerin araç- gereç kullanma durumları*. Yayımlanmamış Pilot Çalışma.
- [108]. Otluoğlu, R. (2001). *İlköğretim Okulu 5. Sınıf Sosyal Bilgiler öğretiminde yazılı edebiyat ürünlerinin ders aracı olarak kullanmanın duyuşsal davranış özelliklerini kazanmaya etkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- [109]. Özdemir, M. (2012). Sosyal Bilgiler Öğretimi Programı ve Değerlendirilmesi. M. Safran (Ed.). *Sosyal Bilgiler Öğretimi* içinde (s. 17-48). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [110]. Özensoy, A. (2022). Sosyal Bilgiler Öğretiminde Seyahatnamelerin Kullanılması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(81), 43-60.
- [111]. Özgüven, İ. E. (1999). *Çağdaş Eğitimde Psikolojik Danışma ve Rehberlik*. Ankara: PDREM yayınları.
- [112]. Özmen, C. (2015). Dünyada ve ülkemizde sosyal bilgiler. C. Dönmez. ve K. Yazıcı (Ed.). *Sosyal Bilgiler öğretimi* içinde (s. 4-19). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [113]. Öztaşkın, Ö. (2018). Sosyal Bilimler ve Sosyal Bilgiler. R. Turan ve T. Yıldırım (Ed.). *Sosyal Bilgilerin Temelleri*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [114]. Öztürk, A. (2002). *Tarihe öğretiminde tarihi romanların kullanılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- [115]. Öztürk, C. (2007). *Sosyal Bilgiler: Toplumsal yaşama disiplinlerarası bir bakış. Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [116]. Öztürk, C. (2009). Sosyal Bilgiler: toplumsal yaşamın disiplinler arası bir yaklaşım. C. Öztürk, (Ed.). *Sosyal bilgiler öğretimi demokratik vatandaşlık eğitimi* içinde (s. 2-31). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [117]. Öztürk, C. (2009). Sosyal Bilgiler: toplumsal yaşamın disiplinler arası bir yaklaşım. C. Öztürk (Ed.). *Sosyal bilgiler öğretimi demokratik vatandaşlık eğitimi* içinde (s. 43-45). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [118]. Öztürk, C. (2009). *Sosyal Bilgiler Öğretimi: demokratik vatandaşlık eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- [119]. Öztürk, C. (2012). Sosyal bilgiler: toplumsal yaşama disiplinlerarası bir bakış. C. Öztürk. (Ed.). *Sosyal bilgiler öğretimi (Üçüncü Baskı)* içinde (s. 1-31). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [120]. Öztürk, C. ve Deveci, H. (2011). Farklı ülkelerin sosyal bilgiler öğretim programlarının değerlendirilmesi. C. Öztürk (Ed.). *Farklı ülkelerin sosyal bilgiler öğretim programları* içinde (s. 1-41). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [121]. Öztürk, C., Keskin, S. C. ve Otluoğlu, R. (2012). *Sosyal bilgiler öğretiminde edebi ürünler ve yazılı materyaller*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [122]. Öztürk, C. ve Otluoğlu, R. (2002). Sosyal bilgiler öğretiminde yazılı edebiyat ürünlerini ders aracı olarak kullanmanın duyuşsal davranış özelliklerini kazanmaya etkisi. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15, 173-182.
- [123]. Öztürk, C. ve Otluoğlu, R. (2003). *Sosyal bilgiler öğretiminde edebi ürünler ve yazılı materyaller*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [124]. Öztürk, C. ve Otluoğlu, R. (2011). *Sosyal bilgiler öğretiminde edebi ürünler ve yazılı materyaller*. (4. Baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- [125]. Parker, W. J. (2011). *Social Studies in Elementary Education*, Pearson Education.

- [126]. Paykoç, F. (1994). Tarih öğretiminde duyuşsal alanın rolü. *Tarih öğretimi ve ders kitapları sempozyumunda sunulan bildiri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 29 Eylül – 1 Kasım.
- [127]. Reynolds, K. (2011). Why research children's literature. M. O. Grenby ve K. Reynolds (Ed.). *Children's literature studies. A research handbook* içinde (s.1-7.). England: Palgrave Macmillan.
- [128]. Ruy Gonzales de Clavijo. (1993). *Anadolu Orta Asya ve Timur* (Ö. R. Doğrul, Çev.), Sadeleştiren: K. Doruk. İstanbul: Ses Yayınları.
- [129]. Safran, M. (2008). Sosyal bilgiler öğretimine bakış. B. Tay ve A. Öcal (Ed.). *Özel öğretim yöntemleri ile sosyal bilgiler öğretimi* içinde (s. 2-17). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [130]. Safran, M. (2011). Sosyal bilgiler öğretimine bakış. B. Tay ve A. Öcal (Ed.). *Özel öğretim yöntemleriyle sosyal bilgiler öğretimi (İkinci Baskı)* içinde (s. 1-18). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [131]. Safran, M. (2015). Sosyal bilgiler öğretime bakış. M. Safran (Ed.). *Özel öğretim yöntemleriyle sosyal bilgiler öğretimi (Dördüncü Baskı)* içinde (s. 2-19). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [132]. Sağlam, H. İ. (2011). İlköğretim 7. sınıf öğrencilerinin görüşleri ışığında sosyal bilgiler dersinin amaçlarına erişim düzeyinin incelenmesi. *İlköğretim Online*, 10(1), 273-284.
- [133]. Sağlam, S. (2013). Türkiye seyahatnamelerine dair. *Türk Yurdu Dergisi*, 130, 24-31.
- [134]. Sağlamer, E. (1980). *İlkokulda sosyal bilgiler öğretimi*. Ankara: Tekışık Matbaası.
- [135]. Sarı, İ. (2014). Sosyal bilgiler derslerinde zaman becerileri. R. Turan, H. Akdağ (Ed.) *Sosyal bilgiler öğretiminde yeni yaklaşımlar -I- (Birinci Baskı)* içinde (s. 129-145) Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [136]. Serdar, T. (1999). *Güzel konuşma ve yazma kompozisyon dil bilgisi Türkçe ve edebiyat terimleri sözlüğü*. İstanbul: Ders KitaplarıAnonimŞirketleriTesisleri.
- [137]. Seyidoğlu, H. (2016). *Bilimsel araştırma ve yazma el kitabı*. Güzem Can Yayınları.
- [138]. Sönmez, V. (1996). *Sosyal bilgiler öğretimi*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [139]. Sönmez, V. (1998). *Sosyal bilgiler öğretimi ve öğretmen kılavuzu*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- [140]. Sönmez, V. (2005). *Hayat ve sosyal bilgiler öğretimi öğretmen kılavuzu*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- [141]. Sönmez, V. (2010). *Sosyal bilgiler öğretimi ve öğretmen kılavuzu*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- [142]. Sözer, E. (2008). Sosyal bilgiler dersinin tanımı, kapsamı ve ilköğretim programındaki yeri. Ş. Yaşar (Ed.). *Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi* içinde (s. 41-55). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.
- [143]. Şimşek, A. (2005). İlköğretimde tarih öğretimi açısından 1998 ve 2004 ilköğretim sosyal bilgiler öğretim programlarının karşılaştırması. *II. Sosyal Bilgiler Eğitimi Kongresi*, Van, 2-11.
- [144]. Şimşek, A. (2009). Sosyal bilgiler derslerinde bir öğretim materyali olarak edebi ürünler. M. Safran (Ed.). *Sosyal Bilgiler öğretimi* içinde (s. 389-412). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [145]. Şirin, İ. (2012). Seyahatnamelerin sosyo-ekonomik, sosyo-kültür ve düşünce tarihi yazımındaki yeri ve önemi. *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 14, 101-113.
- [146]. Şirin, İ. (2013). Seyahatnamelerin sosyal bilimlerde kullanım değeri: seyahatname metodolojisi geliştirmenin zorunluluğu. *Türk Yurdu Dergisi*, 33, 38-43.
- [147]. Şişman, M. (2011). *Eğitim bilimine giriş*. (8. Baskı). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [148]. Tanrıöğen, A. (2005). *Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi*. İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- [149]. Tekgöz, M. (2005). *İlköğretim 7. sınıf sosyal bilgiler dersinde edebiyat temelli öğretim yönteminin öğrencinin akademik başarısına ve kalıcılığa etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana. Erişim Adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=nfPKJnEs0M0e7k03rjik0g&no=2De34kRrAOJ3AbH5udyGvw>
- [150]. Togan A. Z. V. (1985). *Tarihte usul (Üçüncü Baskı)*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- [151]. Tokcan, H. (2016). *Sosyal bilgiler ve edebiyat. Sosyal bilgilerde sözlü ve yazılı edebiyat incelemeleri*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [152]. Top, M. (2009). *İlköğretim 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinin öğretiminde edebî ürünlerin kullanımının öğrenci başarısı ve tutumuna etkisi*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- [153]. Touati, H. (2004). *Orta Çağ'da İslam ve seyahat bir Âlim uğraşının tarihi ve antropolojisi* (A. Berktaş, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- [154]. Tural, S. K. (2000). *Tarihten destana akan duyarlılık*. Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- [155]. Ulusoy, K. (2009). Yenilenen sosyal bilgiler programında tarih öğretimi. R. Turan., A. M. Sünbül ve H. Akdağ, (Ed.). *Sosyal Bilgiler öğretiminde yeni yaklaşımlar-1* içinde (s. 299-321). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [156]. Ulusoy, K. ve Dilmaç, B. (2012). *Değerler eğitimi* (1. baskı). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [157]. Ülgen, G. (1997). *Eğitim psikolojisi*. İstanbul: Alkım Yayınevi
- [158]. Ülgen, G. (2001) *Kavram geliştirme*. (Üçüncü baskı). Ankara: PegemA. Yayıncılık.
- [159]. Vatin, N. (1999). *Bir Osmanlı Türkü yaptığı seyahati niçin anlatırdı?* Cigito, Osmanlılar Özel Sayısı, Sayı: 19, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- [160]. Wach, E. (2013). *Learning about qualitative document analysis*. Erişim adresi: <https://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/bitstream/handle/20.500.12413/2989/PP%20InBrief%2013%20QDA%20FINAL2.pdf?sequence=4>.
- [161]. Yakar, H. (2013). *Cumhuriyetten günümüze uygulanmış olan ilköğretim Sosyal Bilgiler öğretim programında seyahatnamelerin incelenmesi*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- [162]. Yanpar, T. (2006). *Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler öğretimi*, C. Öztürk (Ed.). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [163]. Yazıcı, H. (2009). *Seyahatname*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C. 37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- [164]. Yazıcı, H. ve Koca, K. (2011). Sosyal bilgiler öğretimi programı. B. Tay & A.Öcal (Ed.). *Özel öğretim yöntemleriyle Sosyal Bilgiler öğretimi* içinde. (s. 30- 37). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [165]. Yel, S. ve Aladağ, S. (2012). Sosyal bilgilerde değerler öğretimi. M. Safran (Ed.), *Sosyalbilgiler öğretimi* içinde (s.120-150). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- [166]. Yerasimos, S. (2010). *Tavernier seyahatnamesi*, (T. Tunçdoğan, Çev.), (Onuncu Baskı). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- [167]. Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (Altıncı Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- [168]. Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (Dokuzuncu Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- [169]. Yılmazçelik, İ. (2013). *Seyahatnameler ve Ortadoğu*, M.A. Beyhan (Ed.). *Geçmişten günümüze seyahatler ve seyahatnameler* içinde (s. 79-110). İstanbul: Kitabevi Yayıncılık.

ÖZGEÇMİŞ

